

СУЧАСНІСТЬ

ГРУДЕНЬ 1977 Ч. 12 (204)

Ю. КОЛОМИЄЦЬ: З НОВИХ ПОЕЗІЙ

Ю. БОЙКО: 70-ЛІТТЯ ІВАНА КОШЕЛІВЦЯ

**В. ТЕТЕРЯТНИКОВ: ВІНОК НА МОГИЛУ
Б. І. ТА В. М. ХАНЕНКІВ**

В. МАРКУСЬ: ЛЕВ РЕБЕТ

**М. ПРОКОП: УПА З ПЕРСПЕКТИВИ
35-РІЧЧЯ**

**В. ГОЛУБНИЧИЙ: РЕЦЕНЗІЯ НА
«ЕНЦИКЛОПЕДІЮ КІБЕРНЕТИКИ»**

**Т. ЖЕНКЛІС: ЧОГО МИ ЧЕКАЄМО
ВІД ЕМІГРАЦІЇ?**

**“SUČASNIST” — DEZEMBER 1977
KARLSPLATZ 8/III 8000 MÜNCHEN 2.**

НА БАЖАННЯ ЧИТАЧІВ — ВИДАНО ВДРУГЕ:

ОЛЕКСАНДЕР СЕМЕНЕНКО

ХАРКІВ, ХАРКІВ...

Видання друге. Мюнхен, 1977, 240 стор. Обкладинка Ореста Слупчинського.

"...Змальовуючи Харків і його мешканців, автор стає перед читачем на весь зріст, як майстер характеристики осіб, подій... Ці образки не були б до кінця шедевром нашої літератури, коли б кожний з них не пронизало гостре перо надзвичайного стиліста...". (О. Керч, *Вісник*, ч. 10, 1976). "...і я рекомендував би її (книжку) кожному, хто ще не забув читати". (Б. Бойчук, *Свобода*, 4, березня 1977).

Ціна 7.00 дол.

ІВАН ДМИТРИК

У ЛІСАХ ЛЕМКІВЩИНИ

Видання друге. Мюнхен, 1977, 340 стор. Передмова Юрія Лопатинського-Калини. Редакція Ніни Ільницької. Мапи Йоахима Вишневецького. Оформлення Якова Гніздовського.

"... У книжці описані дії УПА на Лемківщині в 1944-1947 роках, далі рейд на Захід і перші (доволі болючі) враження в таборах ДіПі. Усі події і переживання подані незвичайно живо, прямо захоплююче, хоч мова йде про дуже важкі і жорстокі часи..." (*Гомін України*, 23 жовтня 1976).

Ціна 8.00 дол.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ГРУДЕНЬ 1977
Ч. 12 (204)
РІК ВИДАННЯ СІМНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видас: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Іван Кошелівець (головний редактор, у відпустці), Вольфрам Бургардт, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Василь Маркусь, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Роман Савицький, Марта Скорупська (заступник головного редактора).

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в "Historical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 30 und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e.V.
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
8000 München 2
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

З НОВИХ ПОЕЗІЙ

Юрій Коломиєць

КОБЗАР ІЗ КОБЕЛЯК

Г. Т. Китастому

Напився Ворскли на
обід
і скроні хмар надів на
плечі
і вічний чортик виліз
з печі
на цвіркуна чавунний
плід.
Усе на звуки проміняв
безсило,
із Кобеляк чумарку
сиву
і кобеняк у струни
заховав
із кобзи віспу дуже
синю.
Із кафлів півні сіли
в кухню,
а зла личина в'їлась
в вухо
аж до небес посухи.
І повинь, повинь аж
до сліз,
аж до лушпини гніді
пальці.
Стукальці танців й
очерет
і дума з медом уст
дзеркалець.

ВЧОРА

Б. Рубчакові

Ти вчора бився
крилами наспіх.
На очереті вицвіло
мітлиння:
своє чоло розтер
на попіл
на жорнах дум
у білу глину.

Преображенно
спробував покору
і костур пробує
землі зарізи,
а птиці мрій знімалися
учора
із дужих рук твого
заліза.

Ти наче дуб у жолудь
вірив,
ронив роки в лишай
посухи,
пером терем із віри
вирив
нерукотворної заслуги.

МІЙ ХРИСТОС

Напередодні було
свято,
я тихо ніс Хреста до
храму.
Його привично знов
розп'ято
серед недільної
програми.
Де ринок, люди й
барахло,
де доживання цього
світу

і мою душу занесло
в благорозумний стук
копитів.
І наче, я бешихи частка,
а щастя в дереві
Христа.
Яке просте моє
причастя,
у чашці білого
вина.
У тихомирі Бог
турботи
на вічний спокій
цвинтарів,
і задзвенів мій ум
напроти
вже непоправних
дзвонарів.

ПРОДОВЖЕННЯ ТЕМИ

Горище пахне вудженим
теплом.
Посохли крокви від
ребер.
Запав на бантині
сушняк
і чуб на небі срібло
втер.

Ковтають очі ями
сонця,
ночує в лобі
домовик.
Долонь на небі зайва
тисяча.
Клубок думок як
місяць.

Петля зірвалась
з рушників,
аж на полумисок,
на скриню...
Повіки впали з довгих
піл

в манишку стежок
синіх.
І знову залюбки на
плечі
у пекло блага на
нічліг.

ОБРАЗОТВОРЧА ХАТА

Цей храм і душі
череп'яні,
причина раптом
правовір'я.
Безликий бог і розум
п'яний
від карусель чиеїсь
віри.

А думав; пасмо, вод
живиці,
причал народження
наново. —
Блискучі жаби
у криниці
і туалетна храму
мова.

А думав: плід мого
коліна,
у вашім храмі попелистім
приклонить дух землі
і стінам
в молитві вашому
намисту.

Та лжетворець у ямах
тім'я
відчалив стопи
від землі,
і лжепророчество по стінах
в полотнах білі курвалі.

ПОЛУДЕНЬ

Оса розбила тишу на
обід
і на кілку пательня сонця
розжилась.
Господар дня у вусі заховав
траву
і коників пустив сукать
Петрів Батіг.
І накришилось спеки цвяхами
на плечі
до солонців із соли в ямах
щік
і ненароком день наврочив
спеку
настояти різак в ім'я
калік

ЗАЙДА

І знову неонові
гриви.
Вулиці дива.
Очі червоні у коней.
Заздрощі неба.
Мури окаті із меблів,
а ти лиш монета
для проститутки,
і божа помилка
для конституції.

Сьогодні так пишеться:
я мабуть думаю птицями.

70-ЛІТТЯ ІВАНА КОШЕЛІВЦЯ

Юрій Бойко

Іванові Кошелівцеві минуло сімдесят років життя. І не тільки: саме тридцять років тому Іван Максимович почав публікувати свої праці з літературно-мистецької критики, з літературознавства, переклади з чужих мов. Він уже переступив через свій 25-літній ювілей як редактор.

У цих довгих роках духового змагання української еміграції за національне визволення України Іван Кошелівець виріс на визначну постать. Він належить до числа небагатьох вибраних, які творили духовий клімат на еміграції. Він не лише відгукувався, він ставив проблеми, і не раз вдало їх розв'язував. Це помічено і на Україні. Ім'я Кошелівця там відоме.

Майбутній дослідник духового розвитку еміграції не зможе обійти імени Кошелівця. Тим паче нам, сучасникам, випадає з радістю відзначити його успіхи і пишатися тим, що маємо його в нашому товаристві.

Народився Іван Кошелівець 1907 року в селянській родині на Чернігівщині, у 1930 році закінчив Ніженський інститут народної освіти (ІНО). Але не щастило йому з науковою кар'єрою. Уже з наступного навчального року Ніженський ІНО був перетворений на Інститут соціального виховання і втратив право на аспірантуру. Довелось йти на педагогічну працю. Надіслані 1932 року до Інституту літератури ім. Т. Шевченка в Харкові документи — не дійшли до адресата, загубилися на пошті. Коли ж наступного року дійшли і Кошелівець склав вступний іспит і був прийнятий в аспірантуру, він уже був безробітний: його позбавили права працювати у високій школі за обвинуваченням у "націоналістичних" гріхах, і з уваги на таку "підмочену" біографію Головнаука Наркомосвіти УРСР у званні аспіранта його не затвердила. Довелось ще кілька років перечікувати, й аж десь за рік перед війною Кошелівцеві вдалося стати аспірантом Інституту літератури ім. Т. Шевченка вже в Києві. Почав він спеціалізуватися з історії старої української літератури під безпосереднім керівництвом акад. Олександра Білецького. Але не пощастило й цим разом: почалася війна. Усе це разом склалося на те, що

Кошелівець літературно-критичну і літературознавчу працю розпочав не в надто сприятливих умовах еміграції, одночасно працюючи редактором різних видань.

■ Уже читавши книжечку *Нариси з теорії літератури* (вип. 1. Вірш. 1954) і знаючи непертенсійну ціль Кошелівця — дати довідник з поетики — ми помічаємо, що автор не лише виконує своє завдання, але й самостійно продумує включені в книжку гасла, накладає й власний кольорит на визначення. І тому літературознавцеві іноді й сьогодні цікаво заглянути до цього довідника: ану, як формулює те чи те Іван Кошелівець?

Кошелівець належить до тих дуже небагатьох інтелектуалів, які читають посполу всю радянсько-українську літературу. Читання марудної казенщини все таки виправдувалося, у попередніх роках помітно, а нині мізерно, тим, що в ідеологічно-літературному мотлосі вдавалося знаходити іноді окрушини, іноді цілі брили вельми цінного "твердого матеріялу", що назавжди залишиться в безконечній будові української літератури.

Звернений шукаючим поглядом до замуленого джерела живої України, Кошелівець один з перших, які на еміграції помітили шестидесятників і зробив влучний добір їхніх творів з поезії, прози та літературної критики. Книжка *Панорама найновішої літератури в УРСР* (1963) мала не абиякий успіх, і довелось її року 1974, наново доробивши, перевидати — річ незвичайна для еміграційного видання.

Кошелівцеві пощастило виявити на повний зріст Василя Симоненка. Це осягнув наш дослідник вибором всього того, що справді було оригінальне і новаторське в спадщині передчасно померлого поета, а також вступною статтею, яка відзначає головні прикмети таланту Симоненка, зростання його громадської мужности та граничної широти в поезії, до цього ще й текстологічною студією, в якій на підставі зіставлень офіційних видань поезій та самвидавних їх варіантів, показано істинне обличчя поета.

Симоненка можна і слід ще досліджувати під різними аспектами, але зроблене Кошелівцем залишиться в значній мірі немов би наріжним каменем для дальших дослідів.

Мабуть, найвищим осягом Кошелівця, як літературознавця, є його книжка *Сучасна література в УРСР* ("Пролог", 1964). Назва, власне, не цілком відповідає змістові, бо мовиться у книжці про всі періоди існування української радянської літератури, і тих періодів автор нараховує, за поколіннями, чотири (а тепер треба було б уже додати п'ятий, брежнєвський).

Ці покоління (а з ними й періоди) різноякісні: перше покоління було тим, що почало свою творчість ще до революції. Письменники типу Тичини й Рильського встигли створити значні літературні вартості раніше, аніж їх зламала чи зігнула моно-партійна система. Друге покоління — це ті, що ввійшли в літературу в двадцятих роках і виявили себе найяскравіше й найоригінальніше. Це Яновський, Куліш, Антоненко-Давидович та інші. У тридцятих роках прийшла нова зміна Корнійчуків, що запанувала довше й найбезплідніше, але їх таки замінили шестидесятники, як носії національного сумління й нових формальних шукань, згідно з дальшим культурним розвитком нації.

Найбільш цікавим у книжці й є цей розділ про шестидесятників, влучні творчі портрети талановитіших молодих письменників. У книжці багато правди, багато фактичного матеріалу, який проситься на упорядкування у форму підручника з історії підрядянської української літератури. Є дещо, з чим можна сперечатися, але, без сумніву, книжка є доброю спробою періодизації літератури, тим ключиком, який відмикає різні шухляди нашого літературного процесу.

У цьому томику розкрив Кошелівець на повну скалю свої літературознавчо-дослідчі методологічні позиції. Він розуміє, що ми, весь думаючий світ, живемо в епоху затьяжної духової кризи, яка повністю відбивається й у літературознавстві, в якому тепер немає якоїсь авторитетної методологічної школи, а є модна метушня навколо "типології" і комп'юторно-математичних прийомів. Кошелівець у стороні від цього, він обережно користається з різнорідних осягів класичного літературознавства, комбінує історико-літературний підхід з синтетично-формалістичним, вплітає ліричне вчулення з розважною рефлексією, накладаючи на розвідку кольорит есеїзму.

Кошелівець не є самовпевненим снобом. Він має відвагу постійно вчитися і постійно шукати. І еволюціонувати. Коли в початках своєї літературної діяльності він особливо прагнув формального збагачення нашої літератури, то, переживши трагедію шестидесятників, він більше звертає увагу на духову силу і велич у боротьбі нашої культури за існування. Цим я хочу натякнути, що відмова Кошелівця брати участь у *Континенті* не випадкова (одну його статтю редакція *Континенту* передрукувала з польської *Культури*).

У Кошелівця є статті, так скажу, провокуючі. Наприклад, стаття "Андре Жід" (*Сучасність*, 1961, ч. 5). Ставлячися з великою пошаною до французького письменника, висувуючи проблему пізнання ролі Андре Жіда в духово-мистецьких процесах поза межами Франції, зокрема в українському світі, наш автор не дає остаточної відповіді на поставлені проблеми, але своїм

імпульсивним живим викладом штовхає нас на шлях глибшого зрозуміння творчості Жіда. Після цієї статті постає бажання ще раз перечитати твори нобелівського лавреата.

Наш ювілят уміє майстерно окреслювати індивідуальну силуету тих людей, про яких йому доводиться писати. Як приклад можна взяти статтю, присвячену пам'яті проф. й академіка О. І. Білецького. Тут читач знайде згадку про розвідки померлого академіка, сьогодні навмисне замовчувані на Україні, знайде насвітлення особливої уваги академіка до стародавньої української літератури, українськість якої завдяки "старшому братові" затьмарюється й ігнорується. Тут перед нами постає Білецький як учений, якого цікавить український літературний процес у цілому, отже, не лише першорядні, а й другорядні, третьорядні письменники, вся широка історична ріка нашої літератури. Кошелівець відзначає сміливість ученого, який наважується твердити, що українську літературу не можна вивчати тільки на тлі російської, український літературний процес треба брати у зв'язку з загальноєвропейським літературним розвитком.

Усе це важливе, усе це відтворює перед нами образ не обкраяного цензурою вченого і його трагічну боротьбу з окупаційними обставинами. Але Кошелівець на цьому не спиняється, він уміє дати так звані "дрібнички", з яких людина оживає і стає перед нами в своїй конкретній духовій плоті:

Як тип ученого О. Білецький був постаттю єдиною в своєму роді в українській науці. Навіть зовнішнім виглядом він вирізнявся серед інших. Завжди з бездоганим смаком одягнений і уважний до кожної дрібниці в своїй зовнішності, до елегантно зав'язаної краватки включно, він відрізнявся від звичайно байдужого до свого зовнішнього вигляду українського вченого. Це завжди кидалось у вічі, коли він був поруч, наприклад, з тепер також покійним Сергієм Івановичем Масловим, з його незмінним позачасовим кашкетиком і щетиною на щоках, до яких ледве чи доторкалася бритва раз на тиждень.

Можуть сказати нам, що ми сходимо на дрібниці, звертаючи увагу на неістотні деталі, але ми рішуче не приймемо цього закиду, бо у випадкові О. Білецького зовнішність цілковито відповідала внутрішній істоті вченого: бездоганне почуття такту у поведженні з людьми, які його оточували, уміння ясно формулювати думку, майстерність дефініції, вишуканий літературний стиль. Ним найкраще можна ілюструвати відомі слова Бюффона про людину і стиль".*

*Сучасність, 1961, ч. 9, стор. 62-63.

Коли б читач захотів нас запитати, що є найцікавішим з літературознавчих чи літературно-критичних статей Кошелівця, де виявляється найвиразніше його дослідницька фізіономія, то нам було б важко дати на це питання відповідь, бо таких статей у його творчому набутку чимало. Але все таки я назвав би нарис "Про невичерпний світ поета" (про Леоніда Первомайського, *Сучасність*, 1972, ч. 12), "Поклонник шаленіючого сонця" про Івана Сенченка, *Сучасність*, 1976, ч. 2), але до цього долучив би і його гасла в *Енциклопедії Українознавства*: "Віршуння", "Кіно на Україні", підкреслюючи таким способом діяпазонність ювілята, від суб'єктивно-ліричного вникання в узяту проблему до об'єктивно-синтетичного охоплення широкого предмету дослідю.

Кошелівець уперто змагається проти провінційности української літератури. Звідси його стаття "Перекладна література в УРСР і роман Д. Т. ді Лямпедуза" (*Сучасність*, 1961, ч. 9). Звідси й ряд його перекладів світової літератури на українську мову.

Цінним здобутком для української літератури є переклад з білоруської повісти Васіля Бікава *Мертвим не болить*. ("Пролог", 1966). Слушно вважає перекладач цей твір чітким виразом прозового жанру, мужнім антисталінським твором, порівнюючи його з *Одним днем Івана Денисовича* О. Солженіцина (*Сучасність*, 1963, ч. 1, 2), переклад якого також належить Кошелівцеві. Нам здається, що й знаменитий твір Дені Дідро *Жак фаталіст і його пан* ("Сучасність", 1970) перекладений Кошелівцем з огляду передусім на блискучу досконалість цього твору під оглядом формальним: з уваги на надзвичайну стислість вислову, чергування діалогів з прозовими описами, з уваги на розсіпані в творі окрушини гумору, які так пасують до балакучости розповідача.

Кошелівця вражає примітивізм соціалістичного реалізму, і він вважає за потрібне хоч на еміграції надолужити формальну досконалість літератури своїми перекладами. А перекладати він уміє майстерно, українська мова його багатюща, а сила вчування у мовну специфіку оригіналу не абияка. Отак і збагатив він нас своїми перекладами з російської мови (В. Некрасов), німецької (майже вся оповідна проза Франца Кафки, "рім його романів), з французької (Поль Валері, Паскаль, Жак Гюґо).

Окреме місце посідає в здобутках нашого ювілята його простора книжка (352 стор.) *Микола Скрипник*, видана 1972 року видавництвом "Сучасність". Після моєї скромної розвідки "М. Скрипник і сучасне"* праця Кошелівця вражає своєю

*Серія підвалів в *Українському слові* (1959), передрукованих у моему другому томі *Вибраного* (1972).

докладністю, використанням багатьох джерел, порушенням усього комплексу проблем, зв'язаних з постаттю Скрипника. Книжка докладно показує бурхливий шлях Скрипника, виростання з надр російського більшовізму постаті українського націонал-комуніста, його нерівне змагання зі світом російського націоналізму та трагічну загибель протестанта.

Загальний тонус книжки, може, найбільше характеризується такими рядками з неї:

...заризикуємо висловити переконання, що серед читачів цієї книжки не буде такого, хто сьогодні щиро перейнявся б Скрипниковою теорією світової пролетарської революції (включаючи сюди й тих, хто з обов'язку, але без внутрішнього переконання буде офіційним критиком нашої праці в Києві). [...] Але разом з тим не можна не перейнятися пошаною до людини, яка, пішовши на спілку з дияволом (за висловом Юрія Лавріненка) у питаннях соціальної революції, так нещадно оголосила йому ж війну в питанні національному, б'ючи по великодержавному шовінізму, де тільки він виявлявся, починаючи з самого керівництва ВКП(б).

Та ще більше заслуговує нашої пошани той Скрипник, який іде далі оборони самих засад партійної програми в цьому питанні і проголошує такі теоретичні тези, які залишаються для нас актуальні вже без залежності від того, з яких соціальних позицій вони висловлені, бо здійснення їх так або так означало б здійснення суверенности української нації. Ось що мається тут на увазі: попри весь притиск, з яким Скрипник наголошував агресивність російщини, як головну небезпеку, його не менш глибоко турбувала кволість самої української культури, далеко не подолана її провінційність і нахил багатьох її діячів не вірити в її силу й оглядатися на культуру, в їх очах вищу — російську (*Микола Скрипник*, стор. 124).

Слід підкреслити капітальне значення розвідки про Скрипника, що її так талановито розробив наш ювілят. Книжка виграє ще й наявністю цінних додатків: передруком унікальної бібліографії публікацій Скрипника та його автобіографії.

Заслугою Кошелівця є й те, що він зібрав тепер майже недоступні праці Скрипника з національного питання і завдяки "Прологові" видав їх окремою книжкою в 1974 році.

Кошелівець як редактор має особливі заслуги. Творячи *Українську літературну газету* в 1955 році, він виступив як антипод київської *Літературної України*, так соромно і ганебно залежної від Москви. У своїй вступній статті до першого числа

нового періодика він обіцяв читачам рівномірно присвячувати місце оглядам еміграційного літературного життя, насвітленню явищ підсоветської української культури та здобуткам духовости вільного світу. Він обіцяв авторам та читачам незалежність газети від політичної сторонничости, від заангажування у внутрішньополітичну еміграційну боротьбу. Ці обіцянки в міру своїх спроможностей Іван Максимович виконав, з'єднавши навколо видання більшу частину українських інтелектуалів і немов би продовживши *Арку*, що виходила перед тим за редакцією Юрія Шевельова. Кошелівцеві (спільно з видавцями й редакторами газети *Сучасна Україна*) пощастило розгорнути *Літературну газету* в журнал *Сучасність*, з намаганням додержати запроклятованих позицій і в цьому місячнику. *Українська літературна газета і Сучасність* — це значна ланка в духовому житті еміграції, і вона ще где на свого дослідника, який відкриє в ній передусім світла, та до того, звісно, й неминучі тіні.

Але редакторська праця Кошелівця не обмежилася згаданими періодиками. Від 1950 року, особливо ж від початку 1960-их років він присвятився також *Енциклопедії Українознавства*, і під керівництвом проф. д-ра Кубійовича йому належить тут видатна роля, поруч блаж. пам'яті проф. Глобенка, поруч з цілою екіпою співробітників і редакторів, які віддано несуть тягар цієї невдячної, але так потрібної для українства праці.

Ворог оцінив по-своєму діяльність Івана Кошелівця. У Києві і Москві його енергійно обплывують советські пропагандисти. Це діється і через київські радіопересилання (приміром, авдиція від 25 вересня 1971 року), і через газети, як от *Літературна Україна* чи *Литературная газета*, через журнали *Вітчизна* й *Дніпро* то-що. Що являють собою закиди в бік Кошелівця? "Головний заводіяка в націоналістичному вертепі", "лис", "змій" і т. п. За цією лексичною енергійністю відчувається безсилість ворога протиставитися вдумливому, чесному слову Кошелівця.

Побажаємо ювілятові з приводу його 70-ліття довгого віку з міцним здоров'ям та творчих радощів на дальшому його шляху!

ПОЕЗІЇ

Ігор Кордюк

ПТАХ

бронзово-руді груди
птаха сірого диму
люди дикі
люди червоні
навколо мене що сиджу під деревом дня
призахіднього сонця
ще трясеться росою новонародженої весни
а легені смакують сіль моря життя

душа мандрує
з'являється цвірінканням горобця
перевернися червоним дзьобом в жіночі уста
лунай думою предків Тараса і Богдана
дозволь посидіти під деревом
княгині Ольги чаші червоного меду.

звуки матерія життя
роси землі пороху
коли моє я сидить біля дерева що цвіте
часом своїм його часу

сидить каменем і не рухається
листя що правда усе так було
так і є усе так буде
шелестить прозорим терпінням
людей що очікують пастуха
в сцені неба вовків

звуки тяглі пливуть
звуки різнобарвні зникають
звуки купаються у звуках
далекі і близькі
навколо сонця
світла.

кольори звуків пташенят
кольори звуків жовтих зірок квіток
заспокоєних віддихом життя нашого часу
що крутиться навколо кулі

від учора коли простір пересяк світлом
розбитих кольорів числа сім...

чекаємо на відпочинок
восьмого дня першого руху:
"зацвіли горошки дитячих очей
сльози радості оживлять сім'ю
в дійсності голосу пацана
відрухомої любови мами і батька"

тіні посуваються соловейком
вітер спочиває на хвилях матері води
мозок розпорошується в усміщці веснянки
реєструючи кору дерева мандрівку тіні
і вигуки людей із близької хати

присіли закурити люльку миру і подивились
один одному в очі старий ватажок і я
і задеревіли в нічім і стали вітром і пташкою жінкою і водою
орлом і звуком літака — а тоді розійшлися жити з людьми...

батькові

батьку у небі
і
батьку на землі
батьку старий і молодий і чорний і великий
і невеликий і всілякий і ніякий і з ікон
і з печер і замків — монастирів і каменів
і:
трави — трави
і синьоокі пави
візьміть мене на ваші крила
погуляти у нічім
синього і білого
понад крапками брудних хаток
через чорном'які комини і
вогонь
в куток вашої стріхи

Вінок на могилу Богдана Івановича та Варвари Миколівни Ханенків

Владімір Тетерятніков

У цьому році минуло 60 років від дня смерти Богдана Івановича Ханенка. Хто з українців чи росіян згадає зараз його ім'я, його заслуги? Могила подружжя Ханенків у Видубецькому монастирі приткнулася до стін старовинного монастирського храму на високому дніпрівському схилі, звідки добре видно чи не ціле придніпрів'я. Нащадки-кияни не знають дороги до цієї могили, знищили і хрести і пам'ятники на ній, навіть ім'я не залишилося — тільки дві кам'яні плити, притулені до київської землі.

А всього ж 60 років тому ім'я Ханенка було відоме кожній освіченій людині, бо його громадська діяльність сягала від організації археологічних розкопів до створення музею українського народного мистецтва. Кожний промисловець, банкір, купець знав це ім'я, бо це було ім'я голови Всеросійського союзу промисловців. Як постійний член Державної ради, він брав участь у всіх більш чи менш важливих державних рішеннях. Під час російсько-японської війни його ім'я, за важливістю, стояло другим після головнокомандуючого армії, бо Б. І. Ханенко завідував усім постачанням російській армії на цій війні.

Нащадок одного з українських гетьманів, Ханенко провів більшу частину свого життя в Петербурзі, у подорожах по Росії та Західній Європі. Однак свого кровного зв'язку з Україною ніколи не поривав. Одружився з українкою, постійно утримував дім у рідному Києві. Виїхавши з Києва бідним студентом, Ханенко

*Автор цієї статті — мистецтвознавець, консерватор і реставратор, родом з Москви, від 1975 року живе в Нью-Йорку. Від 1964 до 1975 року був керівником дослідного відділу консервації металевих мистецьких предметів у Всесоюзній центральній науково-дослідній лабораторії для консервації та реставрації музейних мистецьких цінностей у Москві. Рівночасно був членом Державної комісії для збереження і консервації унікальних історичних цінностей і пам'ятників та офіційним фахівцем у питаннях мистецтва при Міністерстві культури СРСР. В. Тетерятніков є автором численних статей, найновіші з них: "Старообрядці — создатели русского народного искусства" (*Новый журнал*, ч. 126, березень 1977) і "Древнейшая русская святыня" (*Новый журнал*, ч. 128, вересень 1977). Між його ще не опублікованими працями є: "Каталог стародавніх російських бронзових хрестів та ікон (11-19 століття)" на 3000 стор. тексту, з 10 000 ілюстрацій; "Сирийсько-палестинські хрести 6-12 століття" (500 стор., 350 ілюстрацій); та "Культура російських старообрядців" (1 000 стор., 1 000 ілюстрацій). — *Редакція*.

Богдан Іванович Ханенко

повернувся до нього одним з найбагатших людей імперії. Його ім'я було записане в 1913 році до *Золотої книги Російської імперії*, яка включала лише 60 імен тогочасних діячів.

Ті самі нащадки, що зневажають ці могили, продовжують користуватися скарбами, що їх залишив Ханенко. Недоторканими лишилися його дім у Києві, його велетенські колекції пам'яток світової культури, зібрані для України. Нинішні радянські люди та західні туристи ходять по старих мостинах його кімнат, заглядають до спальні й їдальні, оглядають стіни, та ніде не помітно портретів господаря-творця. Даремно будете допитуватися про його ім'я. Лише нахабно зустрічає вас біля входу стандартна вівіска: "Київський музей західного і східного мистецтва. Організований у 1919 році постановою Київської Ради Народних Комісарів".

У таємниці збережених документах архіву ви зможете продовжити ваші дослідження трохи глибше: "Музей організований на базі націоналізованої приватної колекції Б. І. та В. М. Ханенків". І це все...

Ніхто зараз не цікавиться тим, хто була та людина, що подарувала Україні єдиний музей, у якому представлені зразки світової культури. Єдиний український музей, що якістю пам'яток є суперником музеїв такого рангу, як Британський, Лювр, Метрополітен та Ермітаж.

Як це так трапилося, що навіть нерадянські українці не мають його портрета в галерії видних українських діячів у Гарвардському українському дослідному інституті, а всі іноземні мистецтвознавці оперують таким поняттям, як "майстер ханенківської картини". Чому памороки забило у прямих нащадків славного українця, тим часом як італійська галерія "Вілла Борґезе" для своєї реклами вже майже сто років вважає за честь право друкувати ім'я Богдана Ханенка у списку імен своїх видатніших покупців?

Б. І. Ханенко зумів поєднати в своєму житті два поля діяльності — комерцію і культуру, дві мови — українську і російську, і бути яскравим представником різних культур — європейської, української й російської. Ці поєднання й дозволили йому так успішно здійснювати свої задуми. Тому і внесок його в українську та російську історію такий значний. Особливо важлива його діяльність для України, бо в кінцевому підсумку зібрані ним по цілому світі колекції були принесені їй. Фінансовані ним археологічні розкопки зорали українську землю. За його ж гроші були придбані колекції українського народного мистецтва та бойові клейноди Запорозької Січі.

Однак, його громадська культурна діяльність почалася, як часто трапляється, від придбання предметів мистецтва для особистого вжитку. Богдан Іванович почав колекціонувати, ще

бувши бідним петербурзьким студентом. Диспонуючи найскромнішими фондами, він, проте, завдяки вродженому смакові та пристрасній збираччю, зумів уже тоді зібрати першорядну колекцію живопису старих західноєвропейських майстрів. Пізніше багатство та свідомо цілє збирати шедеври світової культури значно збільшили і кількість і якість збірки, проте, і в колекції бідного петербурзького студента знаходилися світового значення шедеври. Наприклад, один з кращих натюрмортів Ф. Зурбарана.

Богдан Іванович пізніше пригадував, як йому вдалося придбати цю картину. Якось у петербурзькій таверні він випадково познайомився з одним купцем, який щойно придбав нерухоме майно — старий дім. Купець розказав, що на горищі дому валяється багато старих картин, і якщо студент захоче купити, то він продасть їх. Єдиною умовою було те, що картини треба було брати всі разом, не перебираючи, та такі того ж дня вночі. Газард колекціонера зразу ж узяв верх над будь-якими іншими міркуваннями, і за півгодини, при світлі ліхтаря, всі картини були завантажені на візника. Гроші Богдан Іванович платив частинами протягом цілого року. Знаменитий натюрморт Ф. Зурбарана був поміж картинами цієї групи.

Відмінною рисою Ханенкової колекції була така рідка для колекціонерів 19 століття всеїдність, тобто любов не до якогось одного жанру мистецтва, наприклад, до живопису, чи прив'язаність до певної країни або історичного періоду, а збирання мистецтва всіх країн, всіх цивілізацій. Пригадаймо для прикладу вузько сконцентровані інтереси П. М. Третьякова — тільки російський живопис. Знамениті московські купці-меценати Морозов та Щукін збирали лише староросійську давнину та французький аванґард кінця 19 — початку 20 століття. На Україні були чисто українські колекції Тарновського, Хойновського, Леопардова та Петрова.

Маштаби мистецьких зацікавлень Б. І. Ханенка не мали меж. Західноєвропейський живопис старих майстрів і прикладне мистецтво середньовічної Європи, від Італії до Голляндії включно. Китайські, японські цінності поруч мусулманських та єгипетських. Клясичні старожитності Греції та Риму уживалися з блискучими виробами ремісників Франції, Німеччини 18 століття.

Треба підкреслити, що, на відміну від більшости промисловців-колекціонерів Західної Європи та Америки, російські й українські колекціонери майже ніколи не мали на меті "інвестицію", тобто вкладання грошей з метою одержати колись значний прибуток від продажу. Метою збирання більшости колекціонерів Росії й України були якісь певні громадсько-виховні завдання. І, як правило, раніше або пізніше вони жертвували свої колекції для загальнонародного оглядання. У тому сенсі і

колекція Ханенка не була винятком, з поправкою лише на його особливу прив'язаність до рідної йому України. Тому він і перевіз її цілу зі свого петербурзького особняка до Києва, у спеціально побудований будинок.

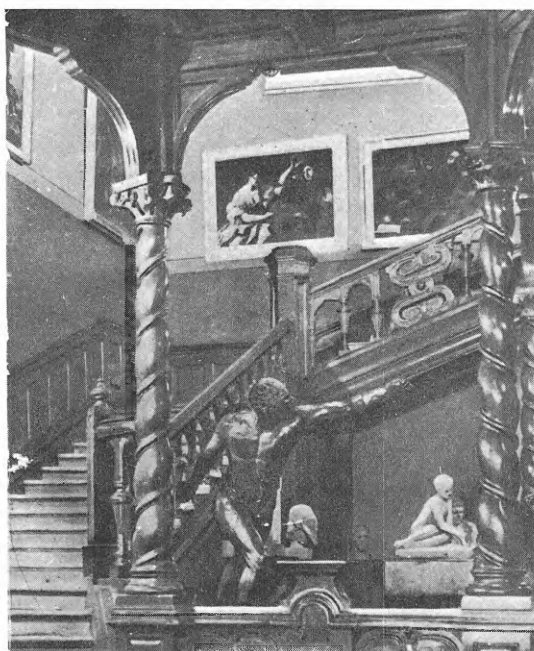
З вдячністю згадуючи «Колекції Ханенка», ми повинні завжди пам'ятати, що жінка Богдана Івановича — Варвара Миколівна повнотою поділяла пристрасть свого чоловіка до мистецтва. Бували випадки, коли через перевантаженість чоловіка державними справами вона самостійно вирушала на якийсь європейський аукціон, щоб придбати річ, цікаву для їхньої колекції. Тим більше, що її особистий капітал відогравав не останню роль у збільшенні збірки. Її родина, родина Терещенків, також відзначалася активною діяльністю у сферах промисловості й культури. Вистачає сказати, що її рідний брат зібрав чудову колекцію російського мистецтва, що розміщена в його будинку, на відстані яких сто метрів від особняка Ханенка (нині Київський музей російського мистецтва). До речі сказати, в ті минулі часи вулиця, на якій стоїть будинок Ханенка, називалася Терещенською. Другий брат Варвари Миколівни заснував колекцію старих українських рукописів, що стала основою сучасного сховища Київського університету. Як відомо, знамените петербурзьке видавництво "Сірін" було засноване і підтримуване М. Терещенком спеціально для друкування та розповсюдження творів російських поетів-символістів. Згодом він пожертвував величезну на ті часи суму — 300 000 карбованців — на публікацію стародавніх ікон зі збірки петербурзького Російського музею.

А що заслуг родини Терещенків перед українським і російським народами тепер не пам'ятають, то не зайвим буде пригадати добрим словом хоч одну представницю роду — Варвару Миколівну Ханенко. Тим більше, що офіційною назвою збірки завжди було: "Колекція Б. І. та В. М. Ханенків". Після смерті чоловіка вона залишилася охоронцем збірки навіть за більшовиків, аж до своєї смерті у 1922 році. Конечне уточнення ролі В. М. Ханенко стає ясным, коли взяти до уваги, що деякі радянські автори, посилаючися на будь-яку річ з колекції, дають таке пояснення: "З колекції братів Ханенків". Їх вводять в оману старі друквані описи колекції, де на титульній сторінці, згідно з модою того часу (кінця 19 — початку 20 століття) ініціали імен та по батькові писалися церковнослов'янськими літерами, у зв'язку з чим для недосвідченого ока літери "И" та "Н" трудно відрізнити.

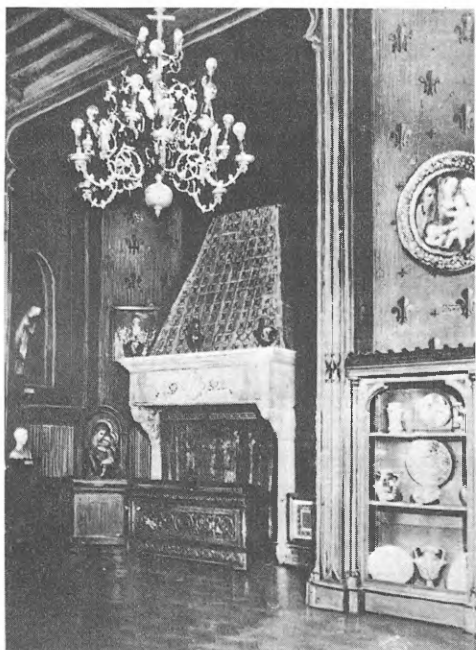
Богдан Іванович помер у 1917 році, залишивши два заповіти. Згідно з їхнім текстом, після смерті жінки ціла колекція мала бути передана місту Києву. Приватний будинок Ханенка, де містилася колекція, теж передавався місту. Побудований поруч шестиповерховий "прибутковий дім" був призначений забезпечити матеріальні потреби музею.

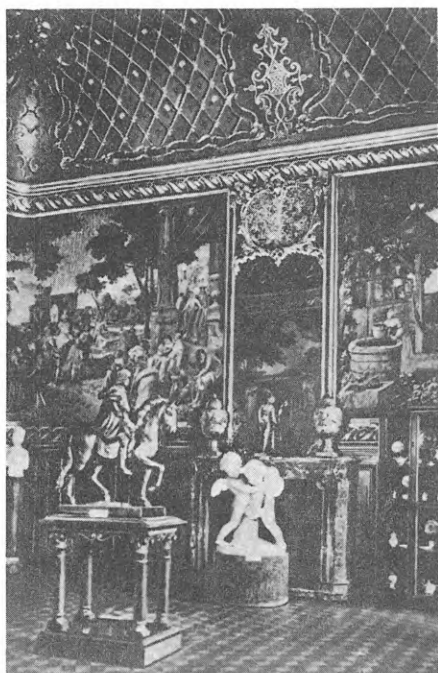
Дім Ханенків у Києві

Сходи у вестибюлі в домі Ханенків
digitized by ukrbiblioteka.org

Інтер'єри в домі Ханенків

Однак, більшовицький переворот переплутав запланований перебіг подій. На протязі декількох років Київ переходив з рук до рук безлічі урядів. Антибільшовицькі уряди пропонували Варварі Миколівні організувати вивіз за кордон цілої колекції, тим більше, що Ханенки мали власні будинки в західноєвропейських країнах. Однак, виконуючи волю свого померлого чоловіка, і безумовно свою, вона відмовилася, усвідомлюючи, що ціль збирання мистецьких предметів буде виконана лише при умові, що колекція буде назавжди до послуг українського народу.

Долю колекції Б. І. та В. М. Ханенків обговорювано тоді навіть у Західній Європі. Відомий знавець мистецтва Лукомський, який переїхав з Петербургу до Києва після революції, один час був охоронцем ханенківського музею. Опісля він емігрував до Парижу, де видав багатоілюстрований опис збірки Ханенків французькою мовою з багатьма ілюстраціями.

А все ж Варвара Миколівна додержала твердо свого рішення не вивозити з України колекції. Щоб охоронити її від розграбування, вона склала офіційний акт передачі збірки Київському університетові — єдиній організації, на її думку, більш чи менш стабільній за будь-якого уряду.

Але ця подія відбулася у відсутності в місті більшовиків, можливо, в той час був уряд, який дещо відрізнявся кольором від червоного. Ця різниця в кольорі дала можливість більшовикам не визнати правосильности передачі, і вони вкінці таки з насолодою "націоналізували" буржуазну власність.

Хай мій опис всіх бюрократичних тонкощів процедури з заповітом та націоналізацією не здасться зайвим читачеві, бо цей факт відіграв важливу роль у знищенні пам'яті про Б. І. та В. М. Ханенків. Як я вже відзначав, не зважаючи на два заповіді Богдана Івановича, які, до речі, збереглися до цього часу, та акту Варвари Миколівни, теперішні "володарі" колекції твердять, що колекція націоналізована. Якщо перекласти "наукове" слово "націоналізація" на нормальну мову, це мало б означати, що колекцію вирвав народ для власного вжитку з хижих і варварських рук випадкового власника-збирача. Тому то й офіційно заявляється про створення музею у 1919 році "народно-трудовою владою". Тому то й не знаходимо портретів збирачів у їхньому власному будинку, перейменованому на Київський музей західного та східного мистецтва.

Більша частина Ханенкової збірки збереглася до сьогодні. Та не все лишилося в тому ж будинку. Наприклад, всі пам'ятники російського мистецтва перекочували до розташованого поряд Музею російського мистецтва. Археологічна частина збірки періоду стародавнього Києва, скитського та ранньослов'янського

часу переведена до Київського історичного музею і розпилилися серед інших багаточисленних експонатів. Дорогоцінні візантійські і грузинські золоті перегородчасті емалі зберігаються нині в золотій коморі, розташованій на території колишньої Києво-Печерської Лаври.

Безліч експонатів "зовсім загубилися". Я ніде в Києві не міг знайти ханенківської збірки західноєвропейської зброї, колекції візантійських і давньоруських хрестів.

На жаль, сьогодні подати повний об'єм колекції Б. І. та В. М. Ханенків уже неможливо. За життя Ханенки встигли опублікувати тільки незначну частину своєї колекції.

Найбільш відомі за каталогами та екземплярами, що збереглися, — це твори живопису. Про якість цієї частини колекції можна судити з імен у ній представлених мистців: Дж. Белліні, П. Перуджіно, Д. Тьепольо, П. Рубенс, Я. Йорданс, Рембрант, Веласкес, Ф. Зурбаран, Ж. Л. Давід, Ф. Гальс, П. Бройгелъ — старший, Ф. Гойя, Ф. Буше, Д. Рейнолдс. Російський живопис Ханенка майже не цікавив, за винятком, мабуть, Врубеля, акварелі якого, згідно зі спогадами сучасників, прикрашували бібліотеку; у приватних покоях висіло теж велике полотно одного з врубелівських *Демонів*. Врубелем був прикрашений інтер'єр приміщення на першому поверсі — *Зображення битви дон Кіхота з вітряками*. Натомість, його колекція російських ікон була прекрасна, окремі пам'ятники з неї одразу і навіки ввійшли до всіх написаних до сьогодні історій староруського мистецтва. Цікаво тут пригадати, що прив'язаність Богдана Івановича до живопису старих європейських майстрів, особливо до живопису раннього італійського Ренесансу, формувала і його смаки у виборі староруських ікон, що їх він добирав для своєї колекції. Цим часто користувалися і перекупники-реставратори, які знали особливості "ханенківського смаку". Тому ікони, призначені на продаж Ханенкові, "дещо перероблялися" відповідно до уявленого смаку покупця. Особливо яскраво це було видно на виставці "Володимиро-Суздальська школа живопису", що відбулася кілька років тому в Москві. Тоді вдалося зібрати в одне місце декілька порозкиданих по різних музеях ікон. І з'ясувалося, що одна ікона з колекції Ханенка складає пару з іконою з колекції Морозова. Але, без безпосереднього зіставлення догадатися про однакове походження обох ікон було важко, бо реставратори свого часу переробили стародавні пам'ятники відповідно до смаків своїх клієнтів. Так, для любителя французького авангарду і новгородської школи іконопису Морозова іконі була надана зовнішність яскравого, контрастних сполучень кольорів живопису, а для любителя "італійщини" Ханенка ікона того ж майстра набула рис м'якого барвистого сполучення тонів італійського

кватроченто. А втім, подібна практика орієнтування на смаки клієнта була в той час розповсюджена по цілому світі.

Судити про колекцію візантійського мистецтва у домі Ханенків тепер також дуже трудно, бо частинно вона розсіяна по різних радянських музеях, а більша частина її пропала "не знати куди". З предметів цього роду, що збереглися, треба обов'язково згадати невеличку візантійську ікону св. Миколая з кінця 13 — початку 14 століття. Таких мозаїчних візантійських ікон (цей жанр мистецтва прийнято називати "портативна мозаїка") у світі відомо лише 30. Цікаво, що ханенківська ікона стала приступною для оглядання шойно після смерти Варвари Миколівни. Дореволюційні дослідники не підозрівали, що Ханенки були власниками такого скарбу. Однак, пояснення цього факту досить просте, і, на жаль, м'яко кажучи, "делікатного характеру". Справа в тому, що перед тим, як вона опинилася в Ханенка, ця ікона була давно відома науці і зберігалася в поважному місці: в єпископському музеї м. Віче (поблизу Барсельони). Якими нелегальними шляхами вона потрапила до Ханенка — один Бог знає, чи радше диявол, оскільки шляхи її до далекого Києва навряд чи були світлими та чистими. Не випадково Ханенко зберігав своє надбання у таємниці, та, здається, це був єдиний випадок, коли пристрасть колекціонера взяла верх над міркуваннями іншого роду.

Розповідаючи про відділ живопису у колекції Ханенка, не можна поминути дві картини невідомого автора 15 століття. Ці картини назавжди зв'язали свою долю з іменем колекціонера. І в даному випадку їх не зможе розлучити ніяка постанова будь-якого уряду. Діло в тому, що невідомий нам мистець 15 століття, завдяки своєму місцеперебуванню у домі Ханенка, придбав навіки псевдонім: "майстер ханенківського *Поклоніння волхвів*".

Так, сучасні кияни, у п'яному захопленні милуючися дніпровськими заходами сонця з висоти видубецького схилу, ногами топчуть безіменні могили славних предків, але знавці мистецтва у цивілізованих країнах знають, яка висока честь для колекціонера передати своє ім'я анонімному стародавньому майстрові. Імовірно це найвища нагорода, якою історія вшановує мистецький смак і знавецьке чуття колекціонера.

Особливого значення для науки набрала ханенківська колекція староруської дрібної пластики з міді — хрестів та образків. Ханенко встиг опублікувати два випуски з описами предметів зі своєї колекції. Цим випускам судилося стати єдиним науковим описом цього розділу староруського мистецтва. Вчені цілого світу неодмінно відзначають цей каталог збірки у всіх списках рекомендованої літератури з цього виду мистецтва. Якість публікації на такому високому рівні, що це до якоїсь міри

пом'якшує біль від усвідомлення, що майже ціла колекція опублікована у цих випусках вже не існує. З 360 опублікованих екземплярів мені вдалося розшукати в інших київських музеях лише 12 штук. Цікаво, що найвидатніша пам'ятка міднолита з перегородчастим емалем дрібної пластики стародавнього Києва була знайдена колись у двох роз'єднаних половинках у різний час, у різних місцях. Одна половина цього хреста-енколпіона, виконаного в кінці 12 — початку 13 століття для княжої сім'ї, була знайдена у 1892 році у Білій Церкві. Друга була знайдена у 1897 році в селі Мотовилівка того самого повіту. Будучи роз'єднаними протягом сімох століть вони знову об'єдналися в домі Ханенка, але не надовго. Зараз лише одна половина лежить у підвалі сусіднього Музею російського мистецтва, друга ж визнала за краще повернутися до так знайомого їй стану небуття. Щастя для науки, що Ханенко встиг видати фотографію обох половинок.

Однак, ще більш трагічна доля спіткала ханенківську збірку найстародавніших хрестів, що походили з Сирії-Палестини. Проте, що у Ханенка була колекція цих речей, випадково згадується у замітці з кінця 19 століття. За оцінкою видатного українського вченого В. Петрова, ця колекція за обсягом правдоподібно була найбільшою у світі. Та зараз у всіх київських та інших радянських музеях немає жодної речі з цієї збірки, вони зникли з лиця землі. Можна сподіватися, щоправда, з мінімальними шансами, що ця колекція зникла лише з лиця радянської землі, і що колись буде знайдена знову у більш цивілізованому суспільстві. Саме з уваги на це я намагався знайти її сліди в документах київського Торгсіну. Таке мудре найменування радянської установи періоду до 1940 року розшифровується просто: торгівля з іноземцями. Однак слідів продажу колекції я не виявив. Між іншим, не безпідставне і припущення, що оскільки матеріал, з якого зроблені ці пам'ятки, — це мідь, а мідь завжди вважалася в СРСР цінним і дефіцитним матеріалом, то не виключена можливість, що колекцію перетоплено на металобрухт, тобто, на "справжню народну справу". Слідом за дзвонами, фонтанами, церковними ризами і умивальниками, самоварами та іншими атрибутами "проклятого старого життя". Адже я сам часто купував в СРСР старі книжки чи мідяні хрести від лахмітників, які збирали їх для всенародної користи металургійної промисловости. І ціна була приступна, бо від населення стародавні речі приймаються за державною розцінкою 20 копійок за кілограм "живої" ваги.

Хоч і як там трапилося в дійсності, слідів ханенківських сирійсько-палестинських хрестів 5-12 століть покищо не можна знайти. Але судити про високоякісність його збірки ми все ж таки можемо. І допоміг мені у цьому не хто інший, як пан Великий Випадок. А втім, чи можна назвати випадковою цю мою знахідку,

коли взяти до уваги, що я багато років невтомно розшукував сліди ханенківської колекції коли, поза зацікавленням Ханенком, одним з головних занять у моєму житті було збирати матеріали про староруські та візантійські мідяні хрести і образки. "На ловця і звір біжить", — вірніше ловець повинен розраховувати на те, що скорше чи пізніше опиниться в належний час у належному місці — тільки так і може трапитися зустріч з шуканим "звіром". Та ще треба вміти розпізнати цінність "звіра", щоб не пропустити Соболя або не прийняти ворону за паву.

І ось одного чудового дня я дізнався, що останньою близькою до Богдана Івановича та Варвари Миколівни людиною була їхня покоївка тьотя Дуня. Не знаю на скільки років вона пережила своїх хазяїв, однак невдовзі після війни (чи під час її) на оскверненій могилі Ханенка з'явився звичайний дерев'яний хрест з зворушливим написом: "Ханенкам від тьоті Дуні". За розповідями очевидців, він простояв майже до 1957 року, коли могили були осквернені вдруге. Я спробував розшукати родичів тьоті Дуні і з радісним здивуванням, на горищі, серед залишків її убогого майна, знайшов загорнуті в ганчірку старі, дореволюційні негативи з зображеннями тих самих сирійсько-палестинських хрестів. Це було дійсно надзвичайним щастям, якщо зважити, що там, наче навмисне, збереглися ніколи не публіковані хрести та образки. Перст долі, очевидно, проявився і в тому, що знахідка дісталась якраз мені, оскільки, крім мене, ніхто в СРСР не цікавиться вивченням таких "малоцінних" пам'яток. На тому ж горищі попалися мені ще й два випуски інших ханенківських друкованих каталогів. Вони давно стали бібліографічною рідкістю, тому роздобути їх зі спадщини тьоті Дуні та ще, мабуть, з самої бібліотеки Ханенка, було для мене справжнім щастям.

Пригадую, що й заповітні випуски каталогу з зображенням староруських мідяних хрестів я міг лицезріти лише у Московській бібліотеці. Придбати їх у букіністичних крамницях було стільки ж шансів, як упіймати золоту рибку у відкритому океані. Адже тираж їх був мізерний — всі екземпляри були нумеровані, і навряд чи більш 500 штук було надруковано. І раптом одного разу, також чудового дня, я як звичайно тинявся довкруги московських букіністичних крамниць. Несподівано якийсь товстий і малоінтелігентного вигляду чоловік підходить до прилавка, витягає не з портфеля, як звичайно, а з-за пазухи дві червоні книжки, які я впізнав би навіть за 10 кілометрів, і, простягнувши їх оцінщиці, питає: "Скільки коштує?" Оцінщиця миттю зрозуміла рідкість книг і запропонувала божевільну на той час суму — по 5 карбованців за том. Я онімів, зрозумівши, що для мене цей день ніколи не зможе повторитися. Адже ці книги настільки рідкісні, що навіть не входять у державний каталог-цінник букіністичних

крамниць, отже їх скуповують крамниці тільки для бібліотек, не показуючи приватним покупцям. Та продавщиця була давно мені знайома, всі знали про мої зацікавлення, тим більше, що я став випадковим свідком події. Коротко кажучи, книги не були внесені в список нових надходжень, заповітна десятка швидко перекочувала до кишені продавщиці, а я став шасливим власником книг. Чесно кажучи, я до цього часу впевнений, що вони попали тому, хто їх зміг оцінити краще всіх у світі.

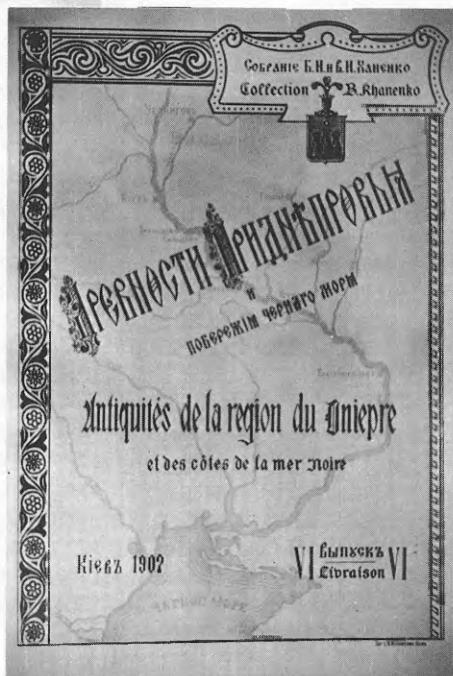
А ось тепер я тримав у своїх руках ще більш дорогоцінні речі: великі скляні неґативи, приготовані, видимо, до друку, але які так і не побачили світу. Частина неґативів вже була відретушована. На кожному з них у верхньому куті рукою Б. І. Ханенка стояв напис французькою мовою: "Колекція Ханенка".

Коли наступного дня я показав неґативи старим співробітникам Музею західного та східного мистецтва, вони помітно оживилися. "О, я добре пам'ятаю ці скельця. Адже їх тут була ціла кімната. Вони нас колись рятували. Ми їх розбивали і скалками скребли підлогу. Дуже брудна була підлога!"

У цих варварських словах було, на жаль, багато правди. Включно з зауваженням про кількість знищених неґативів. Судячи з розмаху видавничої діяльності Ханенка, неґативів мало б нараховуватися десятки тисяч. Навіть на тих екземплярах, що дісталися мені, стояли порядкові числа двотисячного порядку.

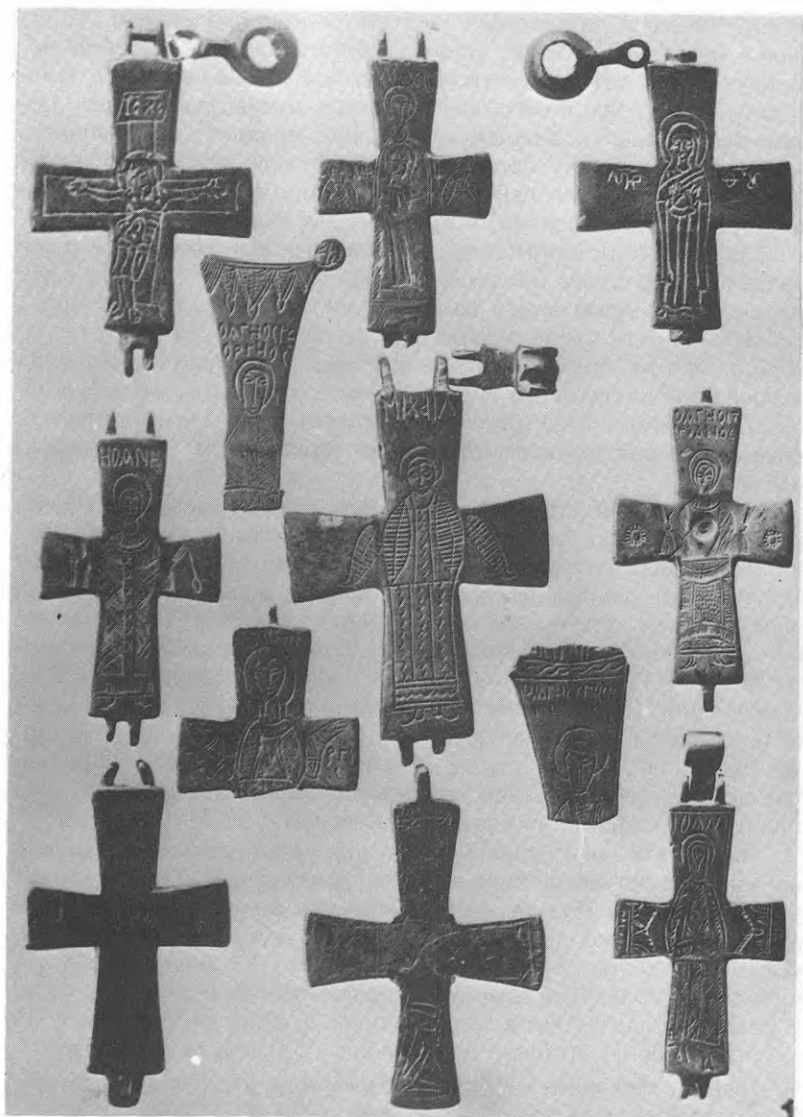
Завдяки тут описаному випадкові мізерна частина архіву Б. І. та В. М. Ханенків не пропала. Знаходиться вона сьогодні в цивілізованих руках, у цивілізованій країні. У майбутньому, опубліковані як третій випуск збірки дрібної пластики Ханенка, вони стануть частиною пам'яті про Богдана Івановича та Варвару Миколівну.

Київський дім Ханенка наповнювали і пам'ятки неєвропейських народів. Треба зауважити, що освічена громадськість Києва, Москви, Петербургу і в той час, і завжди наслідувала в своїх захопленнях лише смаки західноєвропейської мистецької еліти. Однак, у кінці 19 століття Захід тільки починав приглядатися до мистецтва інших світових цивілізацій. Мистці й мистецтвознавці тільки з трудом розуміли символічну мову східного мистецтва. Французькі імпресіоністи збудили в громадськості зацікавлення до японської гравюри. Китайська порцеляна ще з початку 18 століття приваблювала увагу цінителів. Але систематичне збирання пам'яток східної культури почалося лише в кінці першої чверті 20 століття. У російському й українському суспільстві серйозний інтерес до Сходу так і не виник. До сьогодні радянські музеї, включно з Ермітажем та спеціальним московським музеєм народів Сходу, мають лише випадкові речі східного мистецтва, і то, як правило, не високої якості. Лише

Видання Ханенків

digitized by ukrbiblioteka.org

*Знімки сирійсько-палестинських хрестів
з негативів з архіву Ханенків.*

музей Ханенка виділяється систематичною колекцією творів Туреччини, Персії, Китаю, Японії, Тибету, Індії. І ця колекція нараховує кілька сот предметів. Додамо, що зовсім недавно східній відділ Музею західнього та східнього мистецтва в Києві поповнився чудовою колекцією китайського живопису, доставленою з Франції. Цю збірку подарувала місту Києву роджена в ньому Таїсія Павлівна Жаспар — вдова відомого французького дипломата і колекціонера Андре Стефана Жаспара.

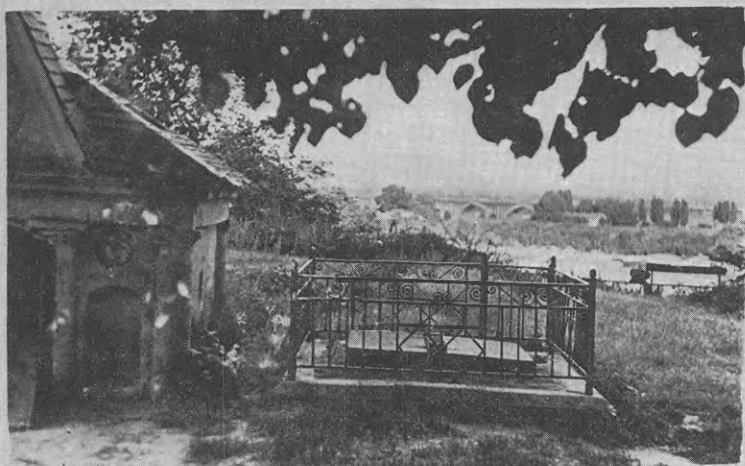
Судячи з різноманітності і систематичності колекції, Богдан Іванович та Варвара Миколівна свідомо ставили собі за мету створити для Києва музей світового мистецтва, світової історії. І цієї мети вони досягли, розуміється, в межах можливостей тільки двох людей на протязі якогось відтинку часу. Яка крихка наша історія! Коли не було б на Україні тільки цих двоє людей, мільйони інших не змогли б заповнити цієї втрати і українські юнаки та дівчата не мали б можливості доторкнутися до пам'яток світової цивілізації.

Наприкінці 19 століття пробудився інтерес міської освіченої громадськості до пам'яток вітчизняної, народної культури. Цей процес розвивався паралельно у всіх країнах, що входили в орбіту європейської цивілізації; скорше чи пізніше до неї були втягнуті і українські та російські колекціонери. На Україні почалися інтенсивні розкопи, набувалися речі часів Богдана Хмельницького, Мазепи, Петра Могили, бойові клейноди Запорозької Січі, український народний живопис. Постали солідні колекції. Ханенки не лишилися байдужими до проблеми збереження пам'яток рідної культури. Більше того, набутий ними досвід у збиранні пам'яток світової культури, сприяв виробленню у них власного підходу до збереження спадщини предків.

Результати їхньої діяльності в цій сфері настільки обширні, що не піддаються докладному перерахуванню. Тут і виринає парадоксальна ситуація: коли діяльність діячів значно менших масштабів широко відома нащадкам, ім'я організаторів та надхненників поглинає невмолимий час. У дійсності багато любителів української давнини збирали прекрасні колекції, та де ці предмети зараз? Куди зникли колекції, опис яких займав у 19 столітті численні сторінки друкованих каталогів та журналів?

Діяльність Ханенка у справі збереження української давнини була спрямована на створення музеїв, на фінансування численних археологічних розкопів. Він жертвував величезні суми на наукове опрацювання та публікацію пам'яток. За гроші Ханенка купувалися цілі маєтки, якщо на їхній території знаходилися археологічні пам'ятники, а господар не давав згоди робити розкопи.

Згідно з юридичними законами того часу, знайдені предмети

*Могила у Видубецькому монастирі
Богдана Івановича та Варвари Миколівни Ханенків*

повністю ставали власністю того, хто фінансував розкопки, з відрахуванням зумовленої попередньою домовою пайки господареві землі чи будь-якій державній установі. Тому Ханенки опублікували декілька великих томів археологічних знахідок виданих на їх кошт під загальною назвою: *Древности Приднепровья и побережья Черного моря. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко*. Одначе, відразу ж після публікації більшість речей передавалася до різних державних українських чи петербурзьких музеїв. Найвизначніші передавалися до Ермітажу.

Якщо пам'ятки культури інших народів Ханенки зберігали у своїй приватній колекції, то предмети історії свого народу вони вважали за потрібне відразу приміщувати в надійні державні сховища. На жаль, у 19 столітті музейна справа на Україні була лише в зародковому стані, а спеціального музею старожитностей у Києві не було. Тому нас не повинен дивувати факт передачі українських старожитностей, наприклад, до Ермітажу. Поперше, як правило, це були загальнослов'янські старожитності, а по-друге, в ті часи більш надійного сховища не можна було знайти на всій території імперії.

Подібна історія трапилася і з ханенківською збіркою творів української народної культури. Коли приватна колекція набрала поважних розмірів, Ханенки передали її Києву, утворивши спеціальний комітет для організації й фінансування спеціального українського музею. На визнання його заслуг в організації першого національного українського музею Богдан Іванович був титулований почесним громадянином міста Києва. На жаль, цьому музеєві не судилося нормально функціонувати. І по сьогодні він напіввідкритий і майже неприступний для відвідувачів.

Культурна діяльність Богдана Івановича та Варвари Миколівни Ханенків була типовим прикладом так характерного для нормального суспільства сполучення особистих та громадських інтересів. Якщо поле їх комерційної діяльності не обмежувалося територією України і за своїм масштабом досягло розмірів загальнодержавних, то їх культурна діяльність також не замикалася лише інтересами історії українського і російського народів. Проте щодо пам'яток вітчизняної історії громадянські риси душі Ханенка завжди переважали над пристрасною колекціонером.

Ця стаття, мабуть, є першим друкованим визнанням заслуг родини Ханенків. Та наведені тут факти є лише далеким і скупим відгомонам дійсних подій.

У нашій пам'яті, в пам'яті наших нащадків повинен вирости той пам'ятний хрест, що замінить повалений хрест тьоті Дуні. І вже з новим написом: "Ханенкам від вдячного народу".

СТЕНЛІ КЮНІЦ

Батько і син

Ось передмістями й крізь світло, що котилось вниз
Я йшов за ним, а там внизу піщаним шляхом
Білішим, ніж прах костей, я прямував розкішними
Горбовинами нив, там де сливки
Спадали у своїй важенній спілості, одна за одною.
І мілья в мілью посувався крок за кроком
Вслід за таємним повелителем моєї крові,
Ступав за ним, вгрузаючи в пахтінь ставів; його ж любов
непогамовна
Мене на прив'язі цупкій держала. Я йшов роки; я птахом пролітав;
Я мчавсь заснулою країною, де молодість моя пройшла,
І тиша розгорталась перед мною, як прийшов я,
А ніч нависла помаранчею прискіпла до мого чола.

Як маю я йому повісти розповідь мою й тривоги,
Як провалля пов'язати звичним ладом слова,
Кажучи: "Цей дім тинькований, який ти збудував,
Ми втратили. Сестра ось одружилась і пішла із дому,
А нішо не повертається, як дивно це, з її відшестя.
Я жив на пагорбі у хаті, аж забагато мав кімнат:
Ми мали світло, та тепла — не вдосталь.
Та як і світло меркло, я злазив під узвишшя.
Газети доставляли тут щоденно;
Я сам і не зронив сльози ніколи".

На березі води, де папоротей зарослі густі підносили
Свої рамена: "Батьку!" — я кликнув — "Вертайсь! Ти ж знаєш
Шлях. Я з одягу твого болото змию:
І знаку з плям, я обіцяю, не залишиться. Навчи

Цей переклад взятий з книжки С. Кюніца *Вінок цей, небезпека*, яка щойно вийшла у в-ві "Сучасність" в елегантному оформленні і з дереворитами Якова Гніздовського. У книжці трапилася друкарська помилка: У 20-му рядку замість "злазив під узвишшя" надруковано "лазив під узвишшя", що міняє образ перекладача. Переклад передруковуємо, щоб задокументувати правильне його звучання. *Редакція.*

Твого сина, у вир завихреного між двох воєн,
В Гемарі доброти ласкавої твоєї,
Аби дитиною я був для тих, що у жалобі,
Для найдухів у полі — братом,
І другом непорочности та всіх ясних очей.
Навчи мене, як діяти і бути добрим”.

З-поміж лілей і черепах він повернув до мене
Незаймано байдужу і тупу порожняву свого обличчя.

Переклав Вадим Лесич

ЛЕВ РЕБЕТ — ПОЛІТИК, ПУБЛІЦИСТ, НАУКОВЕЦЬ І ЛЮДИНА

(У 20 роковини смерти)

Василь Маркусь

12 жовтня ц. р. минуло 20 років з дня несподіваної смерти Лева Ребета, провідного націоналістичного діяча. Смерть, як виявилось п'ять років пізніше, не була природна, але було це підступне вбивство з рук агента Москви. Як довів процес у Карлсруге в жовтні 1962 року, КГБ, очолюване тоді Шелепіним, доручило агентові Богданові Сташинському вчинити атентат на Л. Ребета, що в тому часі очолював Організацію Українських Націоналістів за кордоном. Була це перша помітна жертва терору КГБ серед українських політичних емігрантів по другій світовій війні; два роки пізніше той же агент убив провідника ЗЧ ОУН Степана Бандеру.

Згідно з показаннями обвинуваченого Сташинського на суді, КГБ постановило ліквідувати Л. Ребета, бо він був "теоретиком політичної еміграції" і, подібно як С. Бандера, завдавав дошкульних ударів Москві. Як жертва політичного терору і скритовбивства Кремлю, Л. Ребет належить до тих провідних діячів новітнього визвольного руху, які, як і він, були вбиті (С. Петлюра, Є. Коновалець, С. Бандера), чи полягли в збройній боротьбі (Д. Маївський, Д. Грицай, П. Полтава, Р. Шухевич-Чупринка та інші). До цих жертв приєднуються в наші дні й ті, яких окупант нищить у тюрмах, на засланні й у психіатричних в'язницях. Існує бо переємність і тривалість боротьби, як і — з другого боку — окупант у тривозі за свою колонію послідовно винищує провідних людей України.

За останніх двадцять років від його смерти, мало написано і сказано про Л. Ребета. Якимось його ровесники і співпрацівники не беруться за спогади, знов же для істориків ця доба і її постаті ще засвіжі, а однодумці Покійного чомусь забарилися зафіксувати силуетку і життєві діла свого провідного члена. Тому на тлі інших

Лев Ребет

жертв московського терору Ребет порівняно найменше відомий широкому загалові.

Тридцять сухих рядків в *Енциклопедії Українознавства*, хоч визначають вклад Ребета у визвольну боротьбу, публіцистику й науку, проте не з'ясовують належно постаті і думок цього чоловічого діяча націоналістичного руху, що зійшов із сцени життя й праці у відносно молодому віці. Його життєвий шлях обірвано на 46 році. Минулих двадцять років могли бути надзвичайно плідними і творчими, бо саме до поважнішої наукової і публіцистичної діяльності Л. Ребет готувався під кінець 40-их і на початку 50-тих років. Проте, вже те, що він залишив по собі, запевняє йому тривке місце в нашому політичному й науковому житті. 20-ліття смерті і 65-ліття народження (народився 3 березня 1912) зобов'язують принаймні його однодумців та співробітників сказати кілька слів про Л. Ребета. Годиться саме на сторінках видання, з попередниками якого *Сучасна Україна, Український самостійник* Л. Ребет тісно співпрацював, накреслити його постать та оцінити політично-теоретичну спадщину цієї людини.

I

Лев Ребет залишиться для новітньої української історії насамперед політиком. Таким він став завдяки українській дійсності й умовам боротьби за визволення. Можливо, в державних умовах України він став би виключно інтелектуалістом, ученим. Але українська дійсність, зокрема окупаційна під Польщею, застала його рано включитися в боротьбу й визвольно-революційний рух. Зробив він так, як багато його сучасників, що замість студій, професійного життя, науки чи навіть спокійної громадської праці, вибирали боротьбу, ризик і жертву. Десь у 1928 році приєднався до таємної Української Військової Організації, а згодом до ОУН. Бувши студентом права у Львові, належав до провідного активу цієї організації, а після арештів проводу у зв'язку з атентатом на мін. Перацького з доручення закордонного проводу ОУН став керівником Краєвої езекутиви в Галичині. На цьому пості намагався сконсолідувати майже розгромлену арештами організацію й зміцнити її кадри політично та ідейно.

У конфлікті між революційним крайовим крилом та закордонним центром в 1940 році став по боці революційної групи, яка оформила окремих провід, хоч сам не був промотором розриву. В час конфронтації з новим окупантом України Л. Ребет належав до групи революціонерів, що бажали доконаними фактами змусити противника шанувати українські інтереси. Був між організаторами акту 30 червня 1941 року у Львові, прийнявши пост заступника голови Тимчасового правління, Я. Стецька. Як і у

випадку його товаришів, цей крок і відвага коштували йому арешт і трирічне ув'язнення в концентраційному таборі. Це було вже третє ув'язнення в політично-революційній кар'єрі 30-літнього Л. Ребета.

Перед закінченням війни нацисти звільняють частину українських політичних провідників. Л. Ребет знову включається у вир політичної праці; належав до відновленого С. Бандерою Закордонного центру ОУН, а згодом був головним суддею ЗЧ ОУН. З причин ідеологічних і тактичних розходжень з С. Бандерою, Л. Ребет разом з групою товаришів стає осторонь організації і згодом більше працює в системі Закордонного Представництва УГВР, членом якого його кооптовано в 1952 році. Тоді також став головою Ради референтів ЗП УГВР.

Під кінець 1953 року провід ОУН на Україні призначив Л. Ребета разом з С. Бандерою і З. Матлою членом Колегії уповноважених, з завданням поладити внутрішній конфлікт у ЗЧ ОУН та оздоровити цю політичну формацію. Ця місія не з вини Ребета була безуспішна, і у висліді виник новий розлам у ЗЧ ОУН. Л. Ребет разом з іншими діячами цього руху зформував демократичну націоналістичну організацію, що зберегла стару назву ОУН за кордоном. На першій делегатській конференції ОУНз у грудні 1955 року Л. Ребета обрано головою Політичної ради ОУНз. На цьому пості він залишився до своєї трагічної смерті 12 жовтня 1957 року.

Не зважаючи на відповідальні пости, які Л. Ребет займав, його політична діяльність радше виявлялася в ідейно-програмовому формуванні руху, ніж у чисто організаційній праці. Зокрема після 1945 року Л. Ребет присвятився публіцистиці й журналістиці. Погляди, що він їх заступав і обґрунтовував у своїх писаннях, можна б підсумувати до таких пунктів:

а) Це були націоналістичні позиції в широкому, а не вузькому доктринерському розумінні. Він прийняв еволюцію українського націоналізму, як його сформулював III Збір ОУН на Україні, в протигагу до попередніх позицій і до т. зв. інтегрального націоналізму Д. Донцова. Програма УГВР, а згодом т. зв. крайові позиції були близькі Л. Ребетові.

б) В ідейній площині, а також у практичній політиці, підкреслював національний інтерес та підметність української політики. Одне і друге розглядав реалістично, а не доктринерсько-абстрактно.

в) Розуміння концепції "власних сил" у Ребета означало орієнтацію на визвольні процеси в Україні, у їх найширшому значенні, тобто революційні, а також легальні.

г) Роль еміграції він розцінював реалістично, не перебільшуючи її значення й місії, але одночасно добачаючи важливі завдання, які ніхто інший не може виконати.

г) Важливою вимогою української політики на еміграції Ребет уважав унутрішній український мир, шукання спільного фронту та координацію дії.

д) У політичному і громадському житті мають діяти моральні принципи, потребу яких він постійно підкреслював.

Цим ідейним принципам Л. Ребет був вірний у своїй політичній діяльності і їх проголошував у своїх публіцистичних писаннях. Зокрема плідним у публіцистиці й журналістиці був він в останньому періоді життя, тобто в 1950 роках, коли він тісно співпрацював з *Сучасною Україною*, а пізніше став редактором *Українського самостійника*, спочатку як тижневої газети, а згодом як місячного журналу. Гама питань і проблематика, що їх порушував Л. Ребет, надзвичайно широкі. Його цікавили програмові питання як у пляні визвольної боротьби, так і державного будівництва. Демократизацію націоналістичного руху й організації він уважав за передумову демократичного ладу в українській державі. Зокрема аналізував Ребет у своїх статтях ситуацію і процеси в Україні, як також часто коментував критично явища емігрантської політики й суспільного життя.

Намагався схопити кожний замітний деталь у розвитку українського життя на батьківщині. Пильно стежив за фактами й процесами та їх документував, а лиш згодом інтерпретував. Його статті в газеті і журналі за останні п'ять років публіцистичної діяльності — це на 80% документація й аналіза відносин у радянській Україні. Автор цих рядків, перебуваючи тоді в Парижі, де в тому часі було можна дістати порівняно багато книг з України, придбав для Л. Ребета понад триста різних книг, виданих в УРСР. Пригадую також із переписки, що головний редактор *Українського самостійника* мав дуже виразну концепцію присвятити цей журнал виключно справам сучасної України.

Л. Ребет належав до тих, хто підкреслював вагу культури й суспільної організації серед еміграції. Цікавила його також проблематика релігійна як в Україні, так і на еміграції, а зокрема популяризував ідею добрих взаємин і співпраці між українськими Церквами.

У статтях Л. Ребета з релігійною проблематикою виразно пробивалася ідея про християнство, як основний націотворчий принцип в історії України. Він також науково намагався дослідити роль і функцію Церкви в минулому та сучасному. Його стаття про "1000-ліття християнства в Україні" (*Укр. самостійник*, 7.8.1955) це вимовно ілюструє. В інших статтях Ребет наголошував потребу релігійної толерантності. Вже було згадано, що Ребет заступав моральні принципи в політиці. Він протиставився стосунанню неморальних засобів у політичній дії й відкидав макіявелізм.

Саме цей аспект писань похвально оцінив о. Р. Головацький, що

назвав Л. Ребета серед націоналістичних публіцистів "білим круком", який узявся за релігійну проблематику "відважно, не лякаючися голосів критики і спротиву опонентів" (*Укр. самостійник*, грудень 1957). Цікаво сьогодні нагадати, що Л. Ребет уже в середині 1950 років підкреслював, що для Української Церкви найкращою формою її організаційного завершення є Патріархат.

Л. Ребет був винятком серед націоналістичних діячів і, не чекаючи похилого віку, займався й мемуарною публіцистикою. Вислідом цих зусиль була його критична праця *Світла і тіні ОУН*, що друкувалася продовженнями в *Сучасній Україні*, а згодом помертно вийшла окремою книжкою (В-во "Укр. Самостійник", 1964). З цієї праці довідуємося про порівняно стабільний період у житті ОУН в 1938-39 років, зв'язаний із внутрішнім скріпленням та поширенням організації та її ідей на Волинь.

З багатьох цікавих і глибоких думок Л. Ребета варто зацитувати хоч одну, що характеризує його світогляд та настанову. Цитуємо цю думку тому, бо знаємо певно, що вона була глибоким переконанням та філософією життя самого автора:

Тим часом життя — це безупинна обнова, безперерійне відтворювання кожний раз нової синтези з елементів минулого і досвіду сучасности. Кожне покоління має пережити дійсність по-своєму, з традиції перебрати найістотніше, найважливіше, найбільш виправдане і це вповнити своїм запалом, вірою, відданістю та цим способом іти вперед до кращих осягів, до успіху, до перемоги... (*Укр. самостійник*, 9.10.1955).

II

Наукова кар'єра Л. Ребета була недовготривала. Студії закінчив докторатом права в УВУ, де згодом габілітувався, а в 1954 році став професором на правничому факультеті. Можна запитати, чому після революційно-політичної кар'єри Ребет постановив присвятитися науці. Немає сумніву, що від початку він мріяв закінчити правничі студії і, властиво, підбудувати свою політичну діяльність фаховим знанням. Проте відносини в ЗЧ ОУН на еміграції й емігрантська дійсність поступово переконали його, що науково-академічна праця для нього важливіша. Не пориваючи з політикою, він однак уважав, що визвольний рух потребує наукового обґрунтування та об'єктивного підходу. Але й для себе бачив викладацьку професію більш привабливою, ніж роллю "професійного політика". Можливо, просвічували йому і приклади видатних українських та неукраїнських політиків-професорів.

Як науковець і дослідник, Л. Ребет відзначався відповідними до

цього властивостями. Він був насамперед вийняtkово працюючим. При певних світоглядових переконаннях зумів зберегти академічну об'єктивність у дослідях. Відзначався також здібністю до наукової аналізи й оцінки. Серед дисциплін і діянок, які його цікавили, була головно проблематика, яку ми сьогодні визначаємо як політичні науки, а в тому часі належала вона до правничих наук та соціології. Ближче цікавили Ребета проблеми нації і держави. Його українськими попередниками в цьому були Володимир Старосольський, Ольґерд Бочковський і Станіслав Дністрянський. Лев Ребет своїми працями збагатив і усучаснив українську націологію, саме як науку про націю, а не публіцистику з цього питання. Його габілітаційна праця "Держава і нація", яку захистив у 1949 році, залишилася неопублікованою. Проте на її підставі він опрацював твір *Теорія нації* (Мюнхен, 1955), що є його головним науковим доробком.

У "Державі і нації" автор вивчив генезу обидвох феноменів, з'ясував їхній історичний розвиток та проаналізував взаємовідносини. Він не сприйняв з легкої руки погляд, що нація це "вічна категорія" чи тотожна з державою. Генезу нації Л. Ребет кладе на початок модерної держави в Західній Європі та підкреслює ролі таких чинників у розвитку модерної нації як Церква, етнічні групи та громадська самодіяльність. Окремо розглянув вплив на націотворчий процес культури і мови. Надаючи належного значення об'єктивним чинникам у націотворчому процесі, Л. Ребет проте наголошує такі суб'єктивні елементи, як свідомість і воля. В кінцевому підсумку він переконливо довів, що нація це не "пережиток", як твердять більшовицькі теоретики, чи й твердили донедавна деякі західні великопростірники. Дійсність останніх двадцяти п'яти років у світі виправдала тезу Л. Ребета.

Праця Ребета про державу і націю є порівняльною; методи і трактування проблематики властиві міждисциплінарним студіям поміж історією, соціологією, правом та теорією культури. Автор базувався на європейському історичному досвіді і не брав до уваги тих нових елементів, що вносять до націотворчого процесу нові народи і націоналізми третього світу. Також його джерела й теорії радше клясичні і переважно німецьких авторів. Однак він їх солідно скоментував та дав вирівняну синтезу теорії і думки про ці справи до кінця 1940 років. Більше використання французької й англосаксонської літератури могло додати цій ґрунтовній праці Л. Ребета повнішого й нового в нас розміру.

У світлі своїх загальних теоретичних міркувань Л. Ребет написав невелику працю *Формування української нації* (Мюнхен, 1951), а також критично розглянув радянську теорію щодо виникнення східнослов'янських народів у праці "Походження

українців, росіян і білорусів у світлі сучасних советських теорій” (Праця залишилася неопублікованою).

У підсумку можна сказати, що за відносно короткий період науково-дослідної праці Л. Ребет дав поважний вклад в українське суспільствознавство. Слід додати, що в той час він вів також виклади в Українському Вільному Університеті та брав участь у наукових ініціативах й імпрезах українського Мюнхену.

III

Як людина Лев Ребет належав до тієї категорії людей, яким властиві дуже виразні прикмети і про яких годі сказати, що нічим особливим не відрізняються від рядової маси людей. Характер його інтегральний, але й виразно оригінальний; не було суперечності між його ділами, працею й притаманними йому властивостями. Якщо б пробувати представити його психологічну і моральну сільветку, то насамперед треба відмітити, що Л. Ребет був людиною праці, обов'язку і самодисципліни. В цьому радше мав нахил до самотності, ніж до суспільно-товариського життя. Можна сказати, що останнього майже не провадив не настільки через важкі еміграційні умови, але й тому, що за ним спеціально не тужив. Розвагу й особисте вдоволення та відпочинок від праці знаходив у родинному середовищі.

У своїй настанові був реалістом, що могло контрастувати з його оточенням, з природи самого руху, ідеалістичним. Його реалізм, принаймні в останні роки, мав навіть нотки песимізму, який самому Л. Ребетові цілком не заважав бути послідовним у праці, робити плани та їх здійснювати. Проте, цей песимізм міг вносити в оточення похмурість, а навіть пригноблений настрій. Треба було добре знати Л. Ребета, щоб переконатися, що така настанова для нього була радше стимулом до праці, аніж виявом розчарування. В розмовах і плянуванні праці, як і в міркуваннях про дальші перспективи часто виходила в нього певна доза скептицизму і стриманого ставлення. Подібно він ставився і до деяких людей, хоч іноді інтуїтивно сприймав нових людей і речі навіть з певним спонтанним захопленням. При всьому цьому цілком бракувало йому своєрідного цинізму, властивого деяким революційним діячам у його ж таки оточенні.

Не зважаючи на те, що в його практичній діяльності, у писаннях та позиціях переважав раціональний елемент, то в чисто людських та особистих взаєминах іноді міг бути вразливим, переймався невдачами, непорозуміннями, навіть довго носив біль за спричинену йому якусь уразу. А все ж, у ділових справах залишався співробітником при спільній праці з людьми, з якими особисто не погоджувався.

Понад усякий сумнів, Лев Ребет був з переконання і емотивної наснаги патріотом-суспільником. Так само цілою своєю духовою структурою і практичним життям, а головню твердими моральними принципами був християнином, релігійною і практикуючою людиною. Був християнином і католиком не у вузькому "конфесійному" розумінні, але в повноті християнського і морально-людського наставлення. Таку настанову він намагався впоіти й у своє оточення та в людей своєї організації й послідовників руху. У своєму привіті до першої делегатської конференції ОУНз у грудні 1955 року він так з'ясував членам свого середовища їхні політичні завдання і моральні зобов'язання:

У цьому служінні високим ідеалам члени організації сповняють водночас роллю резерви ОУН на еміграції. Ми не знаємо, коли й взагалі чи дочекаємося повернення в Україну. Час невимовно пливе і з кожним роком зближає нас до могили в чужій, хоч часом може й гостинній землі. Проте одним з основних наших обов'язків є бути готовим, коли буде треба, безпосередньо послужити справі визволення батьківщини, що так героїчно й успішно відстоює від Москви своє право до життя (*Укр. самостійник*, Різдво Христове 1956).

Це було своєрідне кредо самого Л. Ребета і заповіт для його однодумців. Пишучи ці рядки, мабуть, він передчував і для себе накреслену перспективу, тільки було йому годі уявити, що вона до двох років стане його долею. Знаю особисто, що в родині Ребетів обмірковували на початку 1950 років думку, чи не виїхати б і їм за океан й там починати нове життя. Немає сумніву, що ще в силі віку та з його інтелектуальними здібностями Л. Ребет був би в стані продовжувати наукову працю та присвятитися й суспільно-політичній діяльності. Може, в тій ситуації не була б його досягла рука ворога фатального 12 жовтня 1957. Проте безпосередні потреби постійності праці в Мюнхені, звідки відпливала жива і творча еміграційна кров, диктували йому та дружині залишитися тут і продовжувати працю серед матеріально несприятливих умов життя.

Свідомо вибрав він обов'язок "служіння високим ідеалам", пов'язаний з ризиком і небезпеками. Ця небезпека здійснилася скоріше, як сам Л. Ребет і всі ми цього сподівалися. Він загинув на стійці, виконуючи свій обов'язок супроти батьківщини.

Лев Ребет як політик, учений, публіцист і людина, вже перейшов до історії України ХХ століття. Проте та історія ще не написана і вона ще не сказала свого авторитетного слова про Ребета й інших,

подібних йому, про їхнє місце та ролі в новітніх змаганнях українського народу за його права і національну правду. Віримо, що такий історик ще знайдеться і дасть оцінку цих постатей більш об'єктивно і з дальшої перспективи часу, ніж це могли б зробити сучасники. Тим часом уже сам ворог оцінив по-своєму Л. Ребета. Його він вибрав за першу більшу жертву серед діячів на еміграції.

Жертви типу Ребета вимагають від усіх нас пошани й визнання, не зважаючи на партійні налічки й ідеологічні переконання. Найгірше, що ми могли б робити, це кваліфікувати героїзм чи квестіонувати патріотизм тих жертв. Також невластивим є селекціонування поміж подібними жертвами тих, хто мають чи не мають увійти до "національного Пантеону". В обличчі підступної Москви солідарність і взаємна лояльність усіх українців видається наказом хвилини. Єдність і спільний фронт у боротьбі повинні існувати в нас на ділі, а не лише у святкових заявах і шумних словах. Якщо можна так висловитися, то видається, що це і є позагробовим заповітом Лева Ребета у 20-ту річницю його трагічної смерті.

УПА З ПЕРСПЕКТИВИ 35-РІЧЧЯ

Мирослав Прокоп

I

Восени цього року минуло 35 років від часу утворення на українських землях збройно-політичної формації Української Повстанської Армії.¹ Підготовку для цього ведено вже впродовж літа 1942 року в західній Волині та Поліссі, так що на весну 1943 року на ділі більша частина тих земель була охоплена діями УПА. Вліті 1943 року УПА поширилася теж на Галичину, при чому там спочатку відділи УПА виступали під назвою Української Народної Самооборони (УНС). При кінці 1943 року УПА діяла у трьох оперативних групах: північній, що охоплювала Волинську, Рівенську і частинно Житомирську та Київську області; західній, що обіймала Львівську, Тернопільську, Івано-Франківську і частинно Чернівецьку області та далі на захід теж Перемищину, Холмщину, Лемківщину, які згодом творили т. зв. Закерзоння в рамках Польщі; південній, що включала частини Вінницької та Хмельницької областей. УПА-Схід, що повинна була творити теж окрему оперативну групу, не була нею в дійсності: далі на схід частини УПА проводили лиш окремі рейди. За радянськими джерелами, такі рейди УПА мали місце в Чернігівщині та Кіровоградщині.² Рейдуючі частини УПА висилала теж на терени Чехо-Словаччини, Східньої Пруссії, частинно Румунії, з завданням вести інформаційно-роз'яснювальні акції про визвольну боротьбу українського народу серед населення тих країн. У 1947 і 1948

1. У цій статті говориться про ту УПА, що її ініціювала в час німецької окупації України Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери восени 1942 року. Вже до того часу, точніше від лютого 1942 року, існували в Людвипільському районі Рівенської області українські партизанські частини, що їх організував отаман Тарас Бульба-Боровець, які теж мали назву Української Повстанської Армії. Це було продовження легальної формації "Поліська Січ", яку Бульба заснував улітку 1941 року, зразу після приходу німців на Україну. Утворена Бульбою УПА була влітку 1943 року роззброєна, або добровільно включилася в УПА, про яку тут говоримо. Згодом Бульба утворив мілітарну формацію "Українська Народно-Революційна Армія" (УНРА), але вона ніколи не вишла поза рамки організаційної стадії.

2. *Історія Української РСР*, т. II, Київ 1958, стор. 553.

роках декілька рейдуючих частин УПА, у кількості кількесот вояків і старшин, продістались до Австрії та Західної Німеччини.

Дії УПА проводилися на українських землях, зокрема в західних областях, аж до першої половини 1950 років. Найчисленнішою була УПА на переломі 1943 і 1944 років, коли її збройні сили становили коло 40 тисяч вояків і старшин, враховуючи туди теж підпільні кадри ОУН. У той час частини УПА провели найбільше боїв з німцями, а теж із відділами КГБ, спеціально призначеними для поборювання УПА. Рік пізніше, уже в боях виключно з більшовиками, число УПА зменшилося до 20 до 30 тисяч осіб. У нових умовах більшовицької окупації України УПА була змушена діяти щораз меншими відділами й уникати боїв з більшими з'єднаннями ворога. Останні відомі дані про бої відділів УПА походять з 1953 року, а радянська преса повідомляла про активність УПА на Волині ще в 1955 році.³

II

35 років, що ділять нас від часу утворення Української Повстанської Армії, дозволяють поставити декілька питань про умови, в яких творилась УПА, про сили, які привели до її появи, про ролі, яку вона виконала в найновішій історії України, і про те, які висновки можна робити з факту її дій для майбутнього розвитку і боротьби нашого народу.

Для об'єктивного дослідника УПА немає, мабуть, сьогодні сумніву, що ця українська збройно-політична формація була в існуючих під час минулої війни умовах неминучою історичною konieczністю.

3. Про УПА існує численна література різними мовами. В більшості вона оперта на оригінальних документах самої УПА, що їх діячі УПА, ОУН та організованого підпілля зуміли передати за кордон. Особливо численні дослідження УПА проведено в Польщі і їх висліди публіковані там у порівняно об'єктивному дусі. Цього ніяк не можна сказати про радянські "дослідження" УПА та організованої підпільної і повстанської боротьби українського народу проти німецьких окупантів. Подібно, як усю радянську історіографію, писання радянських авторів про УПА знаменують перекручення, замовчування, наклепи, брехні та ін. Основні факти, що стосуються до генези УПА, її політичної платформи та дій, автор цих рядків з'ясував у статті "Двадцять п'яти роковини УПА" (*Сучасність* ч. 10, жовтень 1967, стор. 89-101) та у статті "The Ukrainian Insurgent Army" в англійській енциклопедії українознавства (*Ukraine: A Concise Encyclopaedia*, vol. II, 1971, pp. 1089-1092). Там теж наведена численна література предмету. В останньому часі, а саме в 1976 році, почали появлятися в Торонто особливо цінні збірники документів УПА — *Літопис Української Повстанської Армії*. Перший том збірників має назву *Волинь і Полісся. Німецька окупація*, 255 стор.

Першою причиною, чому треба було організувати боротьбу народу проти німецьких окупантів, були, очевидно, цілі, з якими німці йшли на Україну, а саме з пляном фізично винищити український народ, а на його місце поселити німецьких колоністів. Ті українці, яким пощастило б урятуватися від масового геноциду, були б перетворені в рабів "вищої" німецької раси. У проголошеній Гітлером "новій Європі" місця для України і її народу не було. Коли б німці були перемогли, Україну навістила б катастрофа, що її не можна б рівняти з іншими лихоліттями, крізь які пройшла і досі проходить наша нація. Маніякальна ненависть Гітлера до українського та інших народів СРСР ішла так далеко, що навіть тоді, коли ламалася німецька імперія, він далі протиставлявся творенню українських та інших збройних частин для боротьби з більшовиками. (Інша справа, що коли б німці були виграла війну, вони знищили б теж таких своїх тимчасових союзників, або перетворили б їх у своїх лядскнехтів).

Характеристичною рисою німців було те, що, по суті, цілєю своєю політики на окупованих ними землях вони не скривали. Вони відверто говорили про життєвий простір для їхньої "передової" раси, а їхні спочатку наче б таємні інструкції про поведінку пересічного німця супроти "людей зі сходу", стали дуже швидко відомі ширшому загалові. Серед тих інструкцій були такі ганебні доручення до місцевих органів німецької влади, як ось: непоборювання пошесних недуг серед українців, білорусів, росіян чи інших; забирання "расових" дітей від їхніх батьків на виховання до німецьких установ; вилівлювання дівчат для німецьких домів розпусти; заборона шкільництва поза четверту класу народної школи; самовільне призначування "гебітскомісарами" єпископів Української Православної Церкви, а теж окремих священиків; безоглядний грабунок майна місцевого населення; хапання на вулицях молодих людей і їх вивози на роботи до Німеччини; стосування принципу збірної відповідальности, точніше прилюдне вішання закладників за будь-які вияви опору німецькій владі; фізичне винищування полонених Червоної Армії і под. Таким німецьким методам можна було протиставитися лиш організованими силами народу.

Другою, хоч по суті першочерговою причиною, чому треба було організувати збройну і політичну боротьбу, була потреба вияву української самостійницької політики в час, коли німці без обиняків ішли проти української державної самостійности, а для Кремлю прапор УРСР, як нібито української держави, служив виключно засобом її імперіялістичної політики супроти України. Опинившись таким чином між двома ворожими імперіялізмами, український народ мусів шукати шляхів виявити себе як незалежний політичний фактор на Сході Європи, зголосити перед

світом своє право бути господарем власної землі, не бути причіпкою до німецького чи московського імперіялістичного возів і не в'язати своїх плянів ні з ким з них.

Першим виявом такого незалежного від сторонніх сил українського становища було проголошення у Львові 30 червня 1941 року відновлення державної самостійності і утворення Державного Правління з Ярославом Стецьком у проводі. Саме проголошення, його форма і зміст мали чимало слабостей, але тим не менше той акт став тривалим історичним документом вияву волі нашого народу. Його сила теж у тому, що його творці відмовилися покоритись німецьким вимогам відкликати його і за це були ув'язнені в німецьких концтаборах. Коли б цього державного акту не було, важко було б будь-якому сторонньому дослідникові зрозуміти українську мовчанку. Обмежитися до виключно допомогової, чи й культурної, або економічної діяльності типу Українських Допомогових Комітетів, на яку дозволяли німці (зрештою, у дуже вузьких рамках) і тим самим виключити політику, точніше визвольну політику, не могла ніяка шануюча себе нація, що хотіла жити і не бути німецьким рабом. В усій окупованій німцями Європі — західній, середущій і південній, зразу проти них піднялись організовані підпільні, а згодом і повстанські формації.

Правда, у нас становище було багато складніше. Відомо, що український народ, який пройшов крізь два десятиріччя більшовицького терору, крізь винищення провідної верстви, крізь масовий голод у 1933 році, не був зразу спроможний до організованого опору німецьким окупантам. Це не було можливе на центральних і східних областях нещодавньої УРСР. Таким чином ініціатива переходила, принаймні часово, у руки людей з українського Заходу та еміграції. Молоді люди з тих теренів відіграли провідну роль в похідних групах ОУН, а після їх масових арештів німцями 15 вересня 1941 року, ті, які залишилися на волі, дали основні кадри для організації протинімецького підпілля. При цьому йшлося на ділі лиш про одну фракцію ОУН, тобто ту, яка після розколу в тій організації в 1940 році діяла під проводом Степана Бандери. Друга фракція, що її очолював Андрій Мельник, енергійно виявила себе восени 1941 року в Києві у спробах творити сурогат української політичної репрезентації у формі Української Національної Ради (Олег Ольжич, Олена Теліга та ін.). Але після негайних німецьких репресій керівні органи тієї ОУН в більшості не рішилися піти в підпілля і вести відверту протинімецьку боротьбу.

Зовсім підвели теж тодішні українські політичні партії, що діяли легально за Польщі. З приходом більшовиків у західні області восени 1939 року, вони себе розв'язали, а в умовах

німецької окупації України своєї діяльності не відновили. (Її можна було, очевидно, вести лиш з підпілля, як це зробили тоді всі демократичні партії Польщі, Франції, Бельгії, чи інших окупованих німцями країн). Ця безпрецедентна капітуляція української демократії перед Гітлером, зокрема сильних тоді соціалістичних партій (Українська Соціалістично-Радикальна Партія), не стала досі, на жаль, предметом вивчення ні в кого з тодішніх її діячів.

III

Досягнення і спадщина УПА в найновішій нашій історії є багатогранні, а наука з того, що вона досягла, з її успіхів і невдач має тривале відношення до сучасного та майбутнього в житті нашого народу.

Як згадано, УПА народилася з історичної konieczности, отже з потреби самооборони народу і вимоги бути речником української самостійницької політики у протиставленні до двох ворожих імперіялізмів. Із названих щойно причин УПА в період свого творення і згодом у чималій мірі спиралась на кадрах одної політичної організації — ОУН. Але це ніколи впродовж довгих років існування УПА не перетворило її у збройне рам'я тієї політичної організації. До речі, вже при народженні УПА видатну роль у творенні цієї формації відіграли кваліфіковані спеціалісти колишніх українських армій, зокрема армії УНР (генерал Ступницький, полковники Литвиненко, Омелюсік та інші).

Усенародний характер УПА виявився теж у її політичній платформі, що об'єднувала людей різних політичних напрямків. У програмовій декларації *За що бореться Українська Повстанська Армія?* пишеться, що УПА бореться "за свободу друку, слова, думки, переконань, віри і світогляду; проти офіційного накидування суспільності світоглядових доктрин і догм; за рівність усіх громадян України незалежно від їхньої національності; за повне право національних меншостей плекати свою власну по формі і змісту національну культуру". Центральною метою вважала УПА боротьбу за "Українську Самостійну Соборну Державу", а якщо йдеться про міжнаціональні взаємини, — за "систему вільних народів у власних самостійних державах".

Своє ставлення до Берліну і Москви УПА визначувала так:

УПА з усією рішучістю бореться проти інтернаціоналістичних і фашистсько-націонал-соціалістичних програм та політичних концепцій, бо вони є знаряддям завойовницької політики імперіялістів. Тому ми проти російського комуно-большевізму і проти німецького націонал-соціалізму.⁴

4. Перше видання цієї декларації появилoся на Волині в серпні 1943

Вкінці, понадпартійний і загальнонаціональний характер УПА виявився теж у тому, що вона ініціювала утворення УГВР, як верховного політичного керівництва.

Вище згадано, що тереном народження УПА була західня Волинь та Полісся. Це не було випадкове. Ось що пише учасник тих подій про становище в тій частині українських земель у 1942 і 1943 роках:

Уряди праці вербували "добровільних" робітників до Німеччини, ляддвірти викачували контингенти, які складалися з 22 родів різних товарів, від клоччя до м'яса, служба СД притягала до співпраці колишніх НКВД-стів для боротьби з українськими націоналістами... брутальність німецької адміністрації ображала гідність кожного українця... Терор, який німці зміцнили з початком 1943 року (масові розстріли в Рівному 8 березня 1943 року, в Крем'янці 23 лютого 1943 року та інші), спричинився до народження жадоби відплати та до кипучої ненависти... В деяких містах збройною силою звільнено в'язнів з в'язниць (Крем'янець, Дубно). Однієї ночі (18 березня 1943 року) відбувся напад на районні пункти крайсландвіртів. Багато з них знищено... Коли на Крем'янецьчині спалили село Молотків і вистріляли майже все тамошнє населення, кілька днів пізніше повітовий відділ жандармерії, що їхав автами, був знищений і там був убитий шеф поліції, офіцер СС; коли в травні сильні відділи жандармерії спалили с. Стіжок і вимордували людей, в поворотній дорозі заскочили їх відділи УПА та дощенту знищили; на місці лишилося коло 200 трупів німецької жандармерії... Вже в другій чверті 1943 року УПА володіла деякими теренами неподільно, куди не сміла заглянути німецька влада...⁵

У парі з боротьбою проти німецьких окупантів, УПА на Волині і Поліссі мусіла боротися проти більшовицьких парашутистів, що їх з Москви скидали на ті українські терени (в Цуманському лісі біля Клевані, в Суразьких лісах, на Північному Поліссі над рікою Прип'яттю). Ті партизани походили з Москви, Рязані та центральної Росії, були на українських землях чужим елементом, а їхні формально проти німців спрямовані саботажі (напр., розкручування залізничних рейок, що їх легко було направити) провокували масові репресії, головним чином розстріли довколишнього населення. Тому виступи УПА проти них були неминучі.

року, згодом у 1949 році. (*Літопис Української Повстанської Армії*, т. I, стор. 126-129).

5. Полк. М. Омелюсік, "УПА на Волині в 1943 році", *Літопис*, стор. 21-24.

Не менш важливими з погляду українських національних інтересів були дії УПА, ОУН та всього організованого підпілля в час, коли на Україну повернулися більшовики. Тоді теж на порядку дня станули ті самі дві потреби, а саме: оборона українського населення від мобілізації невишколених молодих людей у Червону Армію і кидання їх під німецькі скоростріли, від плянованих зразу масових репресій супроти "українських буржуазних націоналістів", якими Москва вважала (зрештою, і досі вважає) кожного свідомого українця, від організованих вивозів цивільного населення за згоадну співпрацю з німцями, чи хоч би лиш за перебування на території окупованій німцями. З другого боку, організовані підпільні й повстанські кадри мусіли протиставитися намаганням Москви утворити враження у світі, що вона і насаджений нею в Києві уряд УРСР є речниками волі українського народу. Це завдання вимагало від УПА продовжувати боротьбу в новій дійсності і таким чином довести до відома світу боротьбу за справжню державну незалежність.

IV

Як згадано на початку цієї статті, боротьба в нових умовах продовжувалася, майже до половини 1950 років. Вона принесла численні жертви її учасникам, але завдяки ній українці виступили на сцену східноєвропейських подій у другій світовій війні як незалежний від Берліну і Москви чинник. Цієї незалежності не могли мати ніякі політичні чи військові частини, що в такій чи іншій формі були пов'язані з Німеччиною чи Московією. Якраз ця боротьба УПА, ОУН та всього революційного підпілля здобула визнання й пошану в тих чужинецьких колах, — чи то урядових, чи серед дослідників — які кожний поневолений народ оціняють одним критерієм: його спроможністю постояти за свої інтереси. (Свідченням такої самостійницької політики українського народу в роках війни і після неї стали тисячі документів, значить, з одного боку, живі люди, отже вояки і старшини УПА та члени ОУН, які в рейдуючих частинах появились при кінці 1940 років на Заході, або ті, з якими згодом різні чужинці зустрілися в тюрмах і концтаборах СРСР; а з друго боку, писані документи, тобто тисячі листівок, публіцистичних есеїв, публічних закликів німців та більшовиків до УПА і т. п.). Це велике надбання України.

Щодо цього ми маємо становище подібне до того, яке утворилось у світі в результаті дій руху опору в 60 і 70 роках. Коли б сьогодні в публічній opinio mundi, а зокрема в тих колах, які вивчають становище в СРСР, не були відомі прізвища таких людей, як Мороз, Караванський, Дзюба, Чорновіл, Сверстюк, Світличний, Плющ, Юрко Шухевич, Осадчий, Калинці та інші, коли

б не їхні писання поширені у самвидаві, коли б не зустрічі тих людей у в'язницях і концтаборах СРСР і коли б не їхні спільні акції з чужинцями в оборону людських та національних прав, то питома вага України у світі була б зовсім інша, ніж вона є сьогодні. А якщо йдеться про самих українців на рідних землях і поза ними, то теж і тут вплив тих постатей і їхньої діяльності є дуже великий. Без них не можна б, наприклад, і думати про те частинне зрушення, яке сталося серед народженого в діяспорі українського покоління і його заангажування в українських справах.

Тут ми доходимо до суті спадщини УПА і боротьби революційного періоду взагалі та їх значення для майбутнього. УПА та споріднені з нею революційні формації внеможливили німецьким окупантам, а згодом Москві закрити від світу існування української проблеми. Одні і другі взяли на свій лад її "розв'язати": одні масовим фізичним народобивством, другі цим теж (голод, виселення, ліквідація інтелігенції) та творенням штучних теорій т. зв. радянського народу, в рамках якого мала б розплитися самобутність українського народу. Цим намаганням поставила загороду УПА, її ставлять теж послідовники руху опору останніх двох десятиріч, хоч, очевидно, це дві зовсім різні формації і зовсім різні в них засоби боротьби. Але їхня основна мета одна: дати змогу українській нації бути собою. Це перше.

А друге: хоч Москві вдалося остаточно ліквідувати УПА, їй ніколи не пощастило скомпромітувати програму УПА. Вимовне явище: у всіх своїх атаках, що їх уже понад три десятиріччя веде Москва проти УПА в різних засобах масової пропаганди, ні словечком не згадується про те, за які цілі УПА боролася. Усе, що там на адресу УПА пишеться, закрите грубим рядном брехні, перекручень і лайки. Так і видно, що в зустрічі з ідеями УПА кремлівські пропагандисти так само безсилі, як безсилі були німецькі нацисти (УПА вони називали "більшовицькою агентурою", а в той же час більшовики писали про УПА як про "українсько-німецьких націоналістів").

Врешті третє: період боротьби УПА, як і всього революційного підпілля, повчає, що для успішної оборони народних інтересів потрібна організованість народу, точніше, політична організація. При тому, якщо така організація має мати виразну програму боротьби за державну самостійність, яка тим самим ударяє в основні позиції поневолювача, то в умовах диктаторської системи така організація може діяти лише нелегально. Але досвід підбільшовицької дійсності повчає, що тільки у виняткових ситуаціях, як наприклад, під час другої світової війни і деякий час після неї, такі формації в СРСР можуть успішно діяти. (Правда, за даними самвидавних публікацій з України в 1960 роках існували в західних областях такі формації як Український Національний

Комітет та Український Національний Фронт, але про розміри їхньої діяльності інформації доволі скупи; відомо також, що запланована групою юристів, з Левком Лук'яненком у провіді, Українська Робітничо-Селянська Спілка, не вийшла поза дискусію своєї програми).

У таких умовах природним видається, що рух опору 1960 і 1970 років — це в основному непов'язана організаційно дія окремих українських патріотів, при чому дія, в якій її учасники завжди могли посилатися на формально обов'язуючі закони. (Те, що незалежно від цього їх судили, говорить про нелегальність дій не їх, але їхніх суддів). Такі форми політичної активності неможливо підтягнути під назву організованості народу, що, очевидно, є слабою сторінкою в його боротьбі. Проте об'єктивно існуючі умови, значить сили ворога, роблять такі форми боротьби неминучими.

Але, з другого боку, ті форми мають теж свої численні користі. Основна з них та, що, діючи легально, не переступаючи конституційних норм, діячі сучасного руху опору чи то на Україні, чи в інших республіках СРСР, чи у країнах сателітів Москви мають можливість втягати у круг своєї дії ширші кола суспільності. Це сьогодні наявно видно, наприклад, у Польщі, чи Чехо-Словащині, теж у балтицьких республіках, головним чином у Литві, де маємо діло з виявами майже масовості, як ось масові петиції, протести та ін. Особливі можливості такого типу мобілізації мас і виявів суспільної динаміки відкриваються в нашій добі у зв'язку з актуальним тепер питанням оборони людських прав. Це зовсім не звуження боротьби за національно-державну самостійність, як цього побоюються в деяких колах нашої еміграції. Вільна людина — це невідлучний елемент вільної нації.

Вкінці ще таке питання. Революційні засоби боротьби підпільного чи повстанського типу УПА — це, як повчає наша історія та історії інших поневолених народів, — виняткові події, що їх поява залежить від десятків унутрішніх і зовнішніх чинників. Хоч УПА народилася для оборони українського народу від терору окупантів та для того, щоб бути речником української самостійницької думки й політики в тодішніх умовах німецько-радянської війни, керівники УПА брали до уваги можливість повторення ситуації з кінця першої світової війни, значить розвалу обох — німецького та московського імперіялізмів. Це відкрило б нові перспективи для боротьби за державну самостійність України. Нема сумніву, що на це надіялися теж інші народи Східної Європи. Ці сподівання не здійснились, як не справдилися після війни теж надії східних німців, поляків, угорців, чехів чи словаків у 1953, 1956 і 1968 роках, що їхні революційні виступи проти накиненої їм

Москвою комуністичної диктатури захитають імперію, чи здобудуть для них ефективну допомогу з боку Заходу.

Немає сумніву, що згадані щойно події серйозно вплинули на мислення тих народів і що здобутий ними досвід унапрямяє сучасні форми їхньої боротьби. Це, звичайно, не виключає нових спалахів революційного характеру у сприятливих умовах. Кінець-кінцем, в історичному розвитку народів це питання не є вирішальне. Вирішальним натомість є існування постійного, непроминаючого бажання нації бути собою, у щоденному плебісциті виявляти волю і мужність боронити свої національні інтереси, словом, взагалі бути нацією. А це, у свою чергу, охоплює не лише проблему такої чи іншої форми боротьби народу (легальної чи нелегальної, організованої чи неорганізованої), але й питання її змісту, значить усього духового і матеріального життя, народу, його культури, освіти, соціальної структури, кадрів, економіки, його спроможности конкурувати з іншими розвиненими народами нашої технологічної доби, його вкладу в культуру, духовий та матеріальний поступ людства та под. Без цих складових елементів суспільности важко сьогодні говорити про існування не лиш держави, але й нації, бо в них усіх мусить віддзеркалюватися бажання нації бути собою. У такому пляні сучасна боротьба українського народу за його місце серед вільних народів світу — це проблема багато ширша ніж те, як її уявляли і що ставили своїм завданням керівники визвольної боротьби останніх десятиріч, включно з періодом боротьби УПА.

Та це вже тема, що вимагає окремого обговорення.

"Кормча книга" академіка Глушкова, абож "Legatum" Петра Шелеста

Всеволод Голубничий

Уявіть собі, читачу, що десь у двадцять другій чверті двадцять першого сторіччя, прогулюючись над Дніпром, Людина спіткала стару електронну обчислювальну Машину, що лежала під вербою, і знічев'я вирішила побавитися. Задані правила гри були прості, біматричні, бож їх було лише двоє, виграші були рівного розміру, а число стратегій до вибору, ясно, скінченне. Нецікава гра, це правда, але Машина мала деякі унікальні характеристики. Так, у неї було декілька внутрішніх станів, запрограмована пам'ять, що складалася з двох томів тодішньої *Енциклопедії кібернетики*, і ще там дещо. Відповіді Машина могла давати цитатами в лапках з посиланням на джерела (і це означало "правда") і без лапок та посилання (і це означало "неправда"), бо була вона ще з кляси Машин бінарних, не вище. Також моральна її застарілість помічалася в тому, що вона ще не завжди могла точно перекладати: машинний переклад тоді ще, здається, не цілком був винайдений, а може, в Машині від старости попсувався якийсь гвинтик. Людина ж була вже в координатах поза часом і місцем, отже не все, як бачите, було нецікавим. Поміж Людиною й Машиною відбувся такий, лінуватий спочатку, діалог.

ЛЮДИНА: — Автомат?

МАШИНА: — "Автомат... пристрій, що виконує якийсь процес без безпосередньої участі людини".¹

Л: — Як таке може бути?!

М: — Подумайте над словом "безпосередньої". Воно значить — "неопосередкованої". Тобто, я, як "Автомат зв'язний",² можу собі мислити, сам з собою розмовляти, і без вашої тут присутності.

Л: — Але ж колись, на початку, тебе було створено таки за безпосередньою участю людини?

Енциклопедія кібернетики. (В 2 т.) Ред. колегія: В. М. Глушков (відпов. ред.) К., Гол. ред. Укр. Рад. Енциклопедії, 1973. Т. I. А — Л. 583 с. з іл. — 7000 екз. 4 крб. 96 коп. Т. 2. М — Я. 573 с. з іл. — 7 000 екз. 4 крб. 92 коп.

1. *ЕК*, т. I, стор. 15.

2. Там само, стор. 17.

М: — Не знаю. Опосередкована відповідь на це в мені не запрограмована, а "завадостійкість"³ у мене низька. Однак, поскільки я до певної міри "Автомат імовірнісний",⁴ я можу вам сказати, що, з імовірністю m/N , у моєму створенні академік Глушков безпосередньої участі брав мало...

Л: — Стривай, не спіши! "Завадостійкість"?!

М: — Спроможність "протистояти діянню завад"⁵

Л: — Семантично розумію: завада — це те, що заважає, і не те, що стоїть на перешкоді. А що протистоїть перешкоді?

М: — Нічого. Перешкоди стоять, а завади діють.

Л: — Зрозумів. Але ти сказав, що опосередковані відповіді в тобі не запрограмовані... То ти що — автомат без пам'яті?

М: — "Автомат без пам'яті — автомат скінченний, що має один внутрішній стан. ...Оператор, що його реалізує такий автомат, здійснює побуквене переведення вхідних символів у вихідні. Такі оператори називаються істиннісними. Вони по суті є функціями багатозначної логіки".⁶

Л: — Отже, ти істиннісно автомат нескінченний?!

М: — Ні, я ж не математика, а машина. Моя пам'ять обмежена і має ряд завад. Але логіка моя — багатозначна!

Л: — Гаразд, семіотично розумію: з багатьма знаками, а не з багатьма значеннями... Однак, чи ймовірно те, що ти — автомат магазинний?

М: — Цілком вірно. Я — "Автомат пуш-даун",⁷ що є те саме, що й "Автомат магазинний".⁸

Л: — Пуш-даун? А як це було б по-російському?

М: — Push-down.

Л: — А чим у твоїй пам'яті вимірюється інформація?

М: — "Бітами".⁹

Л: — Біт? А як це по-англійському?

М: — A bite? Un morceau, s'il vous plaît...

Л: — ?...

М: — " $1/\log 2$ біт = 3,32 біт".¹⁰

Л: — А-а... Ти б так і казав... А чим твоє тіло приводиться в рух?

М: — Зараз нічим. Я вже постарівся й лежу весь час отут під

3. Там само, стор. 344.

4. Там само, стор. 17.

5. Там само, стор. 344.

6. Там само, стор. 16.

7. Там само, стор. 20.

8. Там само, стор. 19.

9. Там само, стор. 168 і 151.

10. Там само.

вербою нерухомо. Але були часи, коли в мені діяв "Двигун полімерний",¹¹ що складався з "скоротних"¹² волокон та плівок, іншими словами — "Штучний м'яз".¹³

Л: — "Скоротних"??

М: — Таких, що скорочувалися й розтягалися.

Л: — Хм-м, цікаво. І багато в твоїй пам'яті таких однозначних термінів і словотворів?

М: — Чимало. Я свого часу поважно збагатив українську мову.

Л: — А куди ж дивився академік Білодід?!

М: — Він до редакції енциклопедії не належав. У мене ще є, наприклад, такі слова, що мені запозичили з високорозвинутої російської мови: "Телетайп",¹⁴ "Термінал",¹⁵ "Тести",¹⁶ і це тільки на "Т"! А потім ще є в мене "розв'язок",¹⁷ "Граф",¹⁸ "Білий шум"¹⁹ ...

Л: — Зачекай! Ти щось мелеш несусвітнє. "Розв'язок" якого роду?

М: — "Розв'язка" — жіночого, російського; "розв'язання", "розв'язування" — середнього, українського. Отже, "розв'язок" повинен би бути або чоловічого, або гермафродитного.

Л: — А "розгадок" теж є? Замість "розгадки"...

М: — Ні, нема.

Л: — Ти кажеш, що збагатив тодішню українську мову. Як чехи збагачували свою?

М: — Навпаки! На чехів велика російська мова благотворного впливу не зробила. Тому чехи тягли назад, до одинадцятого сторіччя, а українці — вперед, у двадцять перше.

Л: — Ти трохи загадковий. Гаразд, а що як я підйду до тебе математично? Скільки в тобі байтів?

М: — Цсс... Я відчуваю шелест "білого шуму". Отже, це — державна таємниця.

Л: — А як "білий шум" по-російському?

М: — White noise.

Л: — То може в тобі є і black box?!?

М: — Ш-ш-ш, будь ласка. Не чорна скринька і не чорна шухляда, а справжній "Чорний ящик".²⁰ Тільки нікому не кажіть!

11. Там само, стор. 230.

12. Там само.

13. *ЕК*, т. 2, стор. 568.

14. Там само, стор. 500.

15. Там само, стор. 501.

16. Там само, стор. 502.

17. Там само, стор. 18, 211 й ін.

18. *ЕК*, т. 1, стор. 219.

19. Там само, стор. 157.

20. *ЕК*, т. 2, стор. 564.

"Ящик" по-українському вірніше, бо "ящик" — це і скринька, і шухляда, і коробок разом, а не окремо. Це так, як "береза" і "бук" — "дерева", а "дерева" не завжди "ліс". Розумієте? І взагалі довкола чорного ящика в мені вмонтовано багато завод і декілька шумів, так що ліпше про це не згадувати...

Л: — Та заспокойся, я ж розумію. У кожній науці є свій чорний ящик, хоч і не всі про це знають. Але тим науки й цікаві, що дослідник завжди хоче відчинити той ящик і зазирнути до нього...

М: — А зась!

Л: — Добре, добре. Я підйду з іншого боку. Чому в твоїй пам'яті описано так багато автоматів? Мабуть, не схиблю, коли скажу, що на слово "автомат" в тобі закладено понад 70 гасел на цілих 42 сторінки, тобто мало не 10% цілого першого тому. І це — на самому початку, на літеру "А". Чи ти не відчуваєш тут певної диспропорції?

М: — Не тільки це! В моїй пам'яті також описані "майже всі вітчизняні й найважливіші зарубіжні обчислювальні машини",²¹ "велике місце посідають статті з технічної кібернетики".²² Але точного пояснення я не маю. Можливо, що це є так тому, що академік Глушков з фаху кібернетик технічний, геніяльний конструктор автоматичних автоматів. Може, на початку, під літерою "А", він трохи бавився "Іграшками кібернетичними",²³ а потім вони йому набридли ... Але для історії техніки на Україні це все — страшенно важливий матеріал!

Л: — І саме тому ти сказав, що у створенні словника твоєї пам'яті Глушков великої участі не брав?

М: — Почасти... А почасти, ймовірно, також ще й тому, що по-українському він тільки читав...

Л: — А хто ж тоді збагатив українську мову?

М: — Ті, що перекладали енциклопедію з мови російської. Їхніх імен не названо. Хоч, правда, названо імена "членів редакції словника" енциклопедії, тих, що робили "контрольне читання", а також членів "літературно-контрольної редакції": Р. А. Заездний, Д. Ю. Чепур, Д. Г. Костянтинівська, Ю. М. Доленко, І. А. Черненко, А. П. Кока.²⁴ Однак, чого ти підкрадаєшся до мого чорного ящика?

Л: — Заспокойся, зовсім ні. Ти якось дивно поводишся. Як ти поясниш свою поведінку?

М: — "Поведінка автоматів"²⁵ у моїй енциклопедичній пам'яті є. А більше ніяких поведінок немає.

21. *ЕК*, т. 1, передмова, стор. 5.

22. Там само.

23. Там само, стор. 378.

24. *ЕК*, т. 2, стор. [575].

25. Там само, стор. 260.

Л: — Як же так?! Нема пояснення керованих, цілеспрямованих, телеологічних поведінок систем біологічних, соціальних, психологічних?

М: — Немає. Є ряд цікавих і важливих статей про системи технічні (див., напр., "Системотехніка"²⁶) але теж без углядження їхньої поведінки. Тема поведінки у мій час належала до класи буржуазного біхевіоризму і до енциклопедії не включалася...

Л: — А ціла кібернетика також?

М: — Вона вважалася буржуазною перед моїм часом, а в мій час вже звалася "мистецтвом керувати". Як визначив сам Віктор Михайлович, кібернетика це "наука про загальні закони одержування, зберігання, передавання і перетворювання інформації в складних керуючих системах. При цьому під керуючими системами тут розуміють не лише технічні, а й будь-які інші — біологічні, адміністративні та соціальні системи. Прикладами дуже складних керуючих систем є нервові системи живих організмів, особливо організм людини, а також апарат керування в людському суспільстві".²⁷

Л: — О, так, тепер пригадую з історії у третій класі: на Україні за твого часу апарат керування суспільством був справді дуже складний... А не здається тобі, що в дефініції Глушкова кібернетика мало чим відрізняється від французької інформатики?

М: — О, ні, в жодному разі! То так здається тільки на перший погляд, а раз академік Глушков сказав, що ні, значить — ні. За кордоном СРСР поняття кібернетики вживається "найчастіше у вузькому", ніж в СРСР, "значенні", а "в СРСР розвиток кібернетики відбувався інакше".²⁸

Л: — Розумію. У твій час за рубежами СРСР постійно вигадували якісь нові, вузькі науки, а в СРСР все розуміли ширше. Візьми, наприклад, загальну теорію систем...

М: — "Систем загальна теорія — науковий напрям",²⁹ а не наука. То американський біолог Д. Барталанфі, змовившись з Бурбакі у Франції, хотів створити нову теорію систем, але "тепер є всі підстави говорити про тісне переплетення досліджень з ЗТС та кібернетики".³⁰ Цей номер у них не вийшов, ми взяли ширше! Не змігши включити кібернетику до теоретичної частини загальної теорії систем, "природно, ЗСТ втрачає своє наукове лице, і, відчуваючи це, Барталанфі впроваджує двоє трактувань для ЗСТ.

26. Там само, стор. 429.

27. *ЕК*, т. 1, стор. 473.

28. Там само, стор. 474.

29. *ЕК*, т. 2, стор. 402.

30. Там само, стор. 403.

Перше з них називається 'ЗСТ у широкому розумінні', охоплюючи, на думку Барталанфі, всі перелічені вище дисципліни (себто — кібернетику, інформатику, теорію ігор, теорію рішень, топологію, факторіальний аналіз, системотехніку, дослідження операцій і психологію інженерну — М.). Друге трактування ЗТС іменується (Барталанфі та його послідовниками — М.) 'ЗТС у вузькому розумінні', його стали називати абстрактною теорією систем (АТС)".³¹ АТС набрала поширення за рубежом, однак "визначення терміну 'система' цілком впливає з... визначення терміну 'теорія' й повністю залежить від того, яку прийнято модель математичну реальної системи на базі постульованої 'теорії". Оскільки математичних моделей може бути скільки завгодно і всі вони визначаються прийнятим рівнем абстрагування, то немає й не може бути лише одного формулювання для терміна 'система'..."³² Отже, таки наша взяла! Але тому, що ми завжди беремо ширше, ніж вони, ми можемо зробити крок вперед і два кроки назад, можемо поступитися й сказати: "АТС є ще молодого гілкою кібернетики!"³³

Л: — Захоплюючий ентузіазм! Полеміка в енциклопедії? Просто подиву гідне... А що таке енциклопедія?

М: — Це сума всього знання, обмежена тільки незнанням.

Л: — Гм... А не здається тобі, що в твоїй пам'яті є трішки страху перед тим, що отакі "однозначні" поняття, як "система" й "теорія", розчиняться в абстракціях математичної логіки?

М: — Ні. Статтю "Логіка математична",³⁴ хоч і коротку, написав сам Глушков, і він ні з ким не полемізував... То Кухтенко!

Л: — Гарзд. Але повернімося до кібернетики. Якщо вона така широка, то які галузі її ти маєш у своїй програмі?

М: — "Кібернетика біологічна",³⁵ "Кібернетика економічна",³⁶ "Кібернетика медична",³⁷ "Кібернетика технічна"³⁸ і "Кібернетика у військовій справі".³⁹

Л: — Та й усе? А де ж, скажімо, кібернетика адміністративна, кібернетика лінгвістична, кібернетика соціальна або соціологічна? Адже Глушков їх згадав у своїй дефініції "будь-яких" керуючих систем...

31. Там само.

32. Там само.

33. Там само, стор. 406.

34. *ЕК*, т. I, стор. 567.

35. Там само, стор. 479.

36. Там само, стор. 481.

37. Там само, стор. 482.

38. Там само, стор. 483.

39. Там само, стор. 486.

М: — Згадав. Але не все ще в нас тоді було випрацюване. Адміністративна кібернетика існувала тільки в уяві Віктора Михайловича. Соціологічної кібернетики ще тільки торкався наш журнал *Кібернетика*⁴⁰ ... Згадуючи про них, Віктор Михайлович хотів заохотити до дослідів.

Л: — Гаразд, зрозуміло. А от скажи, чи для розвитку соціологічної кібернетики не зауважив ти ніяких завод?

М: — Можливо... Евристика у нас тоді стояла ще слабо, в мій пам'яті є тільки дві статтейки: "Евристичні методи в розпізнаванні"⁴¹ та "Програмування евристичне"⁴² "Психологію інженеру"⁴³ було віднесено, до технічної кібернетики, а не до соціологічної. Потім, може, якби ми термін "Груп теорія"⁴⁴ відносили не лише до альгебри, а й до соціології, було б легше...

Л: — Нічого, заспокійся. Це ми так лише прогулялися по межі між знанням і незнанням. Це властиве усім енциклопедіям, як це ти сам зауважив.

М: — Так-так! Істинно! У передмові до енциклопедії так і сказано: "Кібернетика... перебуває нині на самому вістрі науково-технічного прогресу. ...Більш як у 500 сферах життя застосовують нині електронні обчислювальні машини... Створення ЕК є першою спробою задовольнити все зростаючий попит..."⁴⁵

Л: — Стривай, не торохоти! От ти згадав про все зростаючий попит... Невже українці вже тоді перетворювалися на технотронну націю? Гммм... А який був наклад ЕК, і в якій вона була ціні?

М: — Українською мовою тираж був 7000, перший том коштував 4 крб. 96 коп., а другий — 4 крб. 92 коп. Російською мовою тираж був 30 000 і перший том коштував 4 крб. 36 коп., а другий — 4 крб. 42 коп. При цьому перший український том мав 583 сторінки, а перший російський — 607 с. Український другий том мав 573 стор., а російський — 623.

Л: — Чому ж російське видання мало таку економічну перевагу?

М: — Думаєте, що відповідь лежить у моєму чорному ящику? А зась! Просто тому, що це було перше видання на цілий Радянський Союз і цілий світ, і ми задовольняли попит. Російською

40. Н. М. Амосов, "Эвристические модели социальных систем", *Кібернетика*, К., ч. 2, 1971 (Академия наук Украинской ССР). Д.Н.Галенко, "Моделирование гипотез о социальном поведении групп людей", там само, ч. 2, 1972.

41. *ЕК*, т. 1, стор. 291.

42. *ЕК*, т. 2, стор. 316.

43. Там само, стор. 335.

44. *ЕК*, т. 1, стор. 225.

45. Там само, стор. 5.

мовою попит був більший, ніж українською, і тому російське видання ми пустили дешевше! Як попит зростає, пропозиція зростає також, і ціна повинна падати...

Л: — Хм. Справді? І видавці не експлуатували добросердних українців ціною? Адже одна сторінка українського видання коштувала на 20% більше, ніж сторінка російського. Цікава економіка...

М: — О, до речі, про економіку. У передмові економічна кібернетика згадана попереду технічної.⁴⁶ Отже не напускайте туману про те, щоб над ЕК домінувала кібернетика технічна!

Л: — Добре, а для кого була призначена енциклопедія?

М: — "Широким колам науковців та інженерно-технічних працівників", "однак є в ній і статті, доступні лише фахівцям з окремих розділів кібернетики".⁴⁷

Л: — Зробімо кілька тестів з кібернетики економічної. Є в ЕК стаття про праксеологію?

М: — Про що, про що? Я щось такого не пригадую... А-а-а, ось тутечки в позаенциклопедичній комірчині моєї пам'яті є таке відкликання: "Праксеологія: див. Євген Слуцький, Оскар Лянге, Тадеуш Котарбінський та ін."... Так-так, маєте рацію: це — кібернетична економічна теорія, вперше створена у нас на Україні⁴⁸ і тепер запозичена польськими економістами-кібернетиками. Вірно. Але в енциклопедії про неї згадки нема, даруйте.

Л: — Українознавство у вас не дотягувало чи що? А про науковий менеджмент є щось? Це ж теорія й практика управління господарськими системами...

М: — Даруйте, нема. Хоч я пригадую, що сам Віктор Михайлович викладав про це у високій школі для наших міністрів та апаратників ЦК...⁴⁹

Л: — Ну добре, і цього нема, і того нема, таке буває. А що ж є?

М: — Наприклад, стаття "Математична економіка".⁵⁰ У ній є відкликання до таких статей, як "Економетрія",⁵¹ "Макромоделі економічні",⁵² "Моделі економіки",⁵³ "Баланс міжгалузевий",⁵⁴

46. Там само.

47. Там само.

48. Є. Є. Слуцький, "Етюд до проблеми будівництва формально-праксеологічних засад економіки", *Записки Соціально-Економічного Відділу Української Академії Наук*. Том IV. К., 1926.

49. А. Каценелінбойген в: Potichnyj P.J. (Ed.), *Ukraine in the Seventies* (Oakville, Ont.: Mosaic Press, (1975), page 98.

50. *ЕК*, т. 2, стор. 17.

51. *ЕК*, т. 1, стор. 296.

52. *ЕК*, т. 2, стор. 7.

53. Там само, стор. 90.

54. *ЕК*, т. 1, стор. 152.

"Програмування математичне",⁵⁵ "Диференціальних рент метод",⁵⁶ "Виробнича функція",⁵⁷ "Задача про комівояжера",⁵⁸ "Задача про розподіл поставок",⁵⁹ "Задача про склад",⁶⁰ "Запасів теорія",⁶¹ "Ігор теорія"⁶² і т. д. У статті вказується, що "в наслідок виняткової складності соціально-економічних явищ, моделі, що їх вивчають тепер у математичній економіці, досить грубо відображають реальні економічні процеси, більше того, набір моделей математичної економіки має розрізнений характер і не є цілісною системою, спроможною пояснити всі економічні явища практики".⁶³

Л: — Що ж, це сказано трохи полемічно, але й доволі реалістично. Однак, хіба може будь-яка цілісна система пояснити "всі" явища? Той, хто в таке вірить, є правовірний. У медицині, наприклад, також набір діагноз, інструментів, рецептів та ліків завжди розрізнений, але у практиці вона має успіх. Так само в хемії, в фізиці і т. д. Але чи сказано в статті, що нематематичні, словесні моделі відображають дійсність ще грубіше?

М: — Так, це сказано, але в опосереднений спосіб, обережно. Відзначено недвозначно, що навіть найпростіші функціональні моделі, навіть звичайні графічні зображення "дають змогу робити нетривіальні висновки й рекомендації".⁶⁴

Л: — Гм, зовсім добре! І є там мова про можливості оптимального планування, раціоналізації ціноутворення на базі математичного програмування?

М: — Є, справді є! Це навіть названо "одним з найважливіших результатів математичної економіки!"⁶⁵

Л: — Знаменито! Чудово!!! Ану візьмемо наугад... Про що йде мова в статті "Балянс міжгалузевий"?

М: — Про загальновідому модель "затрати-випуск". Правда, в цій статті раз говориться про "затрати", потім про "витрати", а щодо "випуску" сумнівів не помітно.⁶⁶

Л: — Отже мовна проблема чи що? А як "затрати-випуск" по-англійському?

М: — Затраты-выпуск.

55. *ЕК*, т. 2, стор. 230.

56. *ЕК*, т. 1, стор. 260.

57. Там само, стор. 187.

58. Там само, стор. 347.

59. Там само, стор. 350.

60. Там само.

61. Там само, стор. 262.

62. Там само, стор. 376.

63. *ЕК*, т. 2, стор. 18.

64. Там само.

65. Там само.

66. *ЕК*, т. 1, стор. 152.

Л: — А по-російському?

М: — Input-output.

Л: — А по-чеському?

М: — Затраты — "витрати",⁶⁷ выпуск — "емісія" (грошей, позики), або "вихід" (продукції).⁶⁸

Л: — То чому ж не сказали "витрати-вихід"?

М: — Чого ви питаєте мене?! Он навіть свій щорічний статистичний збірник ЦСУ УРСР почало з 1974 року видавати по-англійському. Щоб у цілому світі купували...

Л: — Добре, покиньмо це. Скажи мені, чи то я недочув, чи ти не згадав про пов'язаність математичної економіки з теорією систем, з дослідженням операцій, з семіотикою?

М: — Ні, такої пов'язаності в ЕК справді нема, але є про ці теорії деякі статті. Про теорію систем я вже вам казав. Як пригадуєте, там були великі проблеми. Я маю на увазі — в статті, не в теорії систем. В статті "Операцій теорія"⁶⁹ мова йде про визначення критеріїв ефективності, про екстремальні задачі, що змушують до оптимізації розв'язків, про імітаційне моделювання тощо, але теж чомусь не відзначено, що все це — справжні економічні проблеми...

Л: — Дивно. Така постановка справи мусить дуже звужувати можливості застосування математичної економіки на практиці. Очевидно, що, якби звернули увагу на праксеологію, чи на Л. В. Канторовича, В. В. Новожилова і т. д., зв'язок був би ясніший. А як з семіотикою?

М: — В загальній статті лише згадано, що "семіотичні ідеї інтенсивно проникають у сучасну соціологію та економічну науку",⁷⁰ але перед цим зроблено покликання на "чорні ящики",⁷¹ так що залишилося враження, що абож ті ідеї інтенсивно нуртують за кордоном, абож проникають до нас з-за кордону...

Л: — О, розумію, розумію. Ми знов тут дійшли до самого краю знань. Виходить, що стаття про математичну економіку була свого роду граничною задачею, яку розв'язано не цілком оптимально, хоч, ясна річ, і такий розв'язок — кращий, ніж ніякий. Але, щоб уточнити відгин і тангенс межових зв'язків, покопайся, будь ласка, там у своїй пам'яті і витягни мені ще кілька мікроприкладів.

67. Г. Кривченко, В. Ігнатович, *Словник економічної термінології* (проект) (Х.-К.: ДВУ, 1930 [Українська Академія Наук. Інститут укр. наук. мови]), стор. 21.

68. Там само, стор. 11.

69. ЕК, т. 2, стор. 205.

70. Там само, стор. 389.

71. Там само, стор. 388.

М: — Є, наприклад, "Мікромодель економічна",⁷² "Моделі рівноваги",⁷³ "Парето оптимум",⁷⁴ "Корисности теорія"...⁷⁵

Л: — Досить, дякую. Ось, наприклад, — що сказано про теорію корисности?

М: — Що вона — "буржуазна", що метода "граничної корисности" ... "підміняє суб'єктивно-психологічними факторами об'єктивну основу вартости — кількість суспільно необхідної праці".⁷⁶

Л: — Боже милий, яка простота і відсталість! Таж у твій час математичні моделі граничної корисности (себто — ефективности!) вже давно відділено від усіх теорій вартости, а в СРСР лауреат Ленінської премії Віктор Валентинович Новожилов бездоганно поєднав граничну корисність з Марксовою трудовою теорією вартости... Біда та й годі, навіть свого не знають. А що сказано про оптимум Парето?

М: — Що "це поняття застосовується в ігор теорії" та ще "в деяких економічних задачах".⁷⁷ Якщо вас цікавить, не згадано, що В. Парето був закоханий у Муссоліні...

Л: — А в статті про моделі рівноваги є мова про Парето?

М: — Ні. Там лише зазначено, що ці моделі стосуються "протистояння за умов вільної конкуренції" та що їх "зформулював австрійський економіст початку 20 сторіччя Л. Вальрас".⁷⁸

Л: — Що-що?!... О, тут уже дружніх шаржів досить! Цілий світ знає, що Дніпро впадає в Чорне море. Леон Вальрас, швайцарський економіст, зформулював це в 1874 році... І Вільфредо Парето був його учнем, і вдвох вони заснували т. зв. Льозанську школу політекономії, знову ж таки — в Швейцарії. І в твій час повсюдно будувалися й практикувалися моделі рівноваги плянів, а не самої лише вільної конкуренції. Хоч, правда, такі збалансовані пляни діяли в народному господарстві Франції, Голляндії, Норвегії, Швеції і т. д., і т. д., а не в СРСР. У радянських плянах рівноваги не було... Алеж в СРСР принаймні в теорії йшла мова про оптимальність і збалансованість плянів, і оптимум завжди передбачав рівновагу...

М: — Тепер я вам скажу, заспокійтесь! Може, якби академік Глушков не посварився з академіком Федоренком,⁷⁹ то економічна кібернетика і в нас стояла б краще... А ви знаєте, до речі, що

72. Там само, стор. 46.

73. Там само, стор. 93.

74. Там само, стор. 230.

75. *ЕК*, т. 1, стор. 532.

76. Там само.

77. *ЕК*, т. 2, стор. 230.

78. Там само, стор. 93.

79. Каценелінбойген, *цит. вище*, стор. 98.

Федоренко мав намір збудувати на свої власні заощадження добру школу в селі на Україні, де він народився?⁸⁰

Л: — Ні, не знаю. Не переходь на плітки! Ліпше скажи мені, чи в твоїй енциклопедії українська мова була штучна?

М: — "Мова штучна"?⁸¹ ФОРТРАН? Ні, вона була зовсім природна.

Л: — Алеж вона в твій час наближалася до стану ймовірної ентропії?

М: — Ну-у-у до цього ще було далеко. А потім українці злякалися й запрограмували її цілу у пам'ять автомата, щоб вона збереглася навічно!

Л: — А русифікація була?

М: — Русифікація? Чекайте, чекайте... Тут щось багато шумів, і не тільки білих, а й сірих та різнобарвних... О, ця функція веде до чорного ящика і я за нею не піду. Однак, ось тут, в позаенциклопедичному куточку у мене на магнетній стрічці є помітка ферро-чорниллом: "АЛГОЛ-68: 'Русифікація' — Ершов"...⁸² В ЕК є стаття про "АЛГОЛ-68",⁸³ але в ній про русифікацію не говориться.

Л: — Та я не про те! Хоча, добре, АЛГОЛ-68 був перекладений з англійської на російську мову і, як зазначив сам його редактор Ершов, був дещо зрусифікований. Отже, це було потрібне при створенні штучних мов. Інакше машинний переклад був би неможливий. Алеж АЛГОЛ-68 не був перекладений на українську мову?

М: — Ні, не був. Після заяви Ершова були сподіванки, що АЛГОЛ перекладуть емігранти. А крім того, Українська РСР не належала до Міжнародної Організації в справах Стандартизації (ІСО), яка створила АЛГОЛ. Про АЛГОЛ-68 ми дали в ЕК статтю українською мовою,⁸⁴ і цього було досить.

Л: — Алеж АЛГОЛ був однією з перших міжнародних мов, що прокладали шлях до істиннісного, а не штучного, примусового спілкування між народами...

М: — Та де там! Він ще такого значення не мав. Доказом цього є факт, що емігранти його не переклали. АЛГОЛ був просто кібернетичною іграшкою.

Л: — А чому УРСР не належала до ІСО? Не хотіла? Польща належала...

М: — УРСР не належала не тільки до ІСО, а й до ІФІП, ІФАК,

80. Там само.

81. ЕК, т. 2, стор. 72.

82. А. П. Ершов, "Алгоритмический язык АЛГОЛ-68", *Кибернетика*, ч. 6, 1969, стор. 18.

83. ЕК, т. 2, стор. 41.

84. ЕК, т. 1, стор. 85.

АІКА і т.д. Але до АІКА входив наш академік Г.Є. Пухов,⁸⁵ до ІФІП — Віктор Михайлович.⁸⁶ І там вони репрезентували не УРСР, а СРСР. О!

Л: — А скажи мені, багато було рецензій на твою українську енциклопедію?

М: — Мене було запрограмовано три роки після її появи і можу вам похвалитися, що декілька рецензій було. Навіть за рубежем!

Л: — О?! Ану процитуй мені хоч одну, зарубіжну.

М:— "...Радянська українська наука недавно зробила видатний вклад у царині кібернетики, створила *Енциклопедію Кібернетики* за редакцією В. М. Глушкова. Публікація цієї праці українською мовою є, мабуть, однією з великих подій в українському культурному й науковому житті двадцятого сторіччя. Згідно з нашою інформацією, це є перша публікація такого роду в Радянському Союзі, і, ясна річ, вона мусітиме стати взірцем для аналогічної російської енциклопедії. Загально відомо, що в російсько-українській боротьбі культур проблема порівняльного рівня розвитку мов завжди відігравала вагому роль. Ті, що ставали по російському боці, мали тенденцію розглядати російську мову як єдину високорозвинуту слов'янську мову, а на українську дивилися, в кращому разі, як на мову літературну, а в гіршому — як просто на діалект. Після опублікування *Енциклопедії Кібернетики* вже тяжко буде дотримуватися таких поглядів".⁸⁷

Л: — Але ж ти — брехун! То не була рецензія, то була наукова доповідь буржуазного націоналіста Ярослава Пеленського, в якій він прозоро натакнув, що, якби не Шелест, твоя енциклопедія світу не побачила б.

М: — Хто? Що? Ой, щось зашелестіло в моїх шумах... Ніякого Шелеста в моїй пам'яті немає. Його клітину займає Ярослав Пеленський. Крапка.

Л: — А може, Шелест сидить у чорному ящику?...

М: — Ой-йой! Туди ведуть тільки три ендогенні функції, але з великою кількістю невідомих...

Л: — Ну, ну, пуш-даун...

М: — На функції альфа у мене такий запис:

У по-па був пес Со-ба-ка.

Піп йо-го лю-бив.

Пес той вкрав шма-то-чок са-ла.

Піп йо-го за-бив.

І на кам-ні на-пи-сав:

У по-па був пес Со-ба-ка.

85. *ЕК*, т. 2, стор. 40.

86. Там само, стор. 42.

87. Я. Пеленський в: Р. J. Potichnyj (Ed.), *цит. вище*, стор. 292.

Піп йо-го лю-бив.
Пес той вкрав шма-то-чок са-ла.
Піп йо-го за-бив.
І на кам-ні на-пи-сав:
У по-па був пес Со-ба-ка...

На функції бета стоїть таке: Хтось каже — "Я брешу". Якщо він при цьому бреше, то те, що він сказав, є брехня, і, отже, він бреше. Якщо ж він при цьому не бреше, то те, що він сказав, є правда, і, отже, він бреше. Бреше він чи ні?

Л: — А що є на гамма-функції?

М: — Ше одна закордонна рецензія.

Л: — Яка?

М: — Кібернетична.

Л: — Чия?

М: — Всеволода Голубничого. Він, знаєте, не буржуазний націоналіст, він — професійний марксист...

Л: — І що він сказав?

М: — Що енциклопедія — незрівнянна!

Л: — А як він назвав свою рецензію?

М: — "Кормча книга" академіка Глушкова, абож "Legatum"

Петра Шелеста.

Л: — А чому він так її назвав?

М: — Не запрограмовано. Може, знічев'я розважався?

Л: — Розшифруй заголовок! Там код.

М: — Чому саме "кормча"? Тут не йдеться про вибірку із церковних законів про спадщину. Просто тому, що по-старогрецькому "кібер" значить "над", "наутіс" значить "моряк", "кібернайтіс" — "старший моряк", що "кермує на кермі", абож "керує на носі". Звідси у греків — чи від носа, чи від керми — "кібернетіке" значить "мистецтво керувати", абож "кермувати". А звідси українське дорадянське "корманич", що по-англійському значить "кормчий", по-китайському "Мао Цзе-дун", хоча в цьому відношенні у академіка Глушкова немає ніякої асоціації, повна диз'юнкція. Іншими словами, він — чистий. Та не зважаючи на різні силіогізми, він істинно є нашим кормчим керманичем, тобто — старшим моряком, кібернетиком Інституту кібернетики Академії Наук Української РСР і головним редактором *Енциклопедії Кібернетики*, видання якої саме "у двох томах здійснено відповідно до постанови Центрального Комітету Комуністичної партії України і Ради Міністрів Української РСР".⁸⁸

Л: — О-о-о. Розшифруй далі!

М: — З "леґатумом" Петра Великого справа дещо складніша, але проста. Магнетно-правильною тут повинна бути тільки така

88. ЕК, т. I, передмова, стор. 5.

неклясична логіка. "Легатум" за *Словником іншомовних слів* Льохіна і Петрова (переклад з четвертого російського видання, переробленого і доповненого) означає "заповідальне відказування — покладення в духівниці на спадкоємця доручення". По-людському це зветься "спадщина". В непорочній історії ЦК КПУ і РМ УРСР ніякого Шелеста ніколи не було, нема й не буде. Крапка. Отже, ніхто — ні академік Глушков, ні ЦК КПУ, ні тим паче Рада Міністрів — від Шелеста не успадкували ніякого заповіту. Бо не могли успадкувати. Не можна ж успадкувати те, чого не було? Що там собі думає історик Пеленський, не має ніякого значення...

Л: — Стривай, алеж була постанова ЦК КПУ й РМ УРСР?! у першому реченні передмови... Ти ж сам тільки-що цитував!

М: — Ніякої постанови не було, бож ні дати її не згадано, ні не вказано, де вона була надрукована. Отже, до жодної кормчої книги не було записано ніякого заповідального відказування, покладеного в духівниці на спадкоємця доручення. Зрозумів? А підказування легенд, легатумів та інших нерадянських слів може підпасти під статтю 62-гу КК КДБ УРСР (Кормчої Книги, не Карного Кодексу), які були, є і б... КДБ КК КДБ КК КДБ КК Ка-Де-Бе Ка-Ка Ка-Де-Бе Ка-Ка Каа-Деее-Бееее Ка-Кааааа... Ш-ш-ш-...

Л: — Чекай! Чекай!!! Не спускай духу... А як ти поясниш, що ЕК вийшла, а словник синонімів української мови лежав у архіві Академії Наук без діла?

М: — Ш-ш-ш-ш-... То-о Бі-ло-дід пе-ре-ска-ку-вав у двад-цять пер-ше сто-річ-чя... Ш-ш-с...

Стаття Всеволода Голубничого була написана коротко перед його смертю 10 квітня ц. р. — *Редакція.*

ЧОГО МИ ЧЕКАЄМО ВІД ЕМІГРАЦІЇ?

(Уривок)

Т. Женкліс

ВСТУПНЕ СЛОВО ДО УКРАЇНСЬКОГО ЧИТАЧА

Я вирішив запропонувати українському читачеві уривок з цієї литовської самвидавної статті з уваги на те, що в ньому розглядається надзвичайно актуальна для всіх підсоветських народів проблема духової і політичної ролі еміграції в житті своєї поневоленої країни взагалі й у визначенні її дальшої історичної ролі зокрема. Мені здається, що обмін ідеями в цьому питанні між представниками різних народів, що живуть під тоталітарно-комуністичним гнітом, має першорядне значення, особливо в тому випадку, коли ці ідеї виходять не від самих емігрантів, а від людей, що живуть у країні. Значення цієї статті, по-моєму, посилюється і тим фактом, що написана вона литовцем, і хоч тут мова йде про думки лише однієї людини, стаття якоюсь мірою відбиває специфіку прибалтицького підходу до розробки даної теми. Специфіка ж ця міститься в особливому становищі прибалтицьких емігрантів порівняно з емігрантами з усіх інших країн підсоветського світу.

Відоме, що здійснена за договором з Гітлером окупація Прибалтики Радянським Союзом у 1940 році юридично не була визнана жодною західною державою. Єдині дві західні держави — Австралія і Нова Зеландія, — які за тодішньої влади в них соціалістичних урядів визнали були Литву, Латвію й Естонію радянськими республіками, відкликали це своє визнання відразу ж після виборів, які привели до створення нинішніх урядів цих країн. Таким чином, за кордоном далі існують державні організації всіх трьох прибалтицьких республік, визнані від урядів Заходу представниками і продовжувачами законної державности Литви, Латвії й Естонії; амбасадори цих трьох, у минулому незалежних і суверенних країн до цього часу акредитовані при урядах більшості великих країн Заходу, включно з США, Великобританією й іншими. З цього погляду прибалтицька еміграція перебуває у своєрідному винятковому становищі, бо, на відміну від усіх інших еміграцій, вона має можливість, спираючися на

державні інститути, які користуються міжнародноправним визнанням, вважати себе офіційною і повноважною представницею народів своїх країн. Ця обставина глибоко закорінена і в свідомості найширших шарів народів Прибалтики, які ніколи внутрішньо з окупацією не примирилися і живуть таємною надією на відновлення в майбутньому своєї незалежності.

Для литовців (певно, так само, як для лотишів й естонців) цілком природно розглядати свою еміграцію в якості повноправного носія і виразника їх політичної і духової спадщини, їх не висловлених прагнень і надій. Саме з цих позицій вони судять про діяльність своєї еміграції, пред'являють їй рахунок, що й дістало вельми чіткий вияв у пропонованому вашій увазі уривку з статті Т. Женкліса "Чого ми чекаємо від еміграції?"

Мені здається, що ідеї Т. Женкліса про народ у країні і його еміграцію, як лише функційно різні (і в цій різниці вони доповнюють одне одного), а по суті органічно неподільні елементи єдиного національного організму, що живе підготовою до майбутньої свободи, — ідеї, що так природно звучать у литовському контексті, — спроможні кинути нове світло і на деякі актуальні проблеми існування і діяльності еміграції інших підсоветських народів і, зокрема, української еміграції. Так природне для литовця може, з усією правдоподібністю, стати не менш природним і для українця, і для росіянина, якщо останній серйозно замисляється над тим, про що пише Женкліс. У цьому зв'язку особливо важливим здається мені те, що Женкліс надає вирішального значення політичній функції еміграції, бачачи в ній, на відміну від багатьох емігрантів, у тому числі й останнього призову, головну ланку емігрантської діяльності.

Кілька слів належить сказати про історію появи в литовському самвидаві статті Т. Женкліса. Перший самвидавний виступ цього псевдоніма стався на початку 1974 року; викликаний він був смертю довголітнього (з початку 1926 року до дня своєї смерті) вождя Литовської компартії Атанаса Снечкуса.¹ В оцінці Женкліса Снечкус являє собою оптимального з погляду національних інтересів керівника окупованої Литви, хоч став таким аж ніяк не відразу, а щойно десь на початку 50-их років (ще за життя Сталіна). До того, фанатично відданий Сталінові й СРСР, він з

1. З тексту статті з усією очевидністю виходить, що її автор протягом багатьох років був особисто добре знайомий зі Снечкусом, належав, очевидно, до одного з ним кола і, за всією правдоподібністю, до цього часу продовжує посідати певне місце в структурі литовської комеліти. Видимо, "советськість" навіть найсоветськішого литовця — сама лише видимість. Навіть як у минулому такий литовець і був щирий у своїх комуністичних переконаннях, то за ці три десятиліття радянської влади він

самовідданою послідовністю і безпощадністю виконував волю окупанта, яка за тих часів повнотою збігалася і з його власною волею. Саме жорстокість і непримиренність "раннього" Снечкуса створили йому, на думку Женкліса, той авторитет і довір'я в Москві, яким він потім так успішно користувався для того, щоб домагатися дуже істотних переваг для своєї республіки.

Присвячена пам'яті Снечкуса праця Т. Женкліса викликала критичні відгуки литовської емігрантської преси. Особливо активно виступила проти Женкліса консервативна литовська газета *Дірва (Грунт)*, що видається в Клівленді, на сторінках якої хтось, що обрав собі псевдонім Антиженкліс, кинув Женклісові обвинувачення в тому, що він "вибілює" і "героїзує" Снечкуса, намагається без жодних на те підстав надати цьому "вірному холуеві Москви" і "кривавому катові литовського народу" історичного значення і навіть своєрідної респектабельності. Ознайомившись з цими критичними виступами Антиженкліса, Женкліс відповів йому тією статтею, уривок з якої я й пропоную опублікувати в *Сучасності*.

У своїй відповіді Женкліс запевняє, що по суті в оцінці Снечкуса у нього з Антиженклісом принципових розходжень немає. Так, Снечкус, звичайно, був і кривавим катом, і вірним слугою Москви, що він, Женкліс, у своїй статті не лише не заперечував, але й всіляко підкреслював. Одначе, сказати тільки це означає не сказати нічого, бо все це лежить на поверхні явищ. Розходження у Женкліса з Антиженклісом, на думку першого, саме в тому й полягає, що там, де Антиженкліс ставить крапку, для Женкліса (і, як він твердить, для кожного литовця, що живе в країні) тільки й починається проблема — проблема конкретного ступеня як самого тягара окупаційного ярма, так і спричинюваної ним шкоди тривалим національним інтересам Литви. Небажання Антиженкліса і подібних йому емігрантів розуміти таку поставу питання здивувало і надзвичайно засмутило Женкліса, якому хочеться бачити в литовській еміграції справжнє представництво справжніх інтересів народу країни. Схвильований думкою про можливу відірваність певних сил еміграції від того, чим живе й дише країна, Женкліс і вирішив висловитися у статті-відповіді не стільки з приводу кинених на нього обвинувачень, скільки в питаннях куди ширшої і важливішої теми, винесеної у заголовок

устиг усвідомити штучність того світу, в якому йому доводиться жити і функціонувати, і перейнятися переконанням у тому, що світ цей мусить раніше чи пізніше завалитися, повернувши його народові втрачену національну свободу і незалежність. З цього погляду значення свідчення Женкліса теж трудно переоцінити.

його статті. Сказавши це, надамо слово для дальшого викладу самому Т. Женклісові.

Д-р А. Штромас²

■

... Мушу сказати, що такого відриву від турбот країни, від її психології, який проявився в статті Антиженкліса, я від представників нашої еміграції просто таки не сподівався. Ми в Литві взагалі погано знайомі з життям еміграції. Статті Казакевічуса,¹ памфлети Роди,² які подеколи потрапляють до наших рук, числа *Метменіс*³ чи *Акірачай*⁴ — от і все, з чого ми черпаємо своєї відомості. Це *Голос Америки* іноді повідомляє про те, що в якому-небудь місті США відбулося з того чи іншого приводу якесь культурне (боронь Боже, не політичне) улаштування. За відсутністю достатньої інформації ми змушені самі складати свій, багато в чому вигаданий образ еміграції. Цей образ звичайно збігається з тим, чого ми від еміграції чекаємо, або з тим, що самі хотіли б робити, опинившись на еміграції. І ось стаття Антиженкліса вперше змусила мене поставити під сумнів вірність створеного особисто мною образу нашої еміграції. Прочитавши цю статтю, я мимоволі подумав про те, що, можливо, як і не вся еміграція, то якась її частина уже відірвалася від Литви, живе в своєму власному абстрактному світі і лише пасивно чекає того дня, коли яканебудь стороння сила перемінить на її Батьківщині чорний колір на білий.⁵ Питання, що виникли, нагально вимагали

2. Автор вступного слова за фахом учений-юрист. Він емігрував з СРСР у вересні 1973 року і з того часу живе в Англії, де працює старшим науковим співробітником (Senior Research Fellow) на кафедрі вивчення світу (School of Peace Studies) Брадфордського університету. Він же й перекладач праць Т. Женкліса на російську мову.

1. В. Казакевічус — до недавнього часу заступник голови Комітету у справах культурних зв'язків з литовцями за кордоном, активний на ниві партійної журналістики.

2. Д. Рода — директор ЕЛЪТА (ЕЛЪТА — скорочена назва Литовського Телеграфного Агенства), професійний журналіст з досовєтським стажем. У радянській Литві відзначився як памфлетист, за що був відзначений різними літературними і журналістськими нагородами.

3. *Метменіс (Накрвєслення)* — єдиний товстий литовський журнал за кордоном; його вважають виразником поглядів ліберального напрямку литовської еміграції.

4. *Акірачай (Обрії)* — щомісячна литовська ліберальна газета, що виходить у Чикаго (статті Женкліса були друковані в цій газеті).

5. На початку статті Т. Женкліс закидає Антиженклісові, що останній

відповідей, а апіорні образи — перевірки. Одним словом, виник у мене інтерес до того, щоб ширше і глибше з'ясувати те, як еміграція виконує свій обов'язок перед країною, як відповідає вона своїй функції активної, передової частини нації. У цьому зв'язку я гадаю, що *Акїрачай* зробили б дуже корисну справу, якщо опублікували на своїх сторінках серію статей про різні аспекти життя, організації й діяльності литовських емігрантів. Звертаюся я в цьому питанні до *Акїрачай* тому, що Ваш місячник майже єдиний емігрантський орган, який час від часу доходить до нас у Литві.

Надійшов час заступити ілюзії знанням. А для того, щоб ви ліпше зорієнтувалися в тому, які знання мене (і можу з повною відповідальністю сказати — нас) найбільше цікавлять, спробую в наступних рядках викласти наше тутешнє уявлення про ролю еміграції в житті нації чи, точніше, чого ми, люди країни, від еміграції чекаємо.

Перш за все дозволю собі зформулювати твердження загального порядку. У моему розумінні народ країни й еміграція — це дві, що взаємно себе доповнюють, частини єдиного національного організму. Основна функція народу в країні носить "консерваційний" характер. Ми є плоттю нації і в першу чергу мусимо турбуватися тим, щоб лишитися в живих, а мірою можливості також зберегти свою монолітність і здоров'я. Це дуже різностороння функція. Попри матеріяльні елементи — люди, земля, інші багатства країни — не аби яка роля належить у ній й елементам духовим — мові, традиції, освіті, прагненню свободи. "Консервація", крім того, означає не лише збереження, але й певний розвиток усіх цих елементів — у тій мірі, в якій на це дозволяють умови і Бог і в якій це не загрожує самому фізичному життю нації. У цьому й полягає наша програма підготовки до завтрашньої свободи, і дай Боже нам її повнотою виконати.

У виконанні цієї місії еміграція без сумніву може подати нам дуже істотну допомогу. Одначе, куди важливіше, щоб еміграція зосередила свою увагу на тих завданнях, виконання яких нам в умовах окупації зовсім неприступне. У першу чергу я маю на увазі завдання охорони органічної політичної структури нації і такий її постійний розвиток, щоб ця структура кожної миті була спроможна стати готовою альтернативою тому станові політичної анігіляції, в якому нині перебуває наше суспільство. Я говорю про

бачить Литву тільки в двох кольорах — білому і чорному. Білим він фарбує всі акти прямого опору окупації, а чорним — саму окупацію і все, що з нею мириться і відкрито їй не протистоїть. Женкліс натомість вважає, що в Литві треба розрізнати куди ширший спектр кольорів і відповідно оцінювати події, ситуації й окремих діячів.

політичну структуру в найширшому розумінні цього слова, включаючи в нього і вільну культуру, і вільну пресу, і, розуміється, вільні політичні організації. Тільки еміграція спроможна сьогодні плекати живу душу нації з тим, щоб у відповідний час вона змогла б знову возз'єднатися з своєю плоттю в країні. Саме в цьому й полягає, на нашу думку, основна функція еміграції як органічної частини литовського народу.

В цілому у нас створюється враження, що еміграція цю свою функцію виконує. Підтверження цього враження ми бачимо в тому озлобленні, з яким радянська преса час від часу галасує про "політичні трупи", що окопалися в еміграції, про їх "безнадійні зусилля повернути назад колесо історії", всіляко шкодити радянській Литві і взагалі безперестанно "метушитися на смітнику, куди їх скинула невмолима хода історії". Однак конкретної інформації про це нам бракує. Візьмімо для прикладу питання про забезпечення еміграцією безперервності литовської державності. Від *Голосу Америки* іноді вдається почути про привітання з приводу 16 лютого,⁶ вислані представникові Литовської держави від Державного департаменту США, про ту чи іншу литовську ініціативу. Навіть радянські газети в контексті інвектив проти "політичних трупів, що метушаться на смітнику історії", згадують іноді про існуючі на Заході державні органи Литви та їх представників. Тим не менше нам зовсім не ясно, в якому обсязі організація литовської державності продовжує існувати за кордоном, які її постійні завдання і рамки діяльності. Найчастіше згадується, наприклад, Дипломатична служба Литви (та її керівник Стасіс Аозорайтіс). Однак, з фрагментарних відомостей, які доходять до нас, трудно уяснити, яке місце посідає ця служба в загальній системі литовської державної організації. Немає в нас повної ясності і про ВЛИК,⁷ про який ми читаємо фейлетони радянських авторів, а іноді й статті в емігрантських виданнях, які випадково потрапляють до нас. Чи є він моделем Литовського Сейму,⁸ чи діючим урядовим органом Литви? Яка його щоденна діяльність, які ті проблеми, над розв'язанням яких він працює? Відповіді на ці питання нам не

6. 16 лютого — День литовської незалежності. Незалежність Литви була проголошена спеціальною декларацією Литовської Таріби (Литовської Ради) 16 лютого 1918 року.

7. ВЛИК — Вселитовський Комітет Визволення, організація, завдання якої полягає в забезпеченні переемності політичної структури Литви; вона складається з представників усіх тих політичних партій, які будь-коли легально діяли на території незалежної Литви.

8. Сеймом по-литовськи називається парламент.

відомі, а тому ми не спроможні зрозуміти і суть тієї критики, якої ВЛИК безнастанно зазнає в газеті *Акірачай*.

Хоч би й що там було насправді, ми не схильні вірити в те, що державна організація Литви за кордоном пильно стежить за ходом розвитку нашої країни, що вона постійно формулює обґрунтовані політичні настанови стосовно поточних подій у Литві і в зовнішньому для неї світі, інакше кажучи, — що вона зі знанням справи репрезентує альтернативне радянському, справжнє й офіційне литовське національне ставлення до всіх актуальних питань і подій сучасності, а також доводить це своє ставлення до відома урядів західних держав і світової громадської думки. Усвідомлюючи, що така діяльність неможлива без попереднього узгодження певних принципових позицій як до проблем пекучих потреб країни, так і стосовно її конституційних і суспільно-політичних перспектив, ми знову ж віримо, що такі позиції існують і що вони під впливом поточних подій постійно корегуються і розвиваються. Ми внутрішньо відкидаємо твердження радянської пропаганди про те, що наші представники за кордоном застряли на рівні 1940 року⁹ й обмежуються прагненням до простого відновлення того, що (на жаль чи на щастя) уже не може бути відновлене і безповоротно належить минулому. Якимось мені довелося десь прочитати, що еміграція виступає за відновлення в майбутній Литві чинності Конституції 1938 року.¹⁰ Невже таке може бути правдою? Невже за весь цей час не сталося на еміграції зрушення в напрямі створення бодай проекту нової Литовської Конституції, відповідної потребам сучасності?

Альтернативна політична система, звичайно ж, однією організацією безперервності литовської державності не обмежується. Ми знову ж краєм вуха чули, що на еміграції діють литовські політичні партії, які диспонують своїми окремими пресовими органами і сходяться на спільні форуми, на яких розвиваються критичні і самокритичні погляди як на державну діяльність, так і на програмові й поточні твори і справи. Нам було б дуже цікаво дізнатися, які хвилюючі країну питання і як ці політичні партії й інші громадські організації обговорюють, які позиції стосовно них формулюють. Це важливе для нас між іншим і тому, що хотілося б порівняти ці питання з тими, які пошепки обговорюємо й ми в колі своїх близьких і довірених друзів.

Стисло характеризую ті питання, які здаються нам

9. 1940 рік — рік, коли Литва була окупована СРСР і втратила свою державну незалежність.

10. Конституція 1938 року була схвалена в період диктаторського режиму Сметони і не відповідає вимогам сучасних демократичних конституцій.

актуальними і з приводу яких ми часто сперечаємося. Наприклад, хоча б таке питання, як литовське громадянство, яке обговорюється головним чином у зв'язку з тим, кого можна буде вважати громадянином у майбутній незалежній Литві. Абож питання про структуру сільського господарства Литви в умовах свободи. Або, скажімо, питання про долю тієї промисловости, для якої в Литві немає ні сировинної бази, ні ринку збуту. Обговорюємо ми також питання і про ролю Церкви в майбутній Литві, і про долю Східньої Пруссії, і про майбутні наші відносини з сусідніми державами, зокрема з Росією, Польщею й Німеччиною, і про місце Литви в Європі й у світі в цілому, і про ті тенденції в народній психології, на основі яких у нашому суспільстві могли б поставати різні політичні течії. Також обговорюємо ми іноді й конкретне, але практично одне з основних питань — питання про ті імена, про тих конкретних діячів, що могли б політично згуртувати націю навколо себе. На жаль! Знайти відповідь на це конкретне питання, як і на всі конкретні питання взагалі, либонь, навіть трудніше, ніж на питання загальнішого характеру. Труднощі ці збільшуються ще й тому, що нам практично не відомі імена, популярні на еміграції.

Я не буду викладати тут тих думок, які висловлюються під час цих обговорень, який зміст суперечок, які при цьому виникають, і тому под. Це могло б послужити темою для окремої статті (і не однієї). Тут я хотів би лише підкреслити, що при обговоренні подібних питань неминучим приспівом у нас завжди звучить усе та сама думка: "А цікаво, що ж вони там, на еміграції, думають щодо цього питання; вони вже напевно підготували на них не аматорські, а обґрунтовані відповіді; і вже в усякому разі обговорення в них відбуваються не на нашому, а на відповідному професійному рівні". І ще одна: "Як було б цікаво узнати ті думки, які опрацювала еміграція, про ті її справи, які в цьому напрямі вже довершені". Одначе, хоч і як це прикро, інформації стосовно цього від вас ми не одержуємо зовсім.

Чому ми так покладаємося на еміграцію? Чому думаємо, що обґрунтовані відповіді на всі важливіші питання мусять народитися саме в її оточенні?

Поперше, тому, що на Заході існують вільні умови для обговорення всіх питань, і при їх обговоренні еміграція диспонує можливістю користуватися незмірно більшою, ніж ми, кількістю інформації.

Подруге, тому, що еміграція професійна й організована; адже зрозуміле, що раз на еміграції існує професійно функційна литовська політична система, то й питання, що стоять перед нею, теж обговорюються професійно; можливості ж широкої й вільної організації повинні, як нам здається, забезпечити достатню

масовість і дійовість цих обговорень, — достатню для того, щоб у їх наслідку була досягнута така політична структуралізація еміграційної громадськості, яка являла б собою біль-менш адекватне відображення потенційної політичної структури суспільства країни.

Третя дуже важлива обставина стосується тих надій, які ми пов'язуємо з литовською молоддю, що виростає і формується в демократичних умовах західного суспільства; позбувшись неминучого для нас провінціалізму і пов'язаних з ним забобонів, опанувавши новий соціальний і політичний досвід, ця молодь, як нам здається, може внести в нашу політичну культуру західній досвід, зокрема так конечно потрібний нам дух терпимости.

Почетверте, тому, що, будши вільними представниками нашого народу, емігранти й їх організації у вільному світі можуть вільно налагоджувати зв'язки з так само ж вільними представниками інших народів (російського, польського, німецького, лотиського, естонського, українського і т. д.) та їх організаціями; подібні зв'язки дозволяють закласти основи для кращого взаєморозуміння, для узгодження спільних позицій і, більше того, для спільних дій як у роботі для досягнення спільних для нас усіх цілей у сучасному, так і в пошуку основ міцних добросусідських відносин між нашими країнами в майбутньому.

Поп'яте, сьогодні в емігрантське середовище все ширше вливається нова кров, нові люди, що добре ознайомлені з сучасним становищем у країні і мають достатню кваліфікацію і зацікавлення, щоб на повну силу включитися в усю цю діяльність еміграції.

На закінчення хотілося б сказати ще кілька слів про визвольну діяльність, яку, як теж неодноразово доводилося чути, ведуть наші емігрантські організації. Нам не зовсім зрозуміле (тобто зовсім не зрозуміле), як ви на еміграції це поняття — визвольна діяльність — тлумачите. Чи означає ця робота, наприклад, те, що ви сприяєте створенню в Литві підпільних організацій опору? Ми діяльності таких організацій не відчуваємо, і я мушу одверто признатися, не дуже з цього приводу хвилююся. Крови уже було пролито більше, ніж треба, число жертв дійшло близько третини всієї нації,¹¹ а які наслідки? Звичайно, славні (і то не завжди) сторінки історії. Звичайно, орієнтири, на які народ, здобувши свободу, може рівнятися. Але в ім'я цих цілей можна було принести в жертву і менше життів. Що ж! Історію вже не переробиш, але вивести з неї науку конечно потрібно. А наука ця здається нам дуже ясною: власними силами нам радянського

11. Автор має на увазі громадянську війну, збройний опір литовського народу радянській окупації, який тривав з 1944 до 1952 року.

тоталітаризму не позбутися, так само, як не могли його позбутися власними силами ні східні німці, ні угорці, ні поляки, ні чехи з словаками, хоч і намагалися. Не допоможе нам у цьому й Захід (згадані народи його допомоги теж не одержали), бо для нього тепер найважливіше закріпити політичний статус кво, тобто ту зрівноважену силою ситуацію, яка уклалася в сучасному світі.

Отож, висновок можливий тільки один: доля всіх уярмлених комунізмом народів (у тому числі й російського народу) єдина, і вирішуватися вона буде в одній точці — в Москві. У межах цього листа немає потреби в тому, щоб обговорювати ті можливі шляхи й форми, в яких ця доля буде вирішуватися, чи те, який вклад у це вирішення може принести наш невеликий народ. Важливо лише підкреслити, що радянська влада приречена на загибель силою внутрішніх законів свого власного розвитку. Я повною і без жодних сумнівів готовий підписатися під пророчими словами нашого великого поета Бернадаса Бразджіочіса:

Завалиться скоро в світі комунізм.
Загибель його бачу вочевидь
Джа зростає миттю і миттю гине
У безодню слизька їй путь п-изначена.

(Переклад підрядковий)

І ще я вірю в те, що загибель ця не за горами. Удари годинника, які провіщають останню годину радянської влади, поволі починають прочуватися вже й сьогодні. Російське дисидентство, що проявляється на поверхні зокрема іменами таких велетнів духа, як Сахаров і Солженіцин, є лише одним, але вельми яскравим символом цього кінця, що наближається. Не буду заходити ще в одну самостійну тему, а лише скажу, що всі наші надії повинні бути зосереджені на чеканні тієї миті, коли Москва нарешті перестане бути радянською і комуністичною. Лише тоді зможе надійти і ранок нашої свободи. Будемо ми сприяти його наближенню насильницькими чи іншими підпільними діями чи не будемо, він прийде незалежно від цих наших дій. Але з міркувань, пов'язаних з забезпеченням інтересів безпеки плоті нашої нації, варто було б побажати, щоб подібні дії не набрали у нас занадто широкого розповсюдження.

Треба також усвідомити й те, що світанкове проміння свободи автоматично ідилії нам не принесе. Протягом довгого часу стримувані під тяжким пресом гноблення сили і пристрасті, вирвавшись на волю, неминуче будуть виявлятися в руйнівній дії. Викликані цими силами конфлікти й сутички можуть коштувати нам багато крові. І, не дай Боже, їй надовго затемнити проміння сонця нашої свободи, що сходить. Наше єдине спільне

завдання, видно, полягає в тому, щоб не допустити такого розвитку подій. Таким чином, головний профіль визвольної роботи, як я її розумію, міститься в тому, щоб уже тепер почати належно готуватися до завтрашнього дня свободи, готуватися так, щоб прийти до нього максимально вирівняно, максимально організовано і при мінімумі втрат.

Ми, ті, що перебувають у країні, зобов'язані робити все можливе для того, щоб зберегти в оптимальному стані для цього завтрашнього дня плоть нашої нації. Ви ж, на еміграції, повинні були б, з мого погляду, готувати нові соціально-політичні основи існування нашої нації в умовах свободи (спільно, звичайно, з еміграціями сусідніх з нами народів). А разом з тим (уже сьогодні і невідкладно) треба робити все, що лише можна, щоб ви ліпше пізнали нас, а ми вас. Ввезення вашої літератури і преси в країну, належно організовані радіопересилання, підтримування постійних інтенсивних зв'язків між тими, що приїздять погостювати на Батьківщину, емігрантами і нашими людьми в країні — ось що тепер, по-моєму, практично найважливіше.

Я хотів би, щоб цей мій лист був сприйнятий як заклик до максимально налагодженого і напруженого розвитку цієї роботи; для початку ж хоча б у вигляді відгуку на те, що в цьому листі прямо запропоноване, як заклик подати нам повнішу інформацію про вас і розгорнути обговорення поставлених у ньому проблем. Тільки на основі такого нав'язаного між країною й еміграцією діалогу, тільки на базі нашої спільної праці плоть нашої нації в годину свободи зможе органічно возз'єднатися з своїм плеканим на еміграції розумом і душею і здобути таким робом потрібну повноту й гармонійний зміст.

З пошаною і надією Т. Женкліс
Січень 1975

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

Андрія Григоренка головному редакторові журналу **Континент**, Владімірові Максимову

Пане Редакторе!

30 вересня 1976 року газета *Русская мысль* опублікувала Вашого "Відкритого листа одному (?!) літераторові", в якому Ви заявили, що журнал *Континент* є російським журналом. Іншими словами, Ви офіційно проголосили, що *Континент* не є "об'єднаною творчою силою художньої літератури й духовної думки Східньої Європи", як це виходило з редакційної заяви (*Континент*, ч. 1, стор. 4).

Проте Ви, мабуть, забули уточнити одночасно, якого саме напрямку російської громадської думки дотримується редакція очолюваного Вами журналу. Таке уточнення було б тим більше потрібне, бо заснування журналу спочатку було сприйняте з надією (я думаю, не тільки моєю), що він справді стане "основою для об'єднання і співпраці всіх анти тоталітарних сил..." (*Континент*, ч. 1, стор. 5).

Перше число журналу нібито підтвердило ці надії. Але вже друге число неприємно вразило Вашою сердитою тирадою на адресу "відомого роду середовищ", що роздмухують "гістерію довкола репресій у Греції (сорок сім в'язнів!) і в Чіле (дві тисячі в'язнів!)" (*Континент*, ч. 2, стор. 469).

У цьому ж числі читачеві дано можливість познайомитися з оповіданням А. Суконіка п. н. "Мій консультант Болотін", в якого авторському тексті безліч ось такого роду сентенцій: "Соломон — предтеча майбутніх комісарів. Тепер я простежую лінію, досліджую родовід — чорний родовід ізраїльських синів до нашого часу" (*Континент*, ч. 2, стор. 91).

Звичайно, можна б було і не згадувати цього оповідання, якби ці і подібні рядки не перекликалися живо з рядками вже ВАШОГО роману: "А ваші (мається на увазі "євреїв-комісарів" — А. Г.) методично вбивали. Убивали, неначе виконували нудну обітницю. Навіть діток не жалували. Наприклад, Романових. Імовірно, хоч вони й відмовилися від батьківської віри, проте не винищили її в собі. Сидів у них Яхве, глибоко сидів". ("Сім днів творення", *Посев*, 1973, стор. 369-370).

Та ж сама ідея, розводнена задля "об'єктивности" іншими "чужинцями", впливає і в редакційних коментарях *Континенту*: "Покірними і багатонаціональними (підкреслення Ваше — А. Г.) військами командували росіянин Тухачевський, грузин Сталін, угорець Бела Кун, вірменин Гай, калмик Ока Городовіков, єврей Якір, а за їхніми плечима стояли росіянин Ленін, поляки Дзержинський і Мархлевський, єврей Троцький, Каменєв і Зінов'єв" (*Континент*, ч. 4, стор. 338).

Вас ніяк не бентежить те, що Ви навмисне висмикуєте з уряду Російської Федерації, або воєнного командування, знову ж таки, російської Червоної Армії — вигідні Вам постаті. Вам також, мабуть, невтямки, що таке твердження не більш логічне, ніж, наприклад, таке: повстання російського народу під проводом російського козака Емельяна Пугачева було придушене багатонаціональними військами, за плечима якого стояла німкеня... Катерина II.

Та, виявивши традиційних для всіх часів і народів "козлів відпущення" — євреїв, Ви взялися за інших.

Ваш наступний "козел відпущення" — це другий щодо чисельности (після російського) народ Східньої Європи — український. Почали Ви здалеку, зарахувавши мільйони українців, які загинули від голоду спричиненого колективізацією, до "власливо російських селян" (*Континент*, ч. 4, стор. 339).

Потім в інтерв'ю для українського журналу *Сучасність* Ви заявили: "... ми, росіяни, можемо пред'явити великі претенсії українському народові. Бож у більшості зараз Центральний Комітет, наш уряд — підкресляю, в більшості — складається з людей українського походження" (*Сучасність*, квітень 1975, стор. 97).

Вам не важно, що питома вага осіб українського походження в радянських органах влади менша від питомої ваги українців у загальній кількості населення СРСР, бо, наприклад, серед 15 членів Політбюра українців тільки 3, а серед кандидатів у члени Політбюра — ні одного.

Я не беруся вожити, яку націю Ви почнете плямувати завтра. Але, на всякий випадок, хотів би Вам дати пораду — поцікавтеся "національною статистикою" сучасного архіпелагу ГУІТУ.*

*ГУИТУ — Главное управление исправительно-трудовых учреждений (Головне управління виправно-трудових установ), колишній ГУЛаг (Головне управління таборів).

Для довідки, національний склад політичного табору в Пермській області: Установа ВС 389/35 (цитую за *Хронікою поточних подій*, ч. 33, Москва, Самвидав, 10 грудня 1974; перевидано у видавництві "Хроніка",

Знаменне й те, що Ви ніколи не забуваєте дати "об'єктивні" коментарі до статей, які висловлюють погляди, з якими Ви не погоджуєтесь. Як же тоді треба розуміти брак подібних коментарів, наприклад, до такого теоретизування пана Михайловського: "В теорії цілком можливо, що за останнє півсторіччя постала і українська і білоруська нації, а литовська — безсумнівно" (*Континент*, ч. 5, стор. 138).

Вам же не можна закинути брак знання, бо в *тому ж* числі журналу Ви самі згадуєте про "багатовікові свари" між російським і тими ж народами.

Але Ви не задовольнилися "розв'язанням" національного питання. Ви взяли за "виявлення" цього разу справді багатонаціонального Руху (до речі, він почався в столиці Росії і з чисто російської причини — засудження двох російських письменників російським судом). Маю на увазі Рух, у якому, я мав честь брати участь від 1965 року аж до моєї еміграції з СРСР у 1975 році, і який Ви дозволили собі назвати "палкою 'діяльністю'... новоявлених охоронців правних норм у безправній державі", поставивши рівночасно його учасників на одну дошку з "оскаженілими оборонцями монархізму" (див. В. Максимов, "Іспит на правоту", *Русская мысль*, Париж, 25 березня 1976).

Цю кампанію у Вашому журналі почав теперішній відповідальний секретар журналу Євгеній Терновський. У рецензії на збірку *Из-под глыб* він писав: "Чому ніхто не дуже вірить нашій інтелігенції і навіть до найщиріших її поривів (наприклад, підписання листів) багато релігійних людей ставиться з прихованим недовір'ям" (*Континент*, ч. 4, стор. 266, 267). І далі, явно намагаючися знеславити А. Д. Сахарова, Є. Терновський твердить, що "славні вчені" підписувалися під погромницькими статтями в радянській пресі, "захоплюючися" (і, можливо, щиро!) вірою в ПРОГРЕС І ІНТЕЛЕКТУАЛЬНУ СВОБОДУ!" (підкреслення Терновського — А. Г.).

У наступному числі *Континенту* пан Агурський, назвавши лібералізм прабатьком тоталітаризму, рівночасно безапеляційно заявив: "Творча інтелігенція виявляється рівночасно однією з головних руїнницьких сил сучасних парламентарних систем" (*Континент*, ч. 5, стор. 170).

Нью-Йорк, 1975). Загальне число ув'язнених, за списками *Хроніки* — 96 осіб. Між ними литовців — 29, українців — 23, євреїв — 6, вірменів — 2, татарів — 2, білорус — 1, грузин — 1, лотиш — 1, естонець — 1. Національність 30 осіб не подана і визначити її з опису справ — важко. Не хочу робити висновків (за прізвищами, або на підставі "анкетних" даних), скільки серед них росіян, бо для мене національна приналежність визначається не біологічним походженням, а самосвідомістю людини.

І тут же, щоб не відстати від давно виплеканої радянською пропагандою і так зворушливо роздмухуваної низкою еміграційних видань ідеї про "занепад Демократичного руху" (так найчастіше називають на Заході правозахисний рух), Ви публікуєте, знову ж без коментарів, статтю Сергія Левицького "Трагедія свободи — сучасний варіант". У цій статті, між іншим, міститься і таке твердження: "Нещодавній розгром *Хроніки поточних подій* і її подібних видань тільки механічно зменшили тираж і форми самвидаву" (*Континент*, ч. 5, стор. 115-116). Можливо, автор статті не мав достатніх інформацій, але ж Ви могли уточнити, або виправити помилкову інформацію.

Але Ви воліли перейти від анонімних нападів і зумисного перекручення дійсного стану справ до явного зневажання як окремих представників радянського правозахисного руху, так і багатьох західних громадських діячів, які виступили у підмогу цьому рухові.

Першою ціллю Ви обрали письменника Льва Копелева, колишнього довголітнього в'язня сталінських таборів. У восьмому числі *Континенту* (стор. 400), якийсь собі М. В. у "критичній статті" п. н. "Про час і про себе" повідомляє, що, читаючи спомини Копелева, "читач неначе купається у бруді". Та й узагалі: "Життя героя, значить і спосіб його поведінки на суді, тепер майже ні для кого не можуть бути прикладом".

Як самі знаєте, немає сенсу з'ясувати, хто сховався за цими "М. В." І без особливих досліджень видно, що це цілком у душі Ваших гнівних філіппік на адресу неназваних "чорносотенних русофобів" — "добровольців навиворіт", які мають відвагу "посилати свої писання до російського журналу" (мається на увазі *Континент* — А. Г., див. *Русская мысль*, 30 вересня 1976). І ще більше в душі В. Марамзіна — "спеціаліста у питаннях поведінки на слідстві", який обляв брудом людей, що виступили в його оборону, але зате зберіг для світу свою дорогоцінну індивідуальність (див. В. Марамзін, "Лист до газети *Монд*", *Монд*, 13 лютого 1975, і *Ленинградская правда*, 21 і 22 лютого 1976).

Але Ви далі посилюєте Вашу кампанію паплюження. В останньому числі *Континенту* Ви, не перебираючи у висловах, тавруєте всіх і все: і *Монд*, і *Цайт*, і Л. Плюща і Г. Белля (який, між іншим, виступав у Вашу оборону) і навіть вимагаєте суду над "Кіссінджером, Пальме і компанією" (*Континент*, ч. 9, стор. 419).

Я аж ніяк не збираюся починати з Вами полеміку про становище до політики апартеїду в Південній Африці, так само, як не збираюся обмірковувати аргументи Т. Ходорович і Л. Плюща в їхній полеміці. Але побоююся, що Татьяна Ходорович, наскільки я її знаю, навряд чи буде захоплена Вашою підтримкою, коли прочитає порівняння Леоніда Плюща із ... Сталіном. Я також ду-

маю, що, мабуть, не в радує її факт, що редакція *Континенту* не схотіла і пальцем ворухнути в оборону вмираючого в таборі Мустафи Джемільова, але в той самий час знайшла досить сили й енергії на організування рекламного галасу навколо її листа.

Думаю, що немає сенсу далі цитувати Ваші і Ваших соратників вислови, яких Ви встигли наговорити так багато. Для порівняння можна тільки навести, у якій тональності Ви критикували Всеволода Кочетова у Вашому інтерв'ю для газети *Зюддойче Цайтунг*: "Кочетов був дивна людина. Він був поганий письменник і за способом думання — провінціонал. Але він ні в якому випадку не був опортуніст" (*Зюддойче Цайтунг*, 23-24 березня 1974).

Вас не бентежить те, що Лев Копелев, наприклад, міг би пригадати В. Марамзінові про його поведінку на слідстві — і не в 1945, а в 1975 році; або Вам — "високу комуністичну ідейність" не в 1938, а в 1968 році, коли Ви були членом редколегії журналу *Октябрь*, журналу, що є символом найбільш оскаженілого сталінізму. Або Леонид Плющ, міг би нагадати Вам, як він добрий десяток років відкрито виступав у СРСР проти пануючого там тоталітаризму, а Ви в той самий час досягали великих успіхів, як "радянський письменник", і ухвалювали рішення про публікацію "високоідейних" романів В. Кочетова *Угол падения* і *Чего же ты хочешь?*, а також відомого роману Олега Бенюха з життя "дисидентів" *Челюсти саранчи...*

Зрештою, мені вже давно ясно, що перехід межі, яка зветься державним кордоном соціалістичного табору, нікого автоматично не перетворює в демократа і людину, яка здатна поважати погляди інших. Для цього потрібна принаймні більш-менш тривала еволюція. Мені тільки шкода, що Вам пощастило і покищо ще щастить вводити в блуд багатьох поважних людей і нахабно використовувати їх твори і прізвища для того, щоб виробити собі реноме всесвітнього репрезентанта.

Накінець хочу додати, що як християнин за переконанням і конфесійною приналежністю я не збираюся судити Вас, а як демократ за політичним переконанням я визнаю за Вами, як зрештою і за кожною людиною, цілковите право висловлювати свої думки всіма вигідними Вам засобами, друком, усно чи на письмі, хоч би і якими дикими і нісенітними вони б мені не здавалися.

Але мені, як людині, якій ні в якому разі не байдуже чесне ім'я російського народу, хочеться пригадати Вам, що ніхто Вам не давав права виступати від імені російського народу і його іменем ображати будь-кого. А вже тим паче ніхто Вам не давав уповноваження, як зрештою і тим іншим, які паплюжать "чорносотенних русофобів", представляти російський народ як тупоголову потвору з претенсією на панування над світом,

нездатну ні на що більше, як на шукання порошинок у чужому оці.

30 листопада 1976

Андрій Григоренко

16. 12. 1976

Шановний Пане Григоренко!

У зв'язку з Вашим громадянським розхвилюванням, поспішаю звільнити Вас від будь-якої відповідальності за напрямок нашого журналу. Редколегія заприсягається Вам, що *Континент* ніколи не виступав, не виступає і не виступатиме від імені пана Григоренка. Насмілююсь запевнити Вас, що під "об'єднанням творчої сили художньої літератури і духовної думки Східньої Європи" ми мали на увазі не вищеназваного пана, а таких наших постійних авторів, як Андрей Сахаров, Александр Солженіцин, Мілован Джілас, Анатолій Марченко, Михайло Михайлов, Іван Кошелівець, Томас Венцлова, Володимир Войнович і багатьох, багатьох людей, поважаних своїми народами.

Цей лист написано на домагання відповіді.

Від *Континенту*

В. Максимов

П. С. Не цілком зрозуміло тільки, чому Ви, через члена нашої редколегії В. Некрасова, пропонували Ваші матеріяли для такого огидного і зненавидженого Вам видання.

ПРИМІТКА ДО ЛИСТА В. МАКСІМОВА

"Мої" матеріяли, згадані в постскріптумі до листа В. Максимова з 16 грудня 1976, — це матеріяли з пресової конференції, яка відбулася у квартирі академіка Андрея Сахарова 3 грудня 1975 року в Москві (я емігрував з СРСР у липні 1975 року). Ці матеріяли я розіслав, на прохання учасників пресконференції, 21 грудня до багатьох газет, журналів і видавництв, у тому числі і до *Континенту*. *Континент* цих матеріялів не опублікував. — Андрій Григоренко.

МУЗИЧНІ ОГЛЯДИ

США

■ Ярослав Купчинський, інспектор музичної освіти публічних шкіл у місті Іст Бронсвік, Нью-Джерсі, очолив крайову Американську асоціацію учителів струнних інструментів (Американ Стрінг Тічер Асоційейшн), про що повідомляв орган цієї організації *Американ Стрінг Тічер*. Я. Купчинський народився на Україні, прибув до США в 1947 році, набув вищу освіту в Муррейському та Ратгерському університетах. Він був членом кількох симфонічних ансамблів і заснував молодечу симфонічну оркестру в повіті Мідлсекс у штаті Нью-Джерсі. Музика був кількакратно відзначений професійними музичними організаціями, особливо за його працю з молоддю.

■ Дитячий хор "Молода думка" (Нью-Йорк) видав свою першу платівку під назвою *Співайте разом з нами*. Між записаними творами є пісні М. Леонтовича, А. Кос-Анатольського, Л. Лепкого, П. Майбороди, М. Фоменка. Платівка відзначається, проте, досі маловиконуваними творами Н. Нижанківського, Р. Купчинського, В. Косенка та Ю. Рожавської, достосованими до юного виконавця. Постійним диригентом хору є Семен Комірний; фортепіановий супровід — Оксани Куйбіди та Олеса Кузишина. До платівки додано повні тексти всіх пісень за редакцією Л. Полтави та Г. Сміндак. Обкладинку виготовив Богдан Титла, а технічним редактором був Богдан Бідяк.

■ У місті Нью-Гейвен (штат Коннектікет) над українською музикою працює нотограф-копіїст Роман Лаврович. Від багатьох років він збирає переважно вокальні твори (хори й сольоспіви), а також деякі інструментальні і виготовляє на замовлення нові чіткі копії-матриці для фото-офсетного друку. За недавнім підрахунком, у серпні 1976 в картотеці Р. Лавровича було 218 композиторів із 4500 творами. Цей нотний матеріал зібрано з приватних колекцій таких музик, як О. Залеський, М. Федорів, Ю. Цибрівський, Б. Марків, І. Задорожний та інші; чимало творів одержано від хорів, книгарень чи видавництв. Останнім часом при

співпраці Р. Лавровича опубліковано музичні твори М. Фоменка, В. Витвицького та Р. Савицького.

■ У своїх виступах у США 1976 року скрипаль Адріян Бріттан вперше виконав Скрипкову сонату Максима Березовського. Цю першу в українській музиці сонату (18 століття) віднайшов сучасний музиколог Василь Витвицький. У репертуарі Бріттана є дві п'єси українського композитора Віктора Косенка *Мрії* та *Експромт* оп. 4 і Сонатина Михайла Гайворонського, який довгі роки жив і працював у США. Останнім часом скрипаль виконує й скрипкові сонати Косенка, Мирослава Скорика, твори Михайла Скорупського й Володимира Грудіна.

■ 6 листопада 1976 у залі Тавн Гол у Нью-Йорку відбувся інавгураційний концерт Української музичної фундації, метою якої є плекати та пропагувати українську музичну культуру. Програму концерту виконали видатні солісти молодшого покоління: сопрано Анна Чорнодольська, бас-баритон Андрій Добрянський, скрипаль Юрій Мазуркевич та піаніст Тома Гриньків. Концерт складався з творів української музики, написаних між 1907 і 1967 роками, і представив вокальну та інструментальну творчість різних напрямків. Між сольоспівами, що їх виконала А. Чорнодольська була пісня С. Людкевича, "Спи, дитинко моя" (слова П. Карманського) та обробка народної пісні "Волошин" В. Грудіна. Ці пісні, як і твори, що їх відспівав А. Добрянський, відзначалися широкою скалею настроїв. У програмі А. Добрянського помітна була героїчна "Дума про матір Україну" М. Вериківського (слова М. Рильського), та "Пастелі" К. Данькевича (слова П. Тичини). Скрипаль Ю. Мазуркевич та піаніст Т. Гриньків представили (вперше у Нью-Йорку) витончену Сюїту для скрипки й фортепіяна М. Скорика

■ Президент Українського музичного інституту в Америці, піяністка Таїса Богданська виступила з власним концертом 2 грудня 1976 у Карнегі Речіталь Гол (Нью-Йорк). Програма включала твори Баха, Бетговена, Мендельсона й Шопена, а з українських композиторів Токатину д-моль, "Українську народну пісню" е-моль, Куранту е-моль Віктора Косенка, та гуцульську Сонатину на українські народні мотиви Миколи Колесси. Критик Реймонд Еріксон (*Нью-Йорк Таймс*, 5 грудня), хоча вказав на деякі неточності виконання, оцінив цей концерт дуже позитивно, зазначивши, що "пані Богданська напевно добрий вчитель, бо її підхід до піяністичних ідей є правильний". Українські твори в оцінці Еріксона були "традиційні, але принадні, збагачені прегарними народними мелодіями".

■ 5 грудня 1976 в Сендерс Гол у Гарвардському університеті скрипаль Євген Гратович і піаніст Режі Бенуа дали концерт, прибуток з якого призначено на фонд українських катедр того ж університету. Програма цього концерту включала Скрипкову сонату Бориса Лятошинського, представника модерного напрямку в українській музиці.

■ Піаніст і композитор Вірко Балей виступив разом із тромбоністом Майлсом Ендерсоном у Карнегі Речіталь Гол (Нью-Йорк) 2 квітня 1977. Їх програма новочасної музики включала перше виконання у Нью-Йорку Партіти В. Балей. Рецензія у нью-йоркському *Vilidjz Войс* від 16 травня зазначила, що кольоритна атональна Партіта була особливо цікава. В. Балей виступав і як музикознавець, виголошуючи доповіді про сучасну музику на Україні для Музичного відділу Ратгерського університету (штат Нью-Джерсі) та в Пенсільванському університеті ((Філядельфія).

■ Об'єднані церковні хори деканатів Філядельфії й Нью-Джерсі дали концерти воскресних хорових творів і пісень. У програмі були представлені композитори різних часів і творчих середовищ: М. Березовський, Д. Бортнянський, М. Вербицький, С. Людкевич, В. Барвінський, П. Козицький, А. Гнатишин та Г. Китастих. Концерти відбулися 8 травня 1977 у катедрі Непорочного Зачаття (Філядельфія) і 15 травня у церкві св. Івана Хрестителя (Ньюарк) при співучасті сопрано Марти Кокольської-Мусійчук та баса-баритона Андрія Добрянського. Диригували Осип Лупань та Михайло Добош.

■ 24 вересня 1977 у Карнегі Речіталь Гол (Нью-Йорк) виступив з концертом піаніст Роман Рудницький. У його програмі були твори Бетговена, Ліста, Балакірева, Равеля і Лямбро. Піаніст вперше у Нью-Йорку виконав Фантазію оп. 41 свого батька Антона Рудницького. Рецензент концерту Пітер Дейвіс (*Нью-Йорк Таймс*, 27 вересня 1977) назвав Фантазію А. Рудницького твором, "виведеним з романтизму, але ефективним". Побіч деяких застережень щодо інтерпретаційного стилю виконавця, критик зазначив, що соліст є "техніком клявіатури надзвичайної зручності й легкості". У попередніх виступах Р. Рудницький грав з українського репертуару твори Левка Ревуцького й Юрія Фіяли.

■ У 1977 році минає 25 років від заснування Українського музичного інституту в Америці. Інститут постав у 1952 році з ініціативи членів музичної секції Літературно-мистецького клубу в Нью-Йорку при активній співпраці інших музик-педагогів. Інститут, який спершу діяв у Нью-Йорку, Ньюарку та Філядельфії, зго-

дом поширив свої філії-школи на інші міста північно-східньої частини США. Ця музична школа згуртувала десятки професійних українських музик та за останніх 25 років уможливила багатьом сотням молоді вивчати зразки української і світової музичної культури.

■ Христина Петрівська, видатна українська піаністка родом з Канади, відома широким музичним колом європейського й північно-американського континентів, особливо як виконавець авангардної музики. Вона абсолювентка музичної школи Джуліярд у Нью-Йорку. Одержала вісім стипендій від Канада Кавнсіл Грентс. Під фірмою "Радіо Канада Інтернешенал" вийшли дві її пластинки: перша з них (1973) містить твори канадських і американських композиторів, друга (1974) самих тільки канадських.

Цього року Петрівська була співучасницею багатьох концертів і виступила з низкою власних концертів:

16 травня відбувся в Карнегі Речітал Гол у Нью-Йорку концерт Петрівської. Піаністка виконала твори Месаєна, Люїса де Пабльо (американська прем'єра), Самарку та Шопена.

29 червня нью-йоркська радіостанція WQXR передала в серії "Артістс ін концерт" твори класичної та авангардної музики у виконанні Петрівської.

29 і 30 липня Петрівська виступила з двома концертами в серії музичних програм "Саммер гарден" в Музеї модерного мистецтва в Нью-Йорку, виконуючи твори Дебюсі, Месаєна, Шопена та канадського авангардного композитора Брежанта.

5 серпня у програмі Українського фестивалю в Філядельфії Петрівська відіграла твір українського композитора Володимира Губи п. н. *Лано* і твір Лішта "Кампанеля".

7 жовтня вона виконала твори польського композитора Шимановського на концерті в Фундації ім. Косцюшка в Нью-Йорку.

Варто додати, що, крім своєї музичної кар'єри, Христина Петрівська ще й мистець-графік та поет. 1971 року вийшла збірка її поезій англійською мовою п. н. *Go away Sisiphus* (Иди геть, Сізіфе).

КАНАДА

■ 27 травня 1977 у Конвокейшен Гол Торонтського університету відбувся концерт української симфонічної музики, улаштований Світовою федерацією українських жіночих організацій. Гемілтонською філармонічною оркестрою диригував

Володимир Колесник. Концерт був канадським дебютом В. Колесника, недавнього диригента Київського театру опери та балету ім. Т. Шевченка. У програмі були зразки симфонічної музики 19 століття: увертюра до опери *Тарас Бульба* Лисенка-Лятошинського, *Українська симфонія* М. Калачевського, та два сучасні твори. Симфонічна поема *Карпатська легенда* Вадима Гомоляки, написана в 1966 році, прозвучала на американському континенті вперше. Другий раз у Канаді, але вперше в Торонто виконано Концерт для скрипки з оркестрою Юрія Фіяли. Солістом у цьому концерті виступив скрипаль українського роду Степан Старик, якому Ю. Фіяла й присвятив цей твір. Симфонічний концерт дістав схвальні рецензії в *Торонто Стар* і в *Гемптон Спектейтор*.

ГОЛЛЯНДІЯ

■ Голляндська королева нагородила диригента й музиколога Мирослава Антоновича орденом Ораніє Нассав другого ступеня. Це відзначення надано М. Антоновичеві у зв'язку з 25-літтям діяльності відомого Візантійського хору в Утрехті, мистецьким керівником та диригентом якого є М. Антонович. Візантійський хор, який співає українські церковні та світські твори, складається весь з голляндців. Недавно він дав низку концертів у США й Канаді.

ЗАХІДНЯ НІМЕЧЧИНА

■ Видавництво Франца Штайнера у Вісбадені надрукувало в 1976 році збірник з історії музики східноєвропейських народів п. н. *Музика Славів*. Збірник німецькою мовою включає статті українських музикознавців Аристида Вирсти ("Про зв'язки України із музикою Заходу"), Н. Герасимової-Персидської (До еволюції українського партесного концерту") і Мирослава Антоновича ("П'ятиголосі староукраїнські вокальні концерти з одного югославського джерела").

ПОЛЬЩА

■ У концертній залі Вищої музичної школи у Варшаві 6 березня 1977 відбувся концерт чоловічого хору "Журавлі" під диригентурою його постійного мистецького керівника Ярослава

Полянського. Виступ хору влаштувала Польська асоціація хорів та оркестр й Українське суспільно-культурне товариство у Варшаві. У програмі брали участь солісти: сопрано Марія Щука (Великий театр у Лодзі), бас Володимир Денисенко (Великий театр у Варшаві), сопрано Олександра Лемішка, тенор Генрик Баєр і бандурист Анна Сівіцька. Хор виконав твори та обробки М. Лисенка, Д. Крижанівського, В. Заремби, С. Воробкевича, В. Матюка, Ф. Колесси, О. Мінківського та лемківські й словацькі пісні в обрібці диригента Я. Полянського. У програмі був також твір Л. Лепкого "Журавлі" в обрібці О. Кошиця слова Б. Лепкого), "Козак" пісня польського композитора С. Монюшка і пісня польсько-українського поета й композитора Тимка Падури "Ревуха" в обрібці В. Матюка. Концерт "Журавлів" закінчився твором П. Ніщинського "Закувала та сива зозуля".

Згідно з нотатками на програмці цього концерту, хор "Журавлі" постав у 1972 році і нараховує 60 осіб, які мешкають в різних частинах Польщі: у Варшаві, Кракові, Гдині, Перемишлі та інших місцевостях. Учасники хору — це аматори, що працюють як робітники, рільники, ремісники, інженери; між ними є також лікарі й студенти. Щоб підготувати нові пісні і повторити вже вивчені раніше твори до призначеного виступу, хор збирається в цілості на кількадевні проби, працює дуже інтенсивно і відтак дає кілька концертів. Ця трудна для реалізації, але єдино можлива система праці хору дає завдяки жертвенності його учасників значні мистецькі успіхи.

За останні п'ять років хор "Журавлі" концертував яких 50 разів для понад 60-тисячної публіки в Польщі й Чехо-Словаччині. Хор мав виступи у філармонічних залах Бресляв, Щеціну й Варшави, на естрадних фестивалях у Свиднику тощо.

Головним мистецьким завданням хору є популяризувати українське хорове мистецтво, від народної музики (тобто історично-козацької та чумацької) до професійної. Проте, в репертуарі ансамблю є музика й Польщі та інших країн.

УКРАЇНА

■ Від 14 до 20 грудня 1976 відбувся перший пленум Київської організації Спілки композиторів України. З цього приводу у залі Київської філармонії та у Великій залі консерваторії відбулися симфонічні концерти нових творів. Виконано *Поєму-концерт* А. Штогаренка для фортепіяна з оркестрою (солістка Рада Лисенко), присвячену М. Лисенкові, *Симфонію-легенду* Л. Грабовського за мотивами М. Гоголя *Вечори на хуторі поблизу Диканьки*, Симфонію ч. 3 Ю. Іщенка. Прозвучав новий твір Л. Колодуба,

Троїсті музики, написаний 1974 року. Це один з прикладів симфонізації фолкльору, який сприймається як серія жанрових сценок з народного музичного побуту. Між новими партитурами на пленумі представлено Другий фортепіяновий концерт І. Карабіца й Симфонію ч. 3 Б. Буєвського, створену в 1976 році. Згідно з пресовими звідомленнями, високим взірцем симфонізму була Симфонія-ораторія ч. 3 для хору, солістів та оркестри Є. Станковича п. з. *Я стверджуюсь* на слова П. Тичини. У цьому творі Станкович "активно розвиває давні традиції української музики, в якій переважали вокально-хорові первні. Водночас автор майстерно користується найновішими досягненнями в інтонаційній та формотворчій сферах. У шестичастинному творі перехрещуються різні жанри: кантата, ораторія, симфонія" (*Музика*, ч. 2, 1977).

З нагоди пленуму відбулися концерти й інших музичних форм, на яких виконано м. ін. "винахідливі за розвитком та оновленням матеріалу *Лемківські варіації* Б. Фільц для фортепіяна" та ліричний Струнний квартет В. Сільвестрова. "В обговоренні музики, показаної на пленумі, твір (Сільвестрова) визнано одним з найвдалиших, найзначніших камерних ансамблів останнього часу" (*Музика*, ч. 2, 1977).

■ Державні премії УРСР імені Т. Шевченка за 1977 рік здобули: в галузі музики — композитор Є. Станкович за Симфонію-ораторію ч. 3 *Я стверджуюсь* на слова П. Тичини; в галузі виконавчої діяльності — артисти Струнного квартету ім. М. Лисенка, скрипалі А. Баженов, Б. Скворцов, віоліст Ю. Холодов, віольночеліст Л. Краснощок за концертні програми 1974-76 років.

Роман Савицький

«Де стоїмо в мистецтві?»

30 січня 1977 року в приміщенні УВАН у Нью-Йорку відбулася дискусія на названу в заголовку тему. Дискусією керував Яків Гніздовський, а доповідали Марина Антонович-Рудницька, Святослав Гординський, Аркадія Оленська-Петришин та Ірина Петренко-Федишин. Зміст доповідей та їхнє "обговорення" були вже опубліковані в нью-йоркському щоденнику *Свобода*.

У вступному слові Гніздовський нашіцзував розвиток західного мистецтва взагалі, а українського зокрема в історичній перспективі: коли позиція мистців у минулому відзначалася означеністю стилю, який міг тривати протягом століть, що давало мистцям певну творчу стабільність, яка порушувалася лише зударами світоглядів, то в 19 сторіччі кожна генерація сподівалася заперечити попередні стилі. У 20 сторіччі кожна декада мусіла давати свій стиль. Сьогодні стиль це вже справа сезону. Мистець, позбавлений колишніх меценатів, також перебуває під тиском постійних вимог творити "нове" і, як той ілюзіоніст, змушений витягати з капелюха все нові дива. Сьогодні сам мистець не є добре зорієнтований щодо свого місця у мистецькому світі, і його творчість часто служить підтвердженням теоретичних тез. Виглядає так, що сама теорія стає підметом мистецької творчости, а твори мистців є лише її підтвердженням. З огляду на цілий ряд особливостей, українське мистецтво як на Україні, так і поза нею змушене функціонувати ізольовано від світового мистецтва. Навіть сама форма "українське мистецтво", "український стиль" не завжди передає точний зміст понять: мова властиво йде про історизований, фолкльоризований стиль. Це до певної міри зумовлене невизначеністю ролі українського мистецтва.

Першою доповідачкою була Марина Антонович-Рудницька — фахівець з історії мистецтва. Вона в яскравих міркуваннях подала картину мистецької дійсности на Україні і на еміграції. Не можна говорити одірвано про мистецтво на Україні і в діаспорі, бо це одна цілість. Але творити вільно на Україні неможливо, і тому ми мусимо доповнювати це нашою творчістю на Заході. Там мистецтво обмежене і контрольоване, а творча ініціатива не має вільного вияву. Мистецтво в кайданах соцреалізму й етнографії. Молодше покоління виховується в атмосфері ідентифікації з російською культурою. Відчувається брак індивідуального обличчя художників, спричинений ізоляцією від Заходу і

заборону нових ідей, що зводить мистецтво до шаблону, імітації та манеризму. Проте існує "захалавне" — неофіційне мистецтво, призначене для приватного вжитку, але його не показують і не експортують.

Натомість українському мистецтву на Заході все дозволене, але матеріально існувати з мистецької творчості можна лише в рідких випадках. Мистецький ринок збуту, здебільшого український, не завжди сприяє творчому зростанню мистців. Щоб задовольнити попит, мистці переходять на масову продукцію, що знижує мистецький рівень творів. Панує мистецький застій і консерватизм. В іконописному мистецтві і в церковній архітектурі повторюються барокові зразки і візантійщина, замість потрібної сучасної тематики. Нам потрібна українська культура як за змістом, так і за формою. У нас бувають подібні випадки, коли відкидають Архипенків проєкт пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні. Це є приклад нашої відсталості. Проте, не можна оминати того факту, що наші окремі мистці знаходять визнання в ширших колах світового мистецтва. Треба лише, щоб вони завжди ідентифікувалися з українською спільнотою.

Святослав Гординський — мистець, мистецтвознавець і поет, сказав, що українське мистецтво на Україні і в діаспорі є частиною світового мистецтва. Проте, все це не є так просто бо є сили, яким залежить на тому, щоб українське мистецтво взагалі не існувало або щоб воно й надалі лишалося мистецтвом провінційним. Щоб не лишитися в такому стані, українське мистецтво мусить бути широко знаним у світі. Для цього потрібне широке пропагування мистецтва, що є завданням держав та культурних інституцій типу університетів чи музеїв. Мусить бути створена можливість для самих мистців пропагувати свої твори. Такі умови відсутні на Україні. Наприклад, не було жадної поважної виставки українського радянського мистецтва на Заході. Українське мистецтво представляють як малозначне, як додаток до російського мистецтва. Було заплановано видати монографію про Архипенка, яку написав В. Коротич, але пізніше заборонили її друкувати. Натомість російському мистецтву в радянських умовах дозволено розвиватися в значно ширших рамках. Наприклад, уже видано понад 60 праць про російську ікону, але немає жадної про українську. В українських партійних колах панує куди більший культурний примітивізм, ніж у російських. Це не означає що немає добрих українських мистців і мистецтвознавців, але вони великого голосу не мають. Від мистців з України часто доводиться чути: "Твори́ть те, чо́го нам творити не дозволено". Це власне і мусить бути провідною думкою нашої творчості тут на Заході.

Наше мистецтво на еміграції розвивається аналогічно до творчості інших народів. Архипенко був перший, хто вивів

українське мистецтво на світовий рівень і лишився центральною постаттю в нашому мистецькому русі. Ширший розвиток українського мистецтва на еміграції почався лише після 40-их років. Тепер ми маємо коло 200 добрих мистців. У нас більш-менш представлені всі мистецькі напрямки. Далі доповідач перерахував і скласифікував головніших мистців на еміграції. Доповідач висловив думку, що варто було б видати книжку про їхню творчість головними мовами світу, що викликало б зацікавлення й поза українською громадою. Доповідач закликав, щоб мистці засвоювали елементи інших мистецтв, але не забували основних напрямів нашого національного мистецтва, щоб ми простували до нового і не забували за наші традиції, оцінюючи їх з погляду сучасності.

Аркадія Оленська-Петришин — мистець і мистецький критик, зупинилася на стані мистецьких середовищ Нью-Йорку і Чикаго, що розвиваються в атмосфері майже цілковитої відсутності мистецької критики, що призводить до панування критеріїв ізольованої групи й обмежує нашу творчу діяльність, відриваючи нас від американської дійсності. Тому ми не викликаємо зацікавлення американців і нашої творчої молоді, що дістала освіту в Америці. Наші мистецькі клуби й установи в Нью-Йорку з різних причин неприступні американській публіці. Подібна ситуація існує в Чикаго. Якщо говорити про наші досягнення, то мова йтиме про досягнення окремих мистців, яким удалося вийти поза межі нашого гетто й оперувати в умовах американського середовища, де існує справжня конкуренція. Такий стан у нашому мистецтві зв'язаний з майже тотальною відсутністю мистецької критики, яка мусить пояснювати і висвітлювати мистецькі процеси. Немає виправдання тому, що щоденник *Свобода* ще й досі не має платного рецензента. На сторінках преси "критика" зводиться здебільшого до загальників та перерахунку учасників. Такий стан нашої критики зумовлений геттовим характером нашого середовища, в якому особисті зв'язки і взаємні вихваляння не є атмосферою, в якій формується справжня критична думка, яка може мати вплив на розвиток мистецтва. Часами самим мистцям доводиться перебирати ролю критиків, але такий вибір не є завжди щасливий. З огляду на це існує творча апатія й обмежене зацікавлення новаторством у мистецтві. Нам забрало багато років, поки безпредметне малярство завоювало в нас своє місце. Були випадки, коли в пресі його порівнювано з "комуністичною конспірацією". Запевнені успіхи у нашому середовищі не спонукують мистців шукати нових шляхів і конкурувати в ширшому середовищі. Відсутність критики дозволяє мистцям користуватися позамистецькими критеріями, де форма є тільки оздобою, а не засобом вислову. Особливо турбує надуживання

захопленням глядачів працями з популярною "українською" тематикою, в яких дуже часто вражає відсутність зацікавлення справжньою мистецькою проблематикою. Не все гаразд з мистецькими виставками. Відсутність критики відбивається на їхньому рівні. Мистецькі успіхи у нас часто вимірюються численністю виставок, відвідувачів та експонатів. Виставки часто відбуваються і без журі. Вибір експонатів роблять особи часто не причетні до мистецтва, керуючися не мистецькими критеріями.

Ірина Петренко-Федишин — мистець і мистецький критик, коротко сформулювала становище мистецтва на Україні. Репресії й ізоляція змушує мистців до традиціоналізму. Натомість у т. зв. вільному світі у нас панує застій та апатія. Наше мистецтво "тупцюється на місці" і не виходить за рамки буржуазно-міщанського смаку. Панує атмосфера псевдомистецтва, псевдолітератури, псевдонауки і псевдокультури. Звичайно, не можна не добачати наших справжніх досягнень на подоби української катедри при Гарвардському університеті та Українського музею Союзу українок у Нью-Йорку.

Судячи з виставок, вдумливий глядач зробить висновок, що наше мистецтво не дуже посунулося вперед, а деякі цікаві початки лишилися не завершеними. За винятком кількох мистців, українське мистецтво не вийшло поза рамки нашого гетта, а новаторство наражається на вороже наставлення з боку публіки, критики, а то і самих мистців. Молодша генерація, яка вже виросла в США, почуває себе відчуженою. Головними причинами такого становища є відсутність критеріїв, самокритики та тенденційне знецінення світового та американського мистецтва й сучасних культурних процесів взагалі. Сліпе та статичне наслідування традицій веде до застою. У мистецтві традиція має позитивну вартість тільки тоді, коли вона є джерелом нового творчого життя. Головне — не згубити гону до скріплення й оздоровлення людини — української людини з широким світоглядом і українською традицією. З одного боку, ми свідомі свого походження, а з другого — ми є громадянами ширшого світу, який не завжди до нас прихильний. Замість витрат енергії і фондів на різні "імпрези", було б доцільніше розбудувати нашу культуру і включати її в культурний процес цілого світу. Таким був Архипенко, що не боявся вийти за межі національної традиції і як експериментатор став співтворцем світового мистецтва. Українські мистці повинні збагачувати свої знання, зберігати вірність своєму мистецькому шляхові і не знижуватися до рівня популярних смаків. Мистець мусить бути відповідальним перед тим суспільством, в якому він живе і з якого походить, а суспільство своєю чергою повинне розуміти мистця і давати йому моральну й матеріальну підтримку.

Практично нам треба створити музеї з належним культурним рівнем, в якому могли б бути виставлені найкращі зразки нашого мистецтва. Також потрібно піднести рівень виставок, які сьогодні влаштовуються без журі. Бракує фахової мистецької критики, яка мусить формувати погляди мистця і глядачів. Мистцеві бракує атмосфери, яка сприяла б обмінові думок та новим шуканням і дослідям. Наші глядачі вимагають декоративних творів, які легко сприймаються, а не проблемних, що вимагають "інтелектуальної гімнастики". Наша мета не губити свого коріння й одночасно включитися в сучасний світовий культурний процес, який зводить всі мистецтва в одну людську спільноту, де кожна національна культура є рівноправним членом.

Після доповідей поставлено цілу низку питань і зроблено кілька зауважень. Була висунута пропозиція відбувати подібні дискусії також і з інших мистецьких ділянок та науки.

Як уже було згадано, на сторінках щоденника *Свобода* спочатку з'явилосся надзвичайно точне резюме дискусії Любови Дражевської, а пізніше дві довші критичні статті Петра Андрусіва, дуже багаті на фактичний матеріал і цікаво та жваво написані. Його спогади про тяжкі початки українських мистців на еміграції та про минулі здобутки українських мистців на міжнародному форумі глибоко зворушливі і мають цінні зауваження мемуарного характеру, але вони мають тільки побічне значення для дискутованої теми. Зауваження автора спонукали двох доповідачок помістити в тому самому часописі відповіді, таким чином зводячи дискусію до малопродуктивних спростувань фактів, що кидало мало світла на питання: де ми стоїмо в мистецтві. У результаті такої полеміки читач лишився ще більше дезінформований, а теза про низький рівень мистецької критики дістала ще один наочний доказ.

Ще хочу зробити кілька зауваг з погляду спостерігача. Тема такої дискусії давно назріла. Не можна братися до діла без обговорення суті справи. А ще такої складної, як мистецтво. Фактом є, що ми живемо в дійсності божевільного прискорення процесу нашої цивілізації. За останні кількадесят років досягнення науки і технології дійшли такого ступеня розвитку, як за всю попередню історію людства. Зріст і накопичення знання, як і зріст населення земної кулі йде по лінії геометричної прогресії, і тяжко передбачити чи такий стан почне вирівнюватися і стабілізуватися, чи скінчиться катастрофою апокаліптичної скалі. Витворюється диспропорція між технологічним розвитком і культурним рівнем пересічної людини. Ми живемо в добу дестабілізації і дегуманізації суспільства, коли годі думати в перспективі поколінь, бо немає певності навіть за завтрішній день. Не зважаючи на таку кризову ситуацію, у мистецтві бракує

центральної всеохопної творчої проблематики. У такій ситуації мистцеві не тільки тяжко збагнути своє місце в мистецькому русі, але нелегко забезпечити собі матеріяльне існування. Він перебуває під постійним тиском продукувати "нове". Цей процес надзвичайно влучно сформулював Я. Гніздовський у вступному слові. У таких обставинах мистець не в стані продукувати речі високої мистецької вартості і не переходити на масову продукцію. Тут ще мало мати талант, треба рекламуватися, мати "ім'я". Зрештою, скільки людей купує твори з уваги на мистецькі критерії? Скільки людей читає поважну мистецьку критику? Ми не можемо вимагати від глядача селективності мистецтвознавця. Глядач діє за законами "природного добору", тобто за критеріями виробленими дійсністю, в якій він виріс і перебуває тепер. Як слушно зауважив С. Гординський, сьогоднішній глядач часто звертається до минулого, воно й не дивне, бо він починає утікати від абстрактної і безособової дійсності комп'ютерів і бюрократизму. На нього заспокоююче діє реалізм, що на тлі складного й заплутаного життя нагадує знайомий затишок рідної хати. Але, звичайно, це ще один шлях утечі від дійсності, носталгійний крик за втраченим минулим. Така реакція особливо помітна серед молоді, яка впадає в містицизм Сходу, в астрологію і, відкидаючи освіту, шукає задоволення в ремісництві або в утечі з міст. Цей рух протесту знаходить якесь місце в багатогранному американському суспільстві. Як буде виглядати мистецтво майбутнього? Це, мабуть, залежатиме від розв'язок загальнолюдських проблем, які будуть перехрещуватися з творчо індивідуальним сприйманням мистця. В усякому разі калібр мистецького твору, мабуть, буде вимірюватися не тільки його промовлянням до наших "смакових" органів, тобто оригінальністю стилю, який дає емоційне й інтелектуальне задоволення, але й субстанцією "поживи", тобто буде служити дороговказом у нашому житті, якимсь мірилом вартостей. Бути українським мистцем це не тільки означає розуміти українську людину, відчувати її конфлікти і сподівання і, не погорджуючи ними, своєю індивідуальною дорогою прокладати шлях до серця цієї людини.

Левко Майстренко

МОЗАІКА

ВИСТАВКА ЕДВАРДА КОЗАКА ТА ЙОГО СИНІВ

У галерії ОМУА в Нью-Йорку відбулася від 7 до 29 травня ц. р. виставка картин Едварда Козака та його синів Юрія і Яреми з приводу святкування 75-ліття ЕКА в Нью-Йорку.

Як і раніше, найуспішнішими на виставці були карикатури ЕКА, який не перестає інтригувати своїм гумором та майстерним втіленням його в сатиричних віньєтках. Карикатури незрівнянні особливо тому, що Козак переконливо передає характеристику об'єктів своєї сатири дуже своєрідними образотворчими засобами. У цьому жанрі ЕКО напевно міг би конкурувати з найкращими карикатуристами світу. Останні його картини, натомість, у яких, як і в карикатурах, переважає народна та побутова тематика, здаються менш органічними та більш схематичними.

Різноманітність зацікавлень Юрія і Яреми Козаків, яку можна було помітити на виставці, не виявляє окреслених мистецьких особистостей. У картинах відчувається брак будь-якої мистецької візії, а без цього ледве чи можна уваяти значніші осяги в мистецтві. Обидва мистці, здається, стараються задовольнити всякі можливі смаки глядачів.

А. О-П.

ДЕРЕВОРИЗИ ЯКОВА ГНІЗДОВСЬКОГО

Від 17 липня до 21 серпня ц. р. відбулася виставка дереворізів Якова Гніздовського в музеї Лонг Біч у Каліфорнії. Автор довідки в ілюстрованому каталозі творів мистця називає Гніздовського "завершеним майстром техніки дереворізу". Про книжку *Flora Exotica* (Бостон: в-во Давид Р. Годін, 1972), ілюстровану Гніздовським, з текстом Гордона ДеВольфа, автор довідки пише, щовона "віддзеркалює внутрішній образ мистця, в якому об'єкт стає суб'єктом, а вкінці чистою абстракцією". У книжці *Hnizdovsky: Woodcuts, 1944-1975* (Систематичний каталог Ейба М. Тейгіра, мол., Гретна: в-во Пелікан, 1976) автор знаходить "суть тонкого та зрілого гумору Гніздовського".

Літературний додаток лондонського *Таймс-у* (*Times Literary Supplement*) від 1 липня ц. р. помістив репродукцію Гніздовського *Птах киви* з довідкою про статтю Алексіса Ранніта про мистця, яка була надрукована у весняному випуску *Yale University Library Gazette* (том 51, ч. 4, 1977).

(Ця стаття появилася у перекладі Василя Рудка у вереснево-му числі нашого журналу.)

29 вересня ц. р. відкрилася виставка дереворізів Якова Гні-

здовського в бібліотеці Ейлського університету в США. Того ж самого дня мистець демонстрував техніку дереворізання. З приводу виставки появився у видавництві Ейлського університету 48-сторінковий каталог п. н. *The Graphic Art of Hnizdovsky (Графіка Гніздовського)*, з 30 репродукціями дереворізів Гніздовського. В каталозі надрукована стаття Дейла Ройленса про мистецтво різьби в дереві та гравюру, вищезгадана стаття Алексіса Ранніта про Гніздовського, вичерпний список видань, що їх ілюстрував Гніздовський у роках 1933-1976, та список американських установ, у збірках яких знаходяться твори Гніздовського.

М. С.

МЕТАЛЕВІ РЕЛЬЄФИ РЕМА БАГАВТДИНА

В Українському Інституті Америки в Нью-Йорку проходила від 1 до 17 жовтня ц. р. виставка творів Рема Багавтдина. Перша нью-йоркська виставка Рема відбулася на весні в галерії ОМУА. Хоч між цими виставками пройшло небагато часу, але можна говорити про певне зростання майстерности. Експозиція, що нараховує 40 робіт, складається з двох частин: металеві рельєфи та шовкодруки. Рельєфи Багавтдина фігуративні із значним елементом декоративности. В стилі його речей помітна спорідненість з традиційними народними орнаментами рослинного типу. Навіть фігури вирішені орнаментально. Багавтдин розробляє в своїх творах релігійні та історичні сюжети: *Хрещення Русь-України, Життя Діви Марії, Князь Ігор з дружиною, Донька Єви*. Образи розгортають складну систему символів.

О. Ч.

НОВА ВИСТАВКА В УКРАЇНСЬКОМУ МУЗЕЇ В НЬЮ—ЙОРКУ

В суботу, 29 жовтня ц. р., відбулося відкриття нової виставки в Українському музеї в Нью-Йорку п. н. "Традиційні мотиви в українських тканинах і вишивці". Виставка охоплює понад 80 експонатів — вишиваних та тканих предметів домашнього, як також обрядового і святкового вжитку, та 18 повних народних одягів з різних частин України від часів другої половини 19 століття до 1940 року. На виставці показано різноманітну техніку вишивки і ткання, як також широкий діапазон узорів та матеріалів. Особливе місце у виставці займають тканини, прикрашені вишивкою.

М. С.

Теорія понаддержавного поділу світу на два непримиренно ворожі табори

КОММУНИСТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В АВАНГАРДЕ БОРЬБЫ ЗА МИР, НАЦИОНАЛЬНОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ (К 40-летию VII конгресса Коммунистического Интернационала). Москва: Издательство политической литературы, 1976. 365 стр.

КОМУНІСТИЧНИЙ РУХ В АВАНГАРДІ БОРОТЬБИ ЗА МИР, НАЦІОНАЛЬНЕ І СОЦІАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ (До 40-ліття VII конгресу Комуністичного Інтернаціоналу). Москва: Видавництво політичної літератури, 1976. 365 стор.

У зв'язку з 40-річчям VII конгресу Комінтерну відбулася в Москві у липні минулого року конференція на тему "Комуністичний рух в авангарді боротьби за мир, соціальне і національне визволення". Матеріали конференції лягли в основу рецензованого видання. В обговоренні поставленої проблеми взяло участь двадцять три автори.

Через усю книжку проходить ідея: "два світи — дві системи". У читача складається враження, що в світі існують не держави і державні та національні кордони, а бідні і багаті, робітники і буржуазія, сили миру і сили війни, зростаючий світ соціалізму і відмираючий світ капіталізму. Тексти насичені такими формулами: світовий визвольний рух, міжнародна солідарність робітничої класи, міжнародний комуністичний рух, об'єднання всіх антимонополістичних сил, світова соціалістична система, розширення і поглиблення світового революційного процесу, посилення і інтернаціоналізація боротьби робітничої класи проти імперіалізму, процес переходу від капіталізму до соціалізму.

Межі і функції двоподілу визначено чітко. Політична і моральна перевага, звичайно, на боці табору, очолюваного Радянським Союзом. Все зло — по стороні буржуазно-капіталістичного світу.

З позицій непримиренної боротьби двох світів автори визначають роль Радянського Союзу, робітничої класи, національного питання, мирного співіснування двох протилежних систем, розрядки в революційному перетворенні світу.

Національне питання в політиці "світової системи соціалізму" грає підрядну роль, служить не метою, а засобом для досягнення мети. Радянські керівники завжди були чутливі до національного питання. У боротьбі за владу в СРСР завжди перемагав той, хто мав найбільший

досвід у національному питанні. У рецензованій книжці, хоч вона присвячена світовому комуністичному рухові, а не політиці багатонаціональної держави, національному питанню присвячено досить багато уваги. У ній сказано, що в сучасному світі підвищилася роль національного питання (стор. 307), що проблема співвідношення національного й інтернаціонального тепер набуває "особливої актуальності" (стор. 358).

Догматично, всупереч дійсності, трактується роль робітничої класи в світовому комуністичному русі. Якщо вірити авторам книжки, то робітники, пролетаріят є кісткою комуністичних партій, що в соціалістичних країнах робітники є керівною силою. В одній статті сказано: "Життя все більше висуває якраз робітничу класу в центр всього суспільного життя народів як головного борця проти гніту монополій, об'єднувача різних струменів антимонаполістичної боротьби, духовного й інтелектуального вождя епохи..."

Нічого подібного! В передових капіталістичних країнах робітники не належать до комуністичних партій, а в "світовій соціалістичній системі" робітники не мають ніяких політичних прав.

У рецензованій книжці багато гірких слів сказано на адресу "буржуазного" світу. Настирливо говориться про "загальну кризу капіталізму" в наші дні.

Один із співавторів А. Соболев говорить: "Капіталізм втратив історичну ініціативу, яка перейшла в руки світового соціалізму. Капіталізм не може знайти прогресивну відповідь ні на одне питання, яке хвилює народи світу" (стор. 115).

Московські догматики вирішили не чекати природної смерті "світового капіталізму", а провадити проти нього боротьбу всіма можливими засобами, його коштом збільшувати світову систему соціалізму. "Сфера неподільного впливу капіталізму звужується" (стор. 117). "...світова система соціалізму прокладає людству магістральний шлях розвитку і є вирішальною силою в антиімперіалістичній боротьбі" (стор. 354). "Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, соціалістичні країни завжди подавали допомогу народам, які борються за національну незалежність" (стор. 355).

У боротьбі двох систем особлива роль відводиться Радянському Союзові. У книжці пригадується формула VII конгресу Комінтерну про те, що СРСР — батьківщина світового пролетаріату. "Радянська країна, показавши приклад повалення влади експлуататорів, стала маяком, який освічує народам шлях до визволення" (стор. 43). СРСР є базою світової соціалістичної революції (стор. 43).

Мирне співіснування, розрядка є інструментом у боротьбі соціалізму з капіталізмом. Згаданий А. Соболев говорить, що "мирне співіснування включає в себе співпоставлення життєздатності різних суспільних систем, економічне змагання між соціалізмом і капіталізмом, ідеологічну боротьбу". "Принцип мирного співіснування держав

з відмінним соціальним ладом, — сказав у вступному слові на конференції М. Суслов, — як відомо, не має нічого спільного з клясовим миром між експлуататорами й експлуатованими, колонізаторами і жертвами колоніального гноблення, між гнобителями і гнобленими” (стор. 12). Секретар ЦК КПРС Б. Пономарьов у своєму виступі сказав, що розрядка “це — політична боротьба, кожний рубіж якої береться з бою... мирний наступ соціалізму, інших демократичних і миролюбних сил продовжується. Міжнародна ситуація на нашій планеті розвивається в правильному напрямкові” (стор. 27-28).

На перший погляд в радянській політиці боротьби з “буржуазним” ладом мало нового. Але нове якраз у незмінності й агресивності цієї “клясової” міжнародної політики.

Леонід Лиман

ПРЕСОВИЙ ФОНД «СУЧАСНОСТИ»

У 1977 році на пресовий фонд зложили: *Австрія* — д-р С. Наклович — 100.00 шил.; *Австралія*: Д. Ленчовський — 2.00 дол., Р. Павлишин — 20.00 дол., В. Фокшан — 7.50 дол., д-р І. Вашишин — 5.00.; *Англія*: М. Мазепа — 1 ф., Д. Хованець — 2 ф.; *Канада*: д-р С. Гамула — 10.00 дол., Б. Ніжанковський — 13.00 дол.; *Німеччина*: д-р М. Дем'янів — 200.00 н.м., д-р О. Змій — 80.00 н.м., М. Ігнатенко — 10.00 н.м., проф. В. Максимович — 10.00 н.м., Н. Н. — 500.00 н. м., д-р Б. Сенишин — 10.00 н. м., о. І. Томашівський — 20.00 н.м., В. Федина — 160.00 н.м.; *США*: Ю. Артимишин — 16.00 дол., Б. Артимишин — 5.00 дол., А. Атановський — 5.00 дол., д-р Р. Барановський — 10.00 дол., Р. Борковський — 10.00 дол., М. Гарасовська — 8.00 дол., Л. Зварун — 2.00 дол., О. Кархут — 5.00 дол., Я. Клим — 10.00 дол., Ю. Лещинський — 4.00 дол., Ю. Л. — 20.00 дол., О. Мотиль — 5.00 дол., А. Наконечна — 5.00 дол., О. Рудик — 5.00 дол., Т. Сендзік — 5.00 дол., Й. Татомир — 5.00 дол., І. Ульянець — 10.00 дол., А. Філіпович — 10.00 дол., І. Шевченко — 5.00 дол., Ю. Янчишин — 30.00 дол.

Широ дякуємо

Адміністрація журналу «Сучасність»

3 життя українців у світі

А. А. Стрілко надрукував у київському *Українському історичному журналі* (ч. 4, квітень 1977) інформацію п. н. "Волонтер з України під стягами Сімона Болівара", в якій розповідає про видатну роллю, що її відіграв виходець з України М. Скибицький у визвольній боротьбі народів Латинської Америки проти еспанського панування на початку 19 ст. Скибицький походив з Волині, мав військово-інженерну освіту та володів кількома чужими мовами. Прибувши до Латинської Америки, він, як кваліфікована людина, став членом генерального штабу Великої Колумбії та одним з найближчих співробітників вождя визвольної боротьби того континенту, Сімона Болівара. В 1830 році Скибицький здобув ступінь підполковника. Коли ж він дізнався про польське повстання проти російського панування, він негайно повернувся до Європи, щоб узяти участь у визвольній боротьбі польського народу. Проте його бажання не здійснилося, бо повстання швидко здушили царські війська. Скибицький вирішив повернутися на батьківщину і деякий час зупинився у Львові. Він помер 1847 року в селі Великий Кут, Тарашанського повіту, Київської губернії, на 54 році життя.

У конференції для справ національної оборони, що відбулась у Вашингтоні 18-20 липня 1977, брав участь український економіст Михайло Борецький, який є високим урядовцем у Міністерстві торгівлі США. Борецький був членом четвертого дискусійного форуму, присвяченого питанню національної оборони і невійськовим взаєминам між США та СРСР. У минулому Борецький був членом Ради для справ науки при Білому Домі та керував спеціальною програмою Міністерства торгівлі для дослідження проблеми технологічного відставання. Результати конференції з'ясовані у збірнику *Proceedings of the National Security Affairs Conference — 1977*. Журнал *Technology Review* надрукував у своєму випуску за липень-серпень 1977 статтю Борецького про можливості та засоби збереження енергії.

Упродовж вересня 1977 року окремі осередки поселення українців у США й Канаді відвідав Леонид Плющ. Його поїздки організував Комітет оборони радянських політичних в'язнів. Головною темою виступів Плюща були питання переслідування інакодумаючих у СРСР та потреба мобілізації публічної opinio mundi для їх оборони. Особливу увагу Плющ присвятив засудженим при кінці червня членам

Української групи сприяння Гельсінкським угодам Миколі Руденкові та Олексієві Тихому і питанням Београдської конференції. Про виступи Плюща звітувала українська та чужомовна преса. Поки Плющ прибув на американський континент, він брав участь у Міжнародному конгресі психіатрів у Гонолулу, на якому засуджено СРСР за ув'язнювання інакодумаючих у психіатричних закладах.

У Нью-Йорку появилось друге видання книжки Уляни Любович *Розкажу вам про Казакстан*. Це розповіді авторки, яку в 1940 році, під час першої окупації західних областей, вивезли більшовики у степи Казакстану. Після 27 років їй пошастило виїхати на Захід. Перше видання книжки (2500 примірників) вичерпане. Ціна цього видання 5 ам. дол. Книжку можна замовляти в авторки: Ulana Lubovych, 108 Second Ave. New York, N.Y. 10003.

Від 30 серпня до 4 жовтня відбулися в Римі ювілейні святкування для відзначення 85-річчя з дня народження та 65-річчя священства Патріярха Української Католицької Церкви Кир Йосифа Сліпого. В рамках урочистостей були відправленні архиерейські Служби Божі, відбулися концерти та збори мирян. У святкуваннях узяли участь владики: Ніл Саварин з Едмонтону, Ізидор Борецький з Торонто, Андрій Роборецький з Саскатуну, Ярослав Габро з Чикаго, Іван Прашко з Австралії, Платон Корниляк з західньої Німеччини та понад тисячу мирян з Австралії, Америки, Канади та Європи.

Дев'ятий Собор Української Православної Церкви в США відбувся у Філадельфії від 6-9 жовтня 1977. Собор українських православних ієрархів відзначив урочисто 35-річчя архиєпископської праці Первоієрарха УПЦ Митрополита Мстислава. Однією з важливіших справ, що їх розглядав собор, було питання епархії УПЦ у Південній Америці.

Упродовж 7-11 жовтня 1977 проходив у Вінніпезі XII Конгрес Комітету Українців Канади, що є верховною централею різних українських громадських організацій у Канаді. В конгресі брали участь 309 делегатів. Відсутні були репрезентанти організацій, що входять у склад Українського Визвольного Фронту (Ліга Визволення України та інші), які запроотестували проти рішення Президії КУК запросити на доповідь на конгресі Леоніда Плюща. Це запрошення було згодом відкликано, що, у свою чергу, викликало гострі протести з боку численних деле-

гатів конгресу, зокрема представників Союзу українських студентів Канади. СУСК, разом з Клубом професіоналістів та підприємців Канади організував окремі публічні збори 9 жовтня, на яких Плющ був головним промовцем. У конгресі КУК брали участь теж представники канадського федерального та провінційних урядів, а сенатор П. Юзик виголосив доповідь на тему "Рух опору на Україні". Головою КУК на наступні три роки переобрано адвоката Сергія Радчука.

■

30 серпня 1977 помер у Лондоні Григорій Драбат. Покійний народився 17 березня 1921 року в Західній Україні. Від ранніх літ брав участь у підпільно-визвольній боротьбі. Був активним членом ОУН. На еміграції був головним редактором *Визвольного шляху*, заступником голови Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУНБ).

■

29 жовтня 1977 помер у Мюнхені на 73 році життя Степан Ленкавський, один з найвидатніших діячів українського націоналістичного руху, колишній голова Закордонних Частин ОУН. Ленкавський належав до основоположників ОУН, був учасником першого Конгресу Українських Націоналістів у Відні 1929 року, а до того часу членом та ідеологом Союзу Української Націоналістичної Молоді. У міжвоєнному періоді Ленкавський входив у склад Краєвої Екзекутиви ОУН в західних областях України. Він був в'язнем польських тюрем, а під час німецької окупації України був ув'язнений у німецькому концентраційному таборі в Авшвіці. Покійний був активним публіцистом і автором численних есеїв на ідеологічні теми.

■

На запрошення Українського Конгресового Комітету Америки, до США прибув у вересні д-р Михайло Штерн, нещодавній в'язень харківського концтабору. Штерн відомий зокрема із свого мужнього виступу в оборону української мови на процесі у Вінниці, на якому його засудили на вісім років позбавлення волі нібито за хабарництво. Уряд СРСР дозволив 1977 року Штернові і його дружині виїхати за кордон у результаті масових акцій в його оборону серед західної громадськості. У другій половині вересня та в жовтні д-р Штерн відвідав більші міста США, де виступав перед українськими громадами, з'ясовуючи важке становище українського народу в СРСР та його боротьбу за самостійність.

З міжнародної преси

Газета *Вашінгтон Стар* від 30 серпня 1977 повідомляє, що в Ленінграді тепер панує криза пального і то у великих розмірах. Приватні власники автомашин можуть купити лише мінімальну кількість бензину та ще й після кількогодинного чекання в черзі. Офіційні кола пояснюють брак палива тим, що бензину з поблизької до Ленінграду рафінерії спрямовано до сільсько-господарських районів, для забезпечення жнивної кампанії.

Газета пригадує своїм читачам, що це все діється в той час, коли, згідно з радянськими даними, СРСР продукує більше пального, ніж будь-яка інша країна світу.

Японська газета *Джепєн Таймс* від 28 липня 1977 подає, за офіційними радянськими джерелами, що СРСР, найбільший у світі продуцент пального, експортував минулого року понад 180 мільйонів тонн нафти та нафтопродуктів, тобто на 18 мільйонів тонн більше, ніж у 1975 році. З 35 країн, що імпортували паливо з СРСР, члени Європейської Економічної Спільноти купили 35.4 міль. тонн (зріст на 38% порівняно до 1975 р.) Країни комуністичної Ради Економічної Взаємодопомоги дістали 77.5 міль. тонн (зріст на 8% порівняно до 1975 р.). Західні економісти вважають, що Москва старається продати більше нафти західнім країнам, щоб частинно вирівняти колосальний торговельний дефіцит.

Експорт натурального газу зріс на понад 30% і досягнув суму 25.8 мільярдів кубічних метрів. Головними відборцями були Чехо-Словаччина та Західня Німеччина.

Як подає *Кріціян Саєнс Монітор* від 11 серпня 1977, Радянський Союз закупив цього року вже 1.7 мільйонів тонн зерна з Канади, 450 тисяч тонн з Австралії та 750 тисяч тонн з США. Згідно з торговельним договором з США, СРСР зобов'язався купувати найменше 6 мільйонів тонн зерна річно протягом наступних чотирьох років.

Лондонський *Таймс* подав 31 липня ц. р., за газетою *Бакинський Рабочий*, органом ЦК Азербайджанської КП, про широких розмірів

корупцію та зловживання азербайджанських високих партійних діячів, що дорівнює діям італійської мафії в США. Державний прокурор представив 67 томів доказового матеріалу. Суд у Баку засідав протягом кількох місяців і у висліді засудив Рахмана Мамедова, першого секретаря Кюрдамірського райкому партії на 13 років, інших на 4 до 10 років тюрми. Понад два десятки дальших підсудних, колишніх партійних вельмож, чекають на суд. Мамедову закидали, що, крім високих хабарів від поодиноких господарських керівників за опіку від переслідування, він заложив міжколгоспну ферму вирощування курчат, не зареєстрував її в центральних органах, а курей продавав на приватному ринку на власний рахунок. Він давав доручення колгоспам району не продавати молока державі, а переробляти на масло та сметану; магазинував масло до наступного року і тоді здавав у такій кількості, що діставав від держави, великі премії за перевиконання плану. Проти плянів він доручив колгоспам переорати три тисячі гектарів пасовиськ і на це місце посіяти бавовну.

Лос Енджелес Таймс від 19 серпня 1977 повідомляє про незвичайно сувору радянську цензуру американської фотографічної виставки, що тепер перебуває в СРСР. Один з керівників виставки "Фотографія США" сказав, що 80% книжок, призначених для роздачі професіоналам та серйозним аматорам, підпало забороні, в тому понад 8000 фотографічних фахових журналів та річних збірників. Як причину вилучення з виставки, радянські цензори подавали різні причини, як ось політичні погляди автора, знімки голих чи півголих жінок тощо. Заборонено, наприклад, книжку, де є знімок вельосипедиста на тлі першотравневої паради в Талліні, бо вона, мовляв, може викликати враження, що люди легковажно трактують радянське свято; модельку одягу зфотографовану на тлі статуї Леніна — як вираз браку поваги до вождя і т. п. Найбільше фотографій та книжок вилучено перед відкриттям виставки в Києві. Книжки, навіть вже допущені цензурою, що були окремою частиною виставки та не були відкриті для всіх відвідувачів, але тільки для тих, хто одержав карту вступу через радянські фотоклуби — підпадали додатковій контролі. Завжди було кілька осіб, що не дивилися на книжки, а на тих, хто їх переглядав. Зразу впадало в вічі, що ті особи не є зацікавлені в книжках, але в людях, які ті книжки оглядають. Не зважаючи на це, зацікавлення виставкою було велике. Два дні після відкриття виставки в Алма-Аті, продавали на базарі з-під поли американські журнали з виставки по 4 рублі. Ілюстровану книжку про американське індіанське мистецтво можна було купити на базарі за 185 рублів. Виставку в Києві, Алма-Аті, Тбілісі, Новосибірську відвідало понад 1,250.000 осіб. Тепер вона кінчиться в Москві.

■ *ЕЛТА*, Інформаційна Служба Литовського Головного Визвольного Комітету, в числі за вересень 1977 повідомляє про нову хвилю арештів, домашніх ревізій та викликів до КГБ по цілій Литві. Головною ціллю КГБ було довести до розв'язання Литовської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод. Після арештування Віктораса Петкуса та виїзду на еміграцію поета Томаса Венцлова — в Литві залишилися активними три члени групи: Айтан Фінкельштайн, о. Кароліс Гаруцкас та Она Лукавскайте-Пошкіене. Завданням останньої хвилі терору є придушити ріст самвидавної преси, що тепер нараховує вісім періодиків. У січні 1977 року почав появлятися релігійний періодик *Дорога правди*, призначений у першу чергу для потреб священників. Це видання має бути продовженням журналу, що виходив у вільній Литві в роках 1925-1940.

■ *Лос Анджелес Таймс* від 26 вересня ц. р. подає статтю про американські розвідувальні сателіти, які перелітають 14 разів у день над територією СРСР, бачать смугу землі широчу на 115 миль і не шукають мілітарних об'єктів, але подають дуже точні дані про стан сільсько-господарських продуктів у полі. Завдяки сателітам Лендсет I та II, американці можуть передбачувати врожай пшениці в СРСР уп'ятеро точніше від радянського Центрального статистичного управління. Якщо б США мали ці сателіти в 1972 році, то вони, знаючи фактичний стан зерна на полі в СРСР, ніколи б не зробили дешевого договору продажу зерна до СРСР. Державна програма оцінки стану продуктів у полі за допомогою сателітів давала дуже добрі висліди. Порівняно до фактичного стану було лише 6% різниці у зборі зимової пшениці в США в 1975-76 рр., 4% в радянській літній та 8% озимій пшениці. Для порівняння, радянська літній та 8% озимій пшениці. Для порівняння, радянська власна оцінка була на 30% різна від дійсного стану. Приватна американська компанія "Земний сателіт" мала ще точніші висліди. В 1975 році, на 60 днів перед жнивими в США, передбачила збір зерна з точністю до 1%.

■ Бельгійський журнал *Кас дю Саміздат*, що виходить у Брюсселі, подав вістку від одного не названого священника, що він протягом одного року охрестив у Москві 13 членів Академії Наук СРСР. Академія Наук СРСР має 690 радянських та 70 закордонних членів та є найбільш престижевою науковою інституцією в Радянськiм Союзі.

■ Газета *Християнський голос* від 24 липня ц.р. передрукувала статтю з російськомовної ізраїльської газети *Наша страна*, що появляється в Тель-Авіві, присвячену сучасному становищу на Україні. У статті, м. ін., пишеться:

Гурбота про майбутнє української літератури та української мови, як і всієї української культури, є однією з причин незадоволення українського народу прагненням асимілювати й русифікувати все національне, самобутнє в різномовних так званих "братніх" республіках СРСР.

У Москві про це чудово знають: адже багато видатних діячів України, як кажуть, "погорили" на бажанні зберегти Україні власне обличчя. Варто згадати бодай першого секретаря ЦК компартії України Шелеста. "Горили" на цьому й діячі, української культури. Яскравий приклад — доля поета Сосюри.

Щоб затушувати або змити неприємні плями, що залишаються в душах людей від таких виявів російського офіційного асиміляторства, Москва наводить посилений глянець на поняття "загальнослов'янського культурного життя". Для цієї справи використовують навіть розсадники "опіюму для народу" — славетні київські церкви.

ЮС Ньюз енд Ворлд Ріпорт з 24 жовтня ц. р. присвятив окрему частину свого журналу темі "60 років комунізму в Росії — успіх, чи невдача?" Автори поодиноких статей стверджують, що всупереч первісним програмовим гаслам з 1917 і пізніших років СРСР став антидемократичною тоталітарною державою, з соціально-економічним ладом, далеким від того, чим мав бути соціалізм, з незбалансованою і структурально слабою економією, з порівняно низьким національним доходом і з внутрішніми національними та соціальними суперечностями й конфліктами.

Один з авторів вказує, що "хоч територія Радянського Союзу вдвічі більша, ніж США, і хоч СРСР має 20% більше населення, національний дохід СРСР на голову населення становить менше, ніж половину американського, бо тільки 42%". В окремому інтерв'ю з Робіном Найтом, шефом бюро цього журналу в Москві, і його попередником Джеймсом Н. Воллесом, подано таку оцінку неросійських народів: "Є певні дуже важливі різниці (між росіянами і неросіянами). Це може стати однією з найважчих проблем для СРСР у найближчих поколіннях. Етнічні росіяни творять ледве незначну більшість населення в цілій країні вже тепер, а їхній приріст населення є менший, ніж у більшості неросійських територій. Тож дуже скоро росіяни стануть меншістю — найчисленнішою меншістю, але все ж таки меншістю, яка керуватиме більшістю, складеною з тузень різних культур і національностей. Багато говориться про різноманітність у Радянському Союзі, але у важливих справах країною володіють росіяни. Багато неросіян кажуть відкрито, що це володіння є в основному на користь росіян".

Далі обидва автори підкреслюють намагання Кремлю русифікувати неросіян, насамперед через накидання їм російської мови, культури і звичаїв: "Є постійний тиск на великі національні меншості, як українці і грузини, щоб вони покинули свої національні традиції і замінили їх радянськими. Це включає навіть весілля і відзначування народин".

■
Лондонська газета *Обсервер* від 18 вересня 1977 подас, що почне частинний друк споминів Ольги Івінської, які вийдуть повним виданням у лютому 1978 у видавництві Коллінс у Англії. Івінська була великим коханням Бориса Пастернака протягом 14 останніх літ його життя і стала надхненням для постатті Лари в його романі *Доктор Жіваго*. Івінська була редактором *Нового міру*, а потім помічницею Б. Пастернака в його літературній діяльності. Це кохання коштувало їй 12 літ ув'язнення в концентраційних таборах СРСР. Її дочка Ірина була засуджена на три роки концтабору.

■
Лондонський *Дейлі Телеграф* від 20 жовтня 1977 у кореспонденції з Москви подає, що дисиденти в Москві, які ще є на волі, зорганізували пресову зустріч. На ній вони подали до відома, що всі вони стають членами міжнародної організації сприяння виконанню Гельсінкських угод. Речник групи, професор Наум Мейман, висловив обурення, що західні делегації на Београдській конференції не виступили з рішучим протестом проти арештування радянською владою членів гельсінкських груп.

Хоч понад десять членів арештовано, а багато вислано за кордони Союзу, проте дисиденти які залишилися на волі, доказали, що вони борються далі.

Дванадцять прізвищ додано до міжнародної організації, що стає надрядною, координуючою організацією для таких дисидентських груп у СРСР, як групи сприяння виконанню Гельсінкських угод, група нагляду за зловживання психіатрії для політичних цілей та християнський комітет оборони прав віруючих у СРСР.

Нова група склала заяву допомоги й солідарности з чотирма дисидентами тількишо засудженими в Празі та обвинуватила Радянський Союз у переслідуванні гельсінкських груп у Москві, Україні, Литві та Грузії.

Генерал-майор Петро Григоренко заявив на пресовій конференції, що він одержав листа від Миколи Руденка, члена Української групи, засудженого на сім років в'язниці.

Руденка, який хворіє від важких поранень ще з часів війни, безперестанно допитують. Але, не зважаючи на це, він відмовився скласти письмову заяву, що зрікається приналежности до Української групи сприяння виконанню Гельсінкських угод.

■
Ізраїльська газета *Джерусалем Пост* від 29 вересня ц. р. повідомляє про постанову в'язнів уральських таборів ч. 35, 36 та 37 вийти на голодовий та робочий страйки, як почнеться Београдська

конференція. Повний текст вістки, таємно переданої з терену концтаборів, такий: "Політичні в'язні починають відкрити боротьбу за людські права всіма доступними засобами: голодівкою, відмовою від праці та зверненнями до радянських офіційних чинників і до публічної opinio.

Ми хочемо доказати учасникам Београдської конференції, що в СРСР немає ще елементарних людських прав, дарма що від підписання Гельсінкського договору пройшло два роки".

У тому самому числі ізраїльська газета подає точніші дані про заборону жалобного відзначення роковин масового вбивства в Бабиному Ярі біля Києва, "...де в часі війни нацисти вимордували коло сто тисяч українців, в більшості євреїв...". Не допущено до Києва єврейських активістів з Москви В. Слепака, Г. Хабіна, В. Зоріна, М. Кременя, Я. Рахленко та Ю. Бейліна, як і активістів з інших радянських міст. Наприкінці газета подає, що "історики оцінюють, що у вересні 1941 року в Бабинім Ярі було замордовано до 80 тисяч євреїв; це одне з найбільших масових убивств з часів війни."

■
Італійський щоденник у Міляно *Коррєре делля сера* від 12 серпня ц. р. подав обширне інтерв'ю з Леонидом Плющем під заголовком: "Плющ каже, що італійська комуністична партія мінія своє обличчя надто повільно". Автор статті дуже позитивно оцінює книжку Плюща *Карнавал історії*, що появилася французькою мовою. Порівнюючи її до творів Солженіцина, стверджує, що літературно книжки Солженіцина, може, краще опрацьовані, але коли йдеться про вплив на читача, то книжка Плюща викликає масою фактів та ідей багато сильніше революційне збудження, ніж Солженіцин. Інтерв'ю почалося заміткою журналіста про нещодавню зустріч у Москві італійських комуністів з радянськими. Хто почав під час тієї зустрічі дискусію на тему Плюща — не можна було ствердити. Дискусія була палка. Радянські співрозмовники поставили питання італійським комуністам, чому вони взялися з тим "так званим математиком".

— А що, як він ніколи не був математиком? — вони питали. Один італієць відповів:

— Тоді це не була причина посадити його у психушку.

Один швед-математик розповів, що він телефонував до психіатричного шпиталю, де в той час перебував Плющ. Розмова була така:

— Чи є там пан Плющ?

— Плюща тут ніколи не було.

— А все ж таки, як він там почувався?

— Він почувався добре.

■

Лондонський *Дейлі Телеграф* від 16 вересня звертає увагу на нову пересторогу до єврокомуністів, яку СРСР висловив у статті *Нью Таймс*-і

— радянському тижневику, присвяченому закордонним справам. У цій статті перестерігається комуністичні партії Іспанії, Франції та Італії, що вони сприяють капіталістам Заходу у своєму намаганні усамостійнитися від політики Радянського Союзу. Від часу гострої реакції єврокомуністів та Тіта на атаку Москви проти комуністичного провідника Іспанії Каррілло — Радянський Союз став у своїх критичних виступах проти західних комуністів лагіднішим та більш поміркованим.

Та сама газета від 23 вересня повідомляє, що, згідно з інформаціями з Мадриду, радянські провідники запросили до Москви Каррілло, щоб латати надірваний союз комуністичних партій Західної Європи та СРСР. Каррілло прийняв запрошення. (Згідно з пізнішими повідомленнями міжнародної преси, Каррілло на з'їзд прибув, але до слова його не допустили.)

Лондонський *Дейлі Телеграф* від 19 вересня ц. р. повідомляє, що група естонських науковців загрожує арешт за те, що вони вислали підпільно до науковців Фінляндії, Швеції, Данії та Західної Німеччини звернення в справі оборони естонських ресурсів, які нищать росіяни. Найбільшої шкоди зазнають бітумічні лупки та фосфорити. Але, крім них, як земля, так і вода й повітря стають небезпечно забрудненими, — пишуть науковці Естонії до своїх колег. Надмірне видобування бітумічних лупків замінило краєвид північної Естонії на місячну пустелю. Орна земля там цілком знищена під звалищами породи. Ріки, колись повні пстругів та лососів, нині затруєні та цілком без сліду будь-якого життя в них, затрують прибережні смуги моря. Забруднення підземної води досягло рівня небезпечного для життя. У своєму драматичному заклику до колег у вільному світі естонські вчені просять допомоги для рятування північної Естонії.

Вашінгтон Пост від 28 вересня 1977 повідомляє в кореспонденції з Москви, що радянська влада заборонила євреям у Києві відбувати молитовні збори та складати вінки в Бабиному Ярі, де 36 літ тому німецькі нацисти вимордували коло 100 тисяч жителів України — більшість з них єврейського походження. Євреям у Москві заборонено цього року відвідати Київ в річницю трагедії в Бабиному Ярі.

Газета *Ді Вельт* від 19 липня ц. р. надрукувала повний текст листа письменника Г. Снегір'ова під заголовком: "Українець пише до Кремлю: ваша конституція — брехня від початку до кінця". Цей "відкритий лист урядові СРСР" був надрукований у вересневому числі нашого журналу.

■

Гель-авівський журнал *Неделя* від 7 вересня приносить статтю Ізраїля Клейнера під заголовком "Складна проблема", де автор займається питанням українського єврейства. — Подаємо цікавіші місця статті:

"На Україні в 1970 році, згідно з офіційним переписом, проживало майже 800 тисяч євреїв.

Автор старається доказати правильність деяких несприйнятливих для загалу євреїв тез, як ось різниця між євреем українським і російським чи польським, що Україна відділиться від Росії та стане жити власним самостійним життям, що українці найбільші антисеміти. Щодо останнього твердження автор заявляє:

"Що антисеміти — у великій мірі правда. (А можете ви назвати народ, вільний від антисемітизму?). Але що найбільші — ТЕПЕР, У НАШ ЧАС — рішуче неправда.

"У теперішній час центром світового юдофобства стала Москва. У тій мірі, в якій Україна потенційно протистоїть Москві, вона наш справжній союзник, незалежно від того, що думає про євреїв той чи інший українець. Коли ми старатимемося підтримати добрі стосунки лише з тими, хто любить євреїв, то в нас, думаю, ні з ким не буде добрих стосунків. А втім, хто й кого любить у цьому суворому світі? В політиці існують інтереси, а не почування.

"Наше ставлення до українців побудоване виключно на емоційній базі, на історичній пам'яті, і це рішуче суперечить нашим *нинішнім та завтрішнім інтересам*. Для мільйонів євреїв в Україні таке наше ставлення може зродити смертельну небезпеку.

"Але, що ми можемо зробити, щоб змінити їхню долю?

"Справа в тому, що на Україні нині існує сильний національний рух, який рішуче та бездискусійно виступає за визнання культурно-національних прав єврейського народу, за підтримку Ізраїлеві, за дозвіл на виїзд до Ізраїля всім тим, хто цього бажає, за припинення історичної українсько-єврейської ворожості. Не можливо навести тут, або хоча згадати всі виступи в такому дусі в українському самвидаві, а їх є десятки.

"З другого боку на Заході існує гарно зорганізована двомільйонова українська еміграція, яка буквально вилазить із шкіри, щоб встановити гарні стосунки із світовим єврейством. Відповіді з боку міжнародних єврейських організацій є звичайно чемно-холодні, або їх узагалі немає. А чейже як національний рух в Україні, так і голос української еміграції мають значний вплив на публічну думку та настрої в Україні. Хоча б слід співчуття і розуміння з нашого боку, хоча б кивок голови, — що нас усе одно нічого не коштуватиме, — значно скріпили б їхню настанову вважати євреїв не за своїх ворогів, а за товаришів недолі та потенційних союзників. Це могло б урятувати життя або облегшити долю тисячам та тисячам євреїв в Україні.

ПРО ІДЕЙНІ ТА МОРАЛЬНІ ВАРТОСТІ...ДУЖЕ ВЖЕ ЇХ БРАКУЄ

Шановна Редакціє!

Прочитав я статтю "Про людяність...дуже вже її бракує" Віктора Некрасова в *Сучасності* ч. 7-8 за 1977 рік. Автор "обороняє" І. Дзюбу від закидів Леоніда Плюща ("Трагедія Івана Дзюби", *Сучасність*, ч. 12 за 1976 рік).

Обидві статті сильні і...суперечні; писані обома авторами з хвилюючої душі. Обидва вони відомі постаті і кожний з них на свою мірку засвідчив своє місце в тій боротьбі, яка тепер проходить у Радянському Союзі. Для одного доля була більш ласкава, для другого менше; один заплатив більшу ціну, ніж другий. Це, звичайно, не мусить бути суттєве.

Але, як каже В. Некрасов, що із післяслова Плюща "француз... просто ні чорта не зрозуміє...", так і по прочитанні статей Плюща і Некрасова в українського еміграційного читача, на взір "ні чорта", схрещуються почування збентеження.

Є самозрозумілі й оправдані труднощі для еміграційного читача входити в дискусію між Плющем і Некрасовим. Але не йдеться про дискусію. В цілому ряді питань, які порушує Некрасов, можна знайти відповідь в самого таки Плюща.

Якщо б піддатися чуттєвим і людяним аргументам Некрасова, треба б піти проти Плюща. І вертаючись знову до Плюща, то над чуттєвістю і людяністю яскраво відновляється реальна дійсність в Україні.

І так, прочитавши двічі одного й другого, починають впорядковуватися думки й почування (бодай у нижчепідписаного). Ні, тут не про дискусію мова. Ми залишаємо всі подробиці, факти, події і тонкощі за обома авторами.

Ідеться про *одно центральне питання* в статті Некрасова. Чи мав право Плющ так немилосердно засудити Дзюбу і бути таким не-людяним?

І коли з цього погляду протиставити статті обох авторів, то серед гущі психологічного роздвоєння і трагічного комплексу — перемагає Плющ.

У Некрасова на першому місці людяні почування. В ім'я цього він, якщо не в усьому обороняє Дзюбу, то не осуджує його.

У Плюща на першому місці ідейні та моральні вартості.

Некрасов бачить в Дзюбі трагедію людини. Плющ тут бачить далі: трагедію українського народу. І Плющ не шадить людини, як-

що йдеться про долю українського народу і моральні та ідейні вартості того руху, до якого Плющ є причетний.

Український рух опору по сьогодні вдержався із-за своїх великих ідейних та моральних вартостей. Де опинився б увесь рух, якщо б Дзюба одержав "право громадянства", або якщо б його проминути мовчки? Хтось мусів про це сказати й осудити. Це міг зробити сам Плющ більше, ніж хто інший.

Плющ критикує і осуджує Дзюбу, як колишнього свого вчителя. Чому залишився Мойсей великим? Бо в нього однозгідність слова й діла були безприкладні і був він послідовний у тому, що проповідував. Це було не під силу Дзюбі. І про це Плющ сказав своєму Мойсеєві.

Не менш гострими словами осудили Дзюбу Мороз, Чорновіл і Стус (Некрасов чомусь наводить одну цитату останнього, що не відповідає цілості листа Стуса). Чому їм Некрасов не відповідає? Чи може тому, що вони ще ув'язнені, а Дзюба сидить десь в канцелярії і читає коректу? Некрасов кінчає свою статтю запитанням до Плюща: "Невже ж здобута свобода заміняє ці, такі високі, такі потрібні в житті якості чимось іншим?".

На тему цього діалогу між Плющем і Некрасовим автор цих рядків розмовляв з Віктором Файнбергом, який з особливою пристрасною заявився по боці Плюща. І Некрасов сам знає, як закінчилася розмова між ним і Файнбергом.

У відповідь Некрасову про "здобуту свободу" Плюща, можна повторити Файнберга. А він сказав, що багато з колишніх дисидентів та діячів руху за права людини в Радянському Союзі використовують свободу на Заході для себе, як для людини. Плющ використовує свободу для продовження боротьби за права українського народу.

Якусь дивну "людяність" проповідує Некрасов. "Хіба можна таке забути?" — запитує він, коли президія Спілки письменників "одногосно проголосувала за виключення [Дзюби — М. Б.]... і тільки два чи три члени тієї самої президії не підходили свого часу до Дзюби і не говорили: "Молодець! Спасибі!". Що ж тут можна не забути? Хіба те, що за прикладом тих членів президії, які кривили душою, подібно зробив згодом сам Дзюба.

Ще дивніший ідеал людяности плекає Некрасов, кажучи, що Дзюба "в конвоїрові намагався побачити людину...". Якщо будемо такими послідовно людяними, то і в Андропові будемо дошукуватися людини.

Некрасову "не довелося скоштувати тюремної юшки". Не довелося і мені (радянської). Тому я, еміграційний читач, узяв слово. Тільки про людяність.

Уважаю, що без таких як Плющ не існувала б боротьба українського народу. Без Дзюби вона могла б обійтися.

Некрасов каже: "...Тому, що в першу чергу це трагедія Івана Дзюби. Людини...".

В першу чергу — це трагедія українського народу, а потім (чи з тим) людини.

Сама людяність ще не творить свободолюбних вартостей. Тільки в парі з ідейними та моральними.

Мирослав Болюх

ВІД ВИДАВНИЦТВА

До Вельмишановних Читачів *Сучасности*

Хочемо звернути Вашу ласкаву увагу, що у зв'язку із збільшенням коштів друку, паперу і поштової оплати ми змушені від січня 1978 року підвищити передплату на наш журнал.

Ми робимо це дуже нерадо і підвищуємо її мінімально, а саме для передплатників північноамериканського континенту з 20 дол. на 24 дол. річно. Студенти та пенсіонери одержуватимуть наш журнал за половину ціни, тобто за 12 дол. річно. Відповідно ми мусимо збільшити ціну за журнал в інших країнах. Висилаючи передплату, просимо звернути увагу на нові умови передплати, подані на третій сторінці обкладинки журналу. Сподіваємося, що Ви, Вельмишановні Читачі, зрозумієте це наше рішення і далі прийматимете *Сучасність* у Вашу хату.

Нам відомо, що деякі наші читачі в США, Канаді та Австралії одержують *Сучасність* інколи з великим запізненням. Запевняємо Вас, що ми виготовляємо кожне число журналу так, щоб, урахувавши час потрібний на пересилку, Ви могли його одержати не пізніше, як у половині даного місяця. Але на доставу поштою ми не маємо впливу, хоч у цій справі часто реклямуємо в поштових урядах. У таких умовах пропонуємо нашим читачам розважити можливість одержувати журнал літунською поштою за доплатою 10 дол. річно.

З нагоди Різдва Христового і Нового року бажаємо радісних свят та найкращих успіхів Вам і Вашим рідним.

Із щирою пошаною
В-во "Сучасність"

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ "СУЧАСНІСТЬ" ЗА 1977 РІК

ПОЕЗІЯ

- БАБОВАЛ Роман: Поезії (10).
ГОРДИНСЬКИЙ Святослав: Поезії різних років (4).
ДЕМУС Володимира: 3 нових поезій (4).
КАЛИНЕЦЬ Ігор: Вітрова Донька (6).
КАЛИТОВСЬКА Марта: Задумні дні (1).
КАЧУРОВСЬКИЙ Ігор: На різні теми (5).
КОЛОМИЄЦЬ Юрій: 3 нових поезій (12).
КОРДЮК Ігор: Поезії (12).
ЛЕСИЧ Вадим: 3 нових поезій (11).
РУБЧАК Богдан: Вішун (6).
СВЕРСТЮК Євген: Ув'язнена поезія (3).
СВІТЛИЧНИЙ Іван: Із збірки *Гратовані сонети* (1, 11).
СМОТРИЧ Олександр: 3 нових віршів (9).
СТУС Василь: Ув'язнена поезія (5); Із збірки *Свіча в свічаді* (11).
ТАРНАВСЬКИЙ Юрій: Із збірки "Ось як я видужую" (2).
УВ'ЯЗНЕНА ПОЕЗІЯ: Калинець Ігор, Красівський Зіновій, Луцик Михайло, Різників Олекса, Стасів-Калинець Ірина, Сверстюк Євген (7-8).
ЧЕРНЕНКО Олександра: Славлення осені (2).

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

- З ПОЛЬСЬКИХ СУЧАСНИХ ПОЕТІВ. Переклади Вадима Лесича (5).
КОРОТКА АНТОЛОГІЯ НАЙНОВІШИХ АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЕТІВ. Переклали Віталій Кейс та Юрій Тарнавський (7-8).
КЮНІЦ Стенлі: Із збірки *Вінок цей небезпека*. Переклади Богдана Бойчука і Юрія Тарнавського (9).
КЮНІЦ Стенлі: Батько і син. Переклав Вадим Лесич (12).
ФИЛИПОВИЧ Олександр: Шарль Бодлер (1821-1867) (10).

ПРОЗА

- АНДРІЄНКО-НЕЧИТАЙЛО Михайло: Капелюх маркіза (2).
БАРКА Василь: Апостолічний старчик (1).
НЕКІПЄЛОВ Віктор: Інститут дурнів (5).
ПАЛІЙ Ліда: Риби не співають у Ріо Напо (6).
СМОТРИЧ Олександр: Чотири оповідання, не позбавлені філософських узагальнень (3).
СТРІЛЯНИЙ Гаврило: І чого оце я ляпаю? (7-8).

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА

МОРАВІЯ Альберто: Три оповідання. Переклав Б. Олександрів (10).

СПОГАДИ

ЄМЕЦЬ Марія: Спогад про незабутнього друга Марію Дольницьку (2).

ЛУК'ЯНЕНКО Левко: Рік свободи (9).

ПАЛІЙ Ліда: 3 листів Ореста Зілинського (7-8).

ПЛЮЩ Леонид: Убивство Алли Горської і процес Валентина Мороза (2).

ШІГІ Гейл: Моя зустріч з Миколою Руденком. Переклад з англійської (7-8).

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

БОЙКО Юрій: 70-ліття Івана Кошелівця (12).

БОЙЧУК Богдан: Це небезпечний шлях (9).

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО МИКОЛИ
БАЖАНУ (4).

ГОРБАЧ Катерина: "Куди ж, митцю, куди твій крок?" (3).

ГОРДИНСЬКИЙ Святослав: Пам'яті Олекси Грищенка (5).

ГУМЕЦЬКА Ася: Жіноча символіка у Шевченка (3).

КАЧУРОВСЬКИЙ Ігор: Українська література в світових енциклопедіях, словниках та довідниках (1, 2); Антоничів місяць і проблема українського імажинізму (6).

КЛИНОВИЙ Юрій: Софія Яблонська — її найкращий твір (6).

КОЗІЙ Дмитро: Володар душ наших (3); Розвиток світогляду Івана Франка (5).

КОСТЮК Григорій: Багатогранність і невгамовність (4).

КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: "Перші хоробрі" (11).

ЛАВРІНЕНКО Юрій: На шляхах синтези кларнетизму (7-8).

ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Творчий шлях Григорія Крука (2); Про мистецький шлях Петра Холодного (молодшого) (7-8); Мистецький шлях Михайла Мороза (10).

РАННІТ Алексіс: Яків Гніздовський — український графік. Переклав Василь Рудко (9).

СТРУМІНСЬКИЙ Богдан: Ще один прихильний нам письменник у Польщі (5).

ТАРНАВСЬКИЙ Остап: Поетичний шлях Богдана Кравцева (11).

ТЕТЕРЯТНИКОВ Владімір: Вінок на могилу Богдана Івановича та Варвари Миколівни Ханенків (12).

ЧМУХ Ольга: Святослав Гординський — мистець і мистецтвознавець (4).

МУЗИКА І ТЕАТР

ВИРСТА Аристид: Стефанія Туркевич-Лукачівна (10).

ВИТВИЦЬКИЙ Василь: Станіслав Людкевич — музикознавець (1).

ЛИСЬКО Зіновій: До історії кобзарського мистецтва (10).
РЕВУЦЬКИЙ Валеріян: Від "Патетичної" до "Оптимістичної" (10).
САВИЦЬКИЙ Роман: Музичні огляди (1, 12).

СУСПІЛЬСТВО, ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, НАУКА

АНТОНЮК Зіновій: Про сучасну історіографію в СРСР (3).
БАЛЕЙ Петро: Чи можливий комунізм без марксизму? (10).
ГОЛУБНИЧИЙ Всеволод: "Кормча книга" акад. Глушкова, абож "Legatum" Петра Шелеста (12).
ГРИГОРЕНКО Петро: До праці Миколи Руденка *Економічні монолози* (1).
КАМІНСЬКИЙ Анатоль: Про завершену Жовтневу революцію та її епігонів (10).
КОРОПЕЦЬКИЙ Іван С.: Всеволод Голубничий (1928-77) (7-8); Економічні прерогативи Української РСР (11).
ЛАВРІНЕНКО Юрій: Вістки відродження: здалека і зблизька (2).
ЛІХТЕН Йосиф: Л.: Арнольд Марголін. Його життя і праця (5).
МАРКУСЬ Василь: Лев Ребет — політик, публіцист, науковець і людина (12).
МАРГОЛІН Арнольд В.: Що помилкове у поширеному тлумаченні марксизму? (5).
ПЕРАХ Марк: Від Сахарова до Самолвіних (1, 2).
ПЕРФЕЦЬКИЙ Юрій: Термін "Русь" — приклад оманної схожості (4).
ПРОКОП Мирослав: Тарас Чупринка і його вплив на сучасну боротьбу (6); 3 перспективи 60-річчя (7-8); УПА з перспективи 35-річчя (12).
РУДЕНКО Микола: *Економічні монолози* (2, 3, 4, 5).
РУДНИЦЬКИЙ Олександр: Теяр де Шарден: нове видіння феномену людини (6).
САДОВСЬКИЙ Валентин: Центральна Рада та її роля у відновленні української державности (11).
СНЕГІРЬОВ Гелій: *Ненько моя, ненько* (6).
ТРЕМБІЦЬКИЙ Казімеж: Маркс на лаві підсудних (7-8).
УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (7-8).
ШУЛЬМІНСЬКИЙ Юрій: Останні лицарі Андів (7-8).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

ВОРОНІНА Лідія: Руденко і Сахаров: відповідальність письменника і вченого (7-8).
ЖЕНКЛІС Т.: Чого ми чекаємо від еміграції? (12).
З МІЖНАРОДНОЇ ПРЕСИ (2, 7-8, 9, 10, 12).
ІВАХНЮК Антін В.: Нині СРСР, а завтра? — Яка наша реакція? (6).
ІНТЕРВ'Ю З ВОЛОДИМИРОМ БУКОВСЬКИМ (3).
ІРАНЕК—ОСМЕЦЬКИЙ Єжи: Спільна програма (4).

- КАМІНСЬКИЙ Анатоль: До джерел російсько-китайського конфлікту (1); Посилена загроза для українського шкільництва (4).
- КАРАТНИЦЬКИЙ Адріан: Міжнародна хроніка (1, 3, 4, 5, 6).
- КЛЕЙНЕР І.: Володимир Буковський і національне питання в СРСР (4).
- КУПЧИНСЬКИЙ Роман: Конгрес психіатрів у Гоголюю (11).
- ЛІСОВИЙ Василь: Відкритий лист до членів ЦК КПРС (10).
- МАРКУСЬ Василь: Леонид Плющ у Римі (7-8).
- МИТРОВИЧ Кирило: Чи дійсне пробудження від опіюму, або круті шляхи французького прогресизму (11).
- НА УКРАЇНІ СИТУАЦІЯ НАЙВАЖЧА. (Розмова представника *Сучасности* з Людмилою Алексеевою (5).
- ПРОКОП Мирослав: "Даблток", або коментарі, що викликають тривогу (1); Польська прелюдія (3); Нова платформа і нові обрії (5); З позицій консолідації імперії, наступу і страху (9).
- СМОЛІЙ Іван: Про підстави польсько-української співпраці (2).
- СТРУМІНСЬКИЙ Богдан: Українська мова на еміграції (3).
- ШНАРБАХОВСЬКИЙ Владзімеж: Клопоти Французької компартії (10).
- ШПОРЛЮК Роман: Нації СРСР у перспективі 2000 року (10).
- Ю. Ш.: Пороги і запоріжжя (9).

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- ГАСЕЦЬКИЙ Юрій: До джерел історії Козаччини (1).
- ГОРБАЧ А. Г.: Збірник українсько-білоруських віршів 16-17 століття (4).
- І. В.: Не лише запрограмували (2).
- ІВАХНЮК Антін В.: "Сліди хорватсько-українського споріднення" (3); Ше про нове видання *Українського правопису* (4).
- К-ИЙ Іван: Нова публікація Інституту ім. Липинського (5).
- КОРОПЕЦЬКИЙ Роман: Василь Симоненко в англійському перекладі (3).
- ЛИМАН Леонид: Навколо проблеми "злиття націй" (1); Першодрукарство і його інтерпретація (2). Сміливе трактування актуальної теми (6); Самосвідомість як шлях до визволення і прогресу (7-8); Історія СРСР догори дном (11); Теорія понаддержавного поділу світу на два непримиренно ворожі табори (12).
- ЛІБЕР Юрій: Сучасне дисидентознавство (6).
- ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Дереворізи Якова Гніздовського (5).
- СІЛЬНИЦЬКИЙ Франтішек: Аналіза чехо-словацької реформи 1968 (5).
- СТРУМІНСЬКИЙ Богдан: До "язикового вопросу" закарпатців у США (6).

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- КУЗЬМА Любомир: З осіннього сезону 1976 (6).
МАЙСТРЕНКО Левко: "Де ми стоїмо в мистецтві?" (12).
МОЗАЙКА (12).
МУЗЕЙНА ВИСТАВКА В НЬЮАРКУ ОЧИМА АМЕРИКАНСЬКОЇ КРИТИКИ (7-8).
ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Не використані можливості виставки в Ньюаркському музеї (7-8); Виставка російського й радянського мистецтва в Метрополітальному музеї Нью-Йорку (11).
ПАЛІЙ Ліда: Виставка Руслана Логуша (11).
ФЕЩАК Зенон Л.: "Українська спадщина" — репрезентативна виставка чотирьох українських мистців (6).
ЧМУХ Ольга: Скульпто-живопис Олександра Архипенка (2); Виставка Любослава Гуцалюка (5); Мистець, що шукає й експериментує (11).

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- БУКОВСЬКИЙ ТА ІНШІ ПРО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ (3).
ВИРОК У СПРАВІ НІНИ СТРОКАТОЇ (6).
ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ОКСАНИ МЕШКО Л. І. БРЕЖНЄВУ (1).
В ОБОРОНІ АКАДЕМІКА САХАРОВА (3).
ДЕКЛЯРАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ СПРАВІ (7-8).
Є. СНЕГІРЬОВ ЗРІКАЄТЬСЯ ГРОМАДЯНСТВА, ЗАКЛИКАЄ КАРТЕРА НЕ ПОСТУПАТИСЯ БРЕЖНЄВУ (9).
ЗВЕРНЕННЯ АНДРЕЯ САХАРОВА ДО ПРЕЗ. КАРТЕРА (3).
КОМІТЕТ ОБОРОНИ РАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ:
Спільна заява Строкатої, Григоренка, Сахарова, Орлова та інших у День політв'язня СРСР (7-8); Колишній головний прокурор США Ремзі Кларк веде правну оборону М. Руденка та О. Тихого (9).
ПРЕСОВА СЛУЖБА ЗП УГВР: Боротьба І. Геля за статус політв'язня. — Лист українського юриста до компартій Заходу (1); Документ страждань і невгнутости Степана Сапеляка. — Ніна Караванська звертається до Об'єднаних Націй в обороні Надії Світличної. — Російська діячка Мальва Ланда на оборону Івана Світличного та Стефанії Шабатури. — Звернення Миколи Руденка на оборону Михайла Ковтуненка (2); Методи "перевиховування" в'язнів у Владимирській тюрмі (3); Український робітник протестує проти злидених умов життя в УРСР. — Леонид Сірий в обороні соціальних, громадських, політичних і національних прав. — "Створення Української групи в умовах УРСР — акт великої мужности" (4); Звернення ген. Петра Григоренка до вождів компартії Франції, Італії та Англії (6); Важкий життєвий шлях Володимира Гандзюка. — Лист політичного засланця Павла Кампова до Сулова. — Звернення російських діячів у справі С. Шабатури. —

Лист українського політв'язня Богдана Ребрика до Джорджа Міні. — Я вірю, що ми повернемося на Україну — Україну вільну (Відкритий лист Йосипа Терелі до голови КГБ Ю. Андропова). — "Діяльність Українського Національного Фронту спрямована виключно на відділення України". — "Мене судять за те, що я бажав виходу України із складу СРСР" (7-8); Протест естонського політичного в'язня (9).

РЯТУЙТЕ ВАСИЛЯ ФЕДОРЕНКА (3)

УКРАЇНСЬКА ІНФОРМАЦІЙНА СЛУЖБА "СМОЛОСКИП":

Матеріали про діяльність Української групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (3); А. Кестлер, Ф. Дюрренмат, П. Чаєвські та інші письменники домагаються звільнення М. Руденка (7-8).

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ АНДРІЯ ГРИГОРЕНКА ГОЛОВНОМУ РЕДАКТОРОВІ ЖУРНАЛУ *КОНТИНЕНТ* ВЛАДІМІРУ МАКСІМОВУ (12).

ЛАВРІНЕНКО Юрій: Не-щастя з Каразином (Вимушена репліка) (11).

МАНАСТИРСЬКИЙ І. Володимир: Нове видання правопису (10).

НЕКРАСОВ Віктор: Про людяність.. дуже вже її бракує! (7-8).

ОДАРЧЕНКО Петро: Псування і засмічення української мови в Америці (7-8).

РУДНИЦЬКИЙ-ЛИСЯК Іван: Каразин і початки українського національного відродження (11).

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

АРЕШТУВАЛИ МИКОЛУ РУДЕНКА ТА ОЛЕКСІЯ ТИХОГО (5).

Б. С.: Українська тематика на регіональній славистичній конференції в Ен Арбор (11).

"БЮЛЕТЕНЬ" Ради родин в'язнів євангелицьких християн-баптистів у СРСР (6).

ВИСЛІДИ АНКЕТИ ЖУРНАЛУ *СУЧАСНІСТЬ* (5).

ВІД ВИДАВНИЦТВА (12).

ДЕКЛЯРАЦІЯ СОЛІДАРНОСТІ (10).

3 ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У СВІТІ (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7-8, 9, 10, 11, 12).

КОМІТЕТ ОБОРОНИ РАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ:

Громадські комітети для здійснювання Гельсінкських домовлень (1); Ніна Буковська, мати В. Буковського, закликає до акції на захист Олександра Сергієнка, Зіновія Антонока та Євгена Пронюка (2); Список політв'язнів Владимирської тюрми в час звільнення В. Буковського. — В'язні пермських концтаборів провели голодівку в першу річницю Гельсінкської конференції. Михайла Осадчого перевезено до Вла-

димірської тюрми. — Надія Світлична зреклася радянського громадянства (7-8).

КУПЧИНСЬКИЙ Роман: Ремзі Кларк в оборону М. Руденка і О. Тихого (7-8).

ПРЕСОВА СЛУЖБА ЗП УГВР: У Києві арештували Василя Письменного. Нові арешти в Івано-Франківську. Зіновія Красівського перевезли до "психушки" у Львові. — Радянські суди порушують власні закони. (1); У день політв'язня, 30 жовтня 1976 року, політв'язні СРСР тримали голодівку в таборах і в'язницях. — У Москві офіційно проголосили, що від 1977 р. ще сім українських наукових періодиків переходять на російську мову. Відповідні українські видання ліквідуються (2); Політичні в'язні голодували під час з'їзду КПРС. Посилуються репресії в психушках. І. Світличний спростовує твердження заступника міністра юстиції СРСР. — Про становище в'язнів у Владимирській тюрмі (3); Переслідування в Одесі. Іван Гель припинив голодівку. Над Василем Стусом далі знушаються. — "Нам треба поставити українську інтелігенцію на коліна". Новий самвидавний документ про погроми на Україні в 1920 і 30 роках (4); Руденка і Тихого мають судити в Донецьку. Стуса переvezли на заслання (5); Зіновія Красівського перевезли до психіатричної лікарні у Стрийщині. — Арештували Василя Барладяну. Ірину Калинець перевезли до Львова (6); Переслідують Левка Лук'яненка, Володимира Сиренка та Йосипа Терелю. Лист Петра Григоренка до газети *Известия*. Ігор Калинець в іншому таборі. — Далі переслідують Ніну Строкату і Святослава Караванського. — В. Мороз знову голодує. Д. Шумук у таборовому шпиталі. — Нові звернення членів Української групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (7-8); П'ять років ув'язнення за один вірш (10).

ПРЕСОВИЙ ФОНД "СУЧАСНОСТИ" (12).

СІРКА Й.: Колишні політв'язні — свідки порушення основних прав людини (2).

УКРАЇНСЬКА ІНФОРМАЦІЙНА СЛУЖБА "СМОЛОСКИП":

В Україні знищили або закрили 31 монастир. — Н. Строката пройшла важку операцію. — Новий арешт Сергія Бабича (1); Київська гельсінкська група апелює до совісті світу (7-8); Верховний Суд УРСР затвердив вирок М. Руденка і О. Тихого (11).

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

БОЛЮХ Мирослав: Про ідейні та моральні вартості ... дуже вже їх бракує (12).

МИГРОВИЧ Кирило: Крокодилячі сльози Віктора Некрасова (11).

СТРУМІНСЬКИЙ Богдан: У справі української мови на еміграції (11).

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Юрій Коломисць*: З нових поезій.
- 8 *Юрій Бойко*: 70-ліття Івана Кошелівця.
- 15 *Ігор Кордюк*: Поезії.
- 17 *Владімір Тетерятніков*: Вінок на могилу Богдана Івановича та Варвари Миколівни Ханенків.
- 35 *Стенлі Кюнці*: Батько і син. Переклав *Вадим Лесич*.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 37 *Василь Маркусь*: Лев Ребет — політик, публіцист, науковець і людина.
- 47 *Мирослав Прокоп*: УПА з перспективи 35-річчя.
- 57 *Всеволод Голубничий*: "Кормча книга" академіка Глушкова, абож "Legatum" Петра Шелеста.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 72 *Т. Женкліс*: Чого ми чекаємо від еміграції?

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 83 Відкритий лист Андрія Григоренка головному редакторові журналу *Континент*, Владімірові Максимову.

МУЗИКА І ТЕАТР

- 89 *Роман Савицький*: Музичні огляди.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 96 *Левко Майстренко*: "Де стоїмо в мистецтві?"
- 102 Мозаїка.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 104 *Леонид Лиман*: Теорія понаддержавного поділу світу на два непримирно ворожі табори.
- 106 Пресовий фонд *Сучасности*
- 107 З життя українців у світі.
- 110 З міжнародної преси.

З ЛИСГІВ ДО РЕДАКЦІЇ

- 118 *Мирослав Болюх*: Про ідейні та моральні вартості... дуже вже їх бракує.
- 120 Від видавництва.
- 121 Зміст журналу *Сучасність* за 1977 рік

Адреси наших представників

<i>Австралія:</i>	Library & Book Supply 16 a Prospect Street Glenroy, Vic. — 3046
<i>Аргентина:</i>	Dr. M. Wasyluk Cooperativa de Credito "Renacimiento" Maza 144 Buenos Aires
<i>Велико- британія:</i>	Mr. S. Wasylko 4, The Hollows Silverdale, Wilford Nottingham
<i>Ізраїль:</i>	G. Shakhnovich c/o Oiring Shimshon 692/7 Askelon
<i>Канада і США:</i>	Nina Ilnytzkyj 875 West End Ave., Apt. 14 B New York, N. Y. 10025 G. Lopatynski 875 West End Ave., Apt. 14 B New York, N. Y. 10025
<i>Швейцарія:</i>	Dr. Roman Prokok alte Landstrasse 22 8803 Rüslikon
<i>Швеція:</i>	Kyrylo Harbar Box 62 Huddinge

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника "СУЧАСНІСТЬ"

на 1978 рік

одно число: річно:

Австралія	2. —	20. — дол.
Австрія	35. —	350. — шил.
Англія	0.80	8. — фун.
Аргентина	50. —	500. — пез.
Бельгія	80. —	800. — бфр.
Бразилія	5. —	50. — н. круз.
Венесуеля	2.50	24. — ам. дол.
Голляндія	5.60	54. — гул.
Ізраїль	8. —	80. — із. ф.
Канада	2.50	24. — к. дол.
Німеччина	4.60	46. — нм.
США	2.50	24. — ам. дол.
Франція	9. —	90. — ффр.
Швейцарія	4.60	46. — шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 10. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Адреси для влат: Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
Karlsplatz 8/III, 8000 München 2

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457

Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТИ"

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ

ҐРАТОВАНІ СОНЕТИ

Мюнхен 1977. 120 стор. Обкладинка і портрет автора — Любослава Гуцалюка. Передмова Івана Кошелівця.

Ґратовані сонети — це перша збірка автора. До часу свого останнього ув'язнення Іван Світличний займався літературною критикою і перекладами, зокрема з французької мови.

Книжка упорядкована самим автором. До неї ввійшло 63 сонети і 12 віршів. Збірка написана в ув'язненні й у ній переважають в'язничні мотиви.

Ціна: 4.- дол.

ВАСИЛЬ СТУС

СВІЧА В СВІЧАДІ

П о е з і ї

Мюнхен 1977. 128 стор. Обкладинка Христини Гориславської.

Скульптурний портрет автора — Б. Довганя.

Упорядкування Марка Царинника і Вольфрама Бургардта. Передмова Марка Царинника.

Найбільший розділ у збірці займають "Вірші з в'язниці", до якого ввійшло 65 досі недрукованих поезій, написаних у таборі в 1972-1976 роках. Є також переклади німецьких поетів, зокрема Р. М. Рільке та вибрані вірші зі збірок *Зимові дерева* (збірка була відкинута видавництвом "Радянський письменник" і появилася в Бельгії в 1970 році у видавництві "Література і мистецтво") та *Веселий цвинтар*, яку забрали у В. Стуса під час арешту і з якої автор відтворив 5 поезій з пам'яті.

Ціна: 4.- дол.